

నాటకాలు

భక్తి, జ్ఞాన, పురాణ, జానపద

భక్త తుకారామ్

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కౌశిక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షపతి

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాదే

గురు గౌరీమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మీంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు హాయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమహార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010004306

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిపూలు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

భక్తతుకారామ్.

పండిత: కె. బాలసరస్వతి, బి. ఎ., బి. ఎల్., అడ్వకేటు.

రిండికూర్పు 1000 ప్రతులు.

ప్రకటనకర్తలు :

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు,

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్స్ డిపో,

రాజమండ్రి.

1943

ప్రచురణ. 1—0.

తొలి పలుకు.

ఇయ్యది నా మొదటి నాటకము. ఆంధ్రపాఠకలోకమునకు చిరస్మరణీయులును, లవకుశ, కృష్ణలీలాద్యనేక నాటకరచయితలును మజ్జనకులును నగు కీ॥ శే॥ పండిత, కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి యాశీర్వాచనమును, నామిత్రులును సుప్రసిద్ధనటకులును నగు సి. యస్. ఆర్. ఆంజనేయులుగారి ప్రోత్సాహమును నా యీ నాటకరచనకు కారణములు.

ప్రదర్శించిన తావులనెల్ల పండితపామరజనసమాదరణ వడసి ప్రకృత మినాటకము కోయంబత్తూరునందలి “సెంట్రల్ స్టూడియో” వారిచే “టాకీ” రూపము నొందినది. గామిఫోనువారి మన్ననల నందినది. శ్రీయత ఆంజనేయులుగారి ప్రార్థనపై రచింపబడిన పాట లిందనుబంధములుగా ముద్రింపబడినవి. పాటలు వ్రాయుటలో రా. మద్దూరి బుచ్చెన్నశాస్త్రిగారు నాకు సాయమొసర్చిరి. నాయభిప్రాయములైకొని, యాంధ్రదేశమంతటను ప్రదర్శించి, భక్తతుకారామ్ భూమిక సత్యంతనైపుణితో నభినయించి, నాటకమున కసమాన విఖ్యాతి నాపాదించిన మామిత్రులు ఆంజనేయులుగారి కే నెంతయు కృతజ్ఞుఁడ.

కాకినాడ, }
25—37.

బుధవిధేయుఁడు,
కె. బాలసరస్వతి.

ఉ పో ధ్వా త ము.

ఆంధ్రదేశమాన నాటకసంఘములసంఖ్య యల్పము. ఉన్న కొన్ని యును నూతననాటకఫేలనమునకు గడంగకున్నవి. కళాభివృద్ధికి ప్రత్యేకనాటకసంఘము లావశ్యకములనువారిలో నేనును నొక్కడగుట. “శ్రీలలితకళాదర్శమండలి” యనుపేర నొకసంఘమును స్థాపించి, నామిత్రులును, కవులును నగు శ్రీ కె, బాలసరస్వతిగారిని ప్రాధ్ధించి యీ నూతన నాటకరచనకు ప్రోత్సాహముఁడనైతి.

హైందవమతమాచార పాశబద్ధము—నురారాధ్యకర్మాచరణైక భూముప్తమైన హైందవమతోద్ధరణాకారణజన్ములగు మహాసీయుల నెందఱి నేని భారతమాత ప్రసవించినది. అట్టివారిలో తుకారా మొక్కఁడు.

తుకారామ్ మూర్తిభవించిన సహనదేవత—శాంత్యపరావతారము—నిజనిర్మలజీవితమున కర్మజ్ఞానయోగములు భక్తియందు సమన్వయము నొందునని లోకములచాటిన మహారాష్ట్రభక్తుఁడు.

భక్త్యాత్మగతము—వర్ణాశ్రమధర్మములు బాహ్యలక్షణములు. భక్తబృందావనమున నహంకారముకారములకును, జాతిమతవివక్షతలకును తావులేదని చాటిన మహాసీయుఁడు.

సృష్టిప్రేమమయము—పరమేశ్వరునకును, జీవసంతతికిని గల బంధము ప్రేమబంధమే. ప్రేమ నిర్మలము—స్వార్థరహితము నిశ్చలమునై దైవమునందు సన్నిహితమై భక్తిరూపమునొందుటయే ప్రేమ యుత్కృష్టత. అదియే స్వార్థపరతాతంత్రములఁ దనిలి, యీర్ష్యాదులకు లోనైన మానవునియధఃపతనమునకు కారణమగుచున్నది. అయ్య దీనాటకమున చక్కగ వ్యక్తీకరింపఁబడినది.

సంఘాభ్యుదయము—హైందవమతసేవ— ఆస్తికతాప్రబోధము
 యీనాటకమున ముఖ్యపాత్రములు. “హిందూమతోద్ధారణోత్సాహ”
 మే యీకథయందలి సారము. “అందలి యమృతమే” ఇత్తిప్రబోధము.
 ఇందు శాంతిస్థాయిరసము. వీరశృంగారహాస్యరసములు సైత మున్నను
 వస్త్రైక్యమున కెందును భంగము కలుగదు. “దైవభక్తి - దేశభక్తి -
 రాజభక్తి - పాతివ్రత్యము - స్త్రీవిద్య - కర్మయోగము” మున్నగువానిని
 ప్రజలకు బోధించి నాటకకర్త కృతకృత్యత వడసెను.

ఇట్టియుత్తమనాటకమును రచించి యెంతయో శ్రమగైకొని,
 మాయభ్యాససమయమున చెంతనుండి నాటకప్రదర్శనము జయప్రద
 మగునట్లు చేసిన కవిగారికి కృతజ్ఞుడను.

కోయంబత్తూరు, }
 1—9—37. }

బుధవిధేయుడు,
 సి. యస్. ఆర్. ఆంజనేయులు.

ఈ నాటకమునవచ్చు పాత్రలు.

పు రు షు లు.

- 1 తుకారామ్:—భక్తుడు - వర్తకుడు - కథానాయకుడు.
  - 2 మహాదేవుడు:—తుకారామ్ కుమారుడు.
  - 3 గంగాధరపంతు:—మఠము - దివాను.
  - 4 శంభాజి:—భూస్వామి.
  - 5 శివాజీ:—మహారాజు.
  - 6 రామేశ్వరభట్టు:—బీదబ్రాహ్మణుడు.
  - 7 గోపీచందు:—కోటిశ్వరుడు.
- భటులు, పౌరులు, సైనికులు - కొత్వాల్.

స్త్రీ లు.

- 8 రుక్మాబాయి:—తుకారామ్ పెద్దభార్య రోగబాధిత.
- 9 జిజియాబాయి:—తుకారామ్ చిన్న భార్య.
- 10 సీతాబాయి:—గోపీచందు భార్య.
- 11 జోకాబాయి:—గోపీచందు తల్లి.

అంకితము.

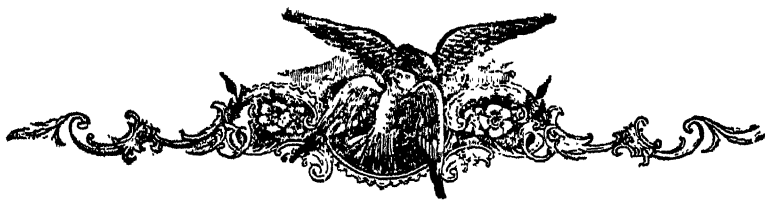
దివంగతులును,
నిరవధికప్రేమమూర్తులును, నిరంతర
హరిధ్యానైకభక్తి సంభరితులును నగు
లక్ష్మీదేవమ్మ-పండిత కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
మామకమాతా-పితరుల పవిత్రస్మృతికి
భక్తిపూర్వక సమర్పణము.

శ్రీ రాజరాజేశ్వరైవమః—శ్రీసుబ్రహ్మణ్యాయనమః.

నాంది.

శా. శ్రీరామాకుచకుంభసంభృతలస
తేన్వదాంబు సుత్రేణి యే
పారణ మాక్తిక భ్రాంతి శ్రీనెలఁతుకా
రామప్రసాదాత్మకై
రారాజత్కరుణాంతరంగవర సు
బ్రహ్మణ్యసంసేవ్యఁ డా
నీరేజాత్మఁడు పాండురంగఁ డొసఁగున్
నిత్యాయురైశ్వర్యముల్.

శ్రీరాజరాజేశ్వరైస్వరమః—శ్రీసుబ్రహ్మణ్యాయనమః.

భక్తతుకారామ్

ప్రథమాంకము.

దృశ్యము: ౧.

సమయము:—ఉదయము

(దేవనాగ్రామము. తుకారాం గృహమునందలి వసారా, రుక్మాబాయి యిల్లు
తుడుచుచుండి, ఆయాసమున నాగును. ప్రవేశము: జిజియాబాయి నీటి
బిందెతో, బిందెను క్రిందనుంచి, కోపమున)

(అనుబంధము 1)

రుక్మ—సోదరీ! రుక్మా!

జిజి—చాలు చాలు! అధికప్రసంగములుమాని యిక్కడ
యూడ్చిన తరువాత ఇంద్రాణీనదికేగి నీటిని తెమ్ము! వినుపించు
చున్నదా!

ఉ!—

(జిజియా నిష్క్రమించుచుండ—ప్రవేశము: శంభాజి)

శంభా—తుకారాం భావోన్మత్తఁడు. ఆధ్యాత్మికవిషయముల
యెట్టి యున్నతభావములున్నవో, యెట్టిసమర్థత కలదో, ప్రాపంచిక
విషయములందును, ధనసంపాదనయందును సంతయసమర్థత! (రుక్మాను
చూచి) భర్తకు తగినభార్య! రోగబాధితయైనను కలికాలమున నిం
కను పతిని దైవముగ భావించుమూర్ఖుని!

(ప్రవేశము: శ్రోత లిద్దఱు)

1 శ్రోత—రుక్కాబాయిగారూ! హరికథాకాలక్షేపమున కంతయు సిద్ధముగ నున్నదా?

రుక్క—చిత్తము.

1 శ్రోత—ఓ శంభాజీగారూ! కాలక్షేపమునకేనా! సంతోషము! విసాబాగారూ! నేడు తుకారాంశేషుగారు స్వగృహముననే హరికథాకాలక్షేప మొనర్చురని యందఱిని నాహ్వనించిరా! దామాజీగా రేమనిరి?

విసా—“ఇట్టివృద్ధకాలక్షేపములకు వచ్చుటకు మేమేమి తుకారాంవలె బుద్ధిహీనులమా?” యనిరి?

1 శ్రోత—ఆ! అల్లాగా! శంకరదీక్షితులవారు!

విసా—దీక్షితులవారా! ‘శూన్రుండు హరికథ చెప్పవాండును మేము వినువారమునా?’ యనిరి.

శంభా—అదే బాబూ! ఈబ్రాహ్మణబ్రాహ్మణసమస్యయే మనదేశాన్ని నాశనం చేస్తోంది.

విసా—అదిగో గంగాధరపంత్ గారు!

(ప్రవేశము: గంగాధరపంతులు)

శంభా—సాకారమందిన బ్రాహ్మణమతసనాతనాచార గర్వ మేయీబ్రాహ్మణుండు. (ప్రకా) శ్రీ శ్రీ జగద్గురుమాస్వాజీబాబామఠాస్థాన విద్వాంసులు, గంగాధరపంతుగారు! దయచేయుండు.

గంగా—దయచేయుటేమయ్యా! ఇప్పు డందఱును హరిదాసులే యగుచున్నారు. ఇంచుక గొంతుక చక్కగనుండి పాడగలిగిన శక్తియుండెనా చాలును. హరిదాసులమని తైతెక్క లాడుదురు. శాస్త్రజ్ఞానమా శూన్యము! వేదాంతశాస్త్రజ్ఞానమా - శశవిషాణము-తుడకు భాషాజ్ఞానమైన నున్నదందమా - మచ్చునకైన కాన్పింపదు.

(ప్రవేశము: జోకాబాయి)

శంభా—జోకాబాయిగారూ! దయచేయండి! (జనాంతిశము) ఇదియొక చురభిమానదేవత! తండ్రినుండి సంక్రమించిన ధనమున

కంతయు తానే యధికారిణియగుటచే తనయేకపుతుని గోపీచంద్రును యిచ్చవచ్చిన ట్లాడించుచున్నది. (ప్రకా) జోకాబాయిగారూ! హరి కథకేనా?

జోకా—ఆఁ! హరికథలేమే రుక్కా! నీమగనికి తుకారాముకు బుద్ధిలేదేమే! కులవృత్తియైన వ్యాపారం చూచుకోక, హరికథలా! నీవైనా చెప్పలేకపోయావా?

రుక్కా—అమ్మా! వారికి బోధించుసాహసము నాకు కలదా! నాకేమి తెలియును?

జోకా—అబ్బ! ఎంతనంగనాచివే! ఏమీ తెలియదుగా! పాపము! నీవు రోగిష్టివై మూలఁబడితివని, రెండవభార్యను జజియాను చేసుకొన్నను, మాటలచే “రుక్కా! రుక్కా!” యని రాత్రిం బవళ్లు పుగఁడు కాళ్ళచుట్టు తిరుగునట్లు చేయుటమాత్రము తెలియును కాఁ బోలు! అయినా యీదిక్కుమాలిన హరికథ లెక్కడనుంచి వచ్చా యమ్మా! మాకాలఁలో వీనిని మే మెఱుంగనే యెఱుంగము!

గంగా—జోకాబాయిగారూ! ఛత్రపతిశివాజీ మహారాజుగారు మహమ్మదీయపరిపాలనమున నున్న హైందవులకు దేశభక్తిశౌర్యాదుల నుద్బోధింప నీహాకథలను కల్పించెను. అమ్మహాకార్యసాధనా సంతరమున నయ్యది కేవల భక్తివైరాగ్యప్రభాధకములుగ నందందు వ్యాప్తినందుచున్నవి.

(లోన “తొలఁగి చనరయ్య” యని.)

1 శ్రోత—వాఁడెవఁడు?

గంగా—వాఁడా! రోహిదాసను పంచముఁడు. శూద్రమహాత్ముని హరికథకు పంచముఁడు శ్రోత! తప్పేమున్నది?

జోకా—ఆరిషిడమ్మకడుపుబంగారుగాను. మాలాజే! అవ్వ! మాలాడు వీధిలోకి రావటమే! బాగుంది నాయనా! దేశసేవ అనుట నివరికి మాలమూడు తినుటలోనికి వచ్చిందన్నమాట చాలు బాబూ! బులాంటిదానికి వచ్చింది నాకు బుద్ధితక్కువ.

(నిష్క్రమణము)

(ప్రవేశము: రోహిదాసు, పాదరక్షలమూటతో)

రోహి—గీ. తొలగి చనరయ్య! యించుకదూర మేను
పంచముడ! నన్ను తాకిన పాతకమట
ముఖము లావల మఱింపఁబోలు నయ్య
చెప్పలేదంచు నన్ను శిక్షింపవలదు!

1 శ్రోత—ఓరీ! మాలపీనుగా! ఊరిబయట చావలేకపోతివా!
నీమొహముమండ! నీ-

రోహి—మన్నింపుడు! స్వామీ! నాకు వశమేలేదు. నాకు
బుద్ధి వచ్చినప్పటినుండి యీవిశాలప్రపంచమున నా యనువారు లేక
పశుపక్షులకున్న స్వాతంత్ర్యమునైతము లేక, తుదకు మాటాడించు
వారైన లేక, దిన మేదోయొక నెపమున మీశాపములచే కృశించు
చునే యున్నాను.

1 శ్రోత—లేకున్న - యెక్కడైనా చావలేకపోయావా!

విసో—ఆగవయ్యా! మనయిల్లా! మనవాకిలా! అదిగో తుకా
రాంశేటుగారు వచ్చుచున్నారు! ఇష్టములేకపోతే ఆయనే పొమ్మం
టాడు.

(ప్రవేశము : తుకారాం తలపై నొకమూట చేత దండమును
గొని యొకముడుసలిని నడిపించుచు; వెంట కొండలు
శిష్యులు మహాదేవుడును నుందురు)

తుకా—(అందఱి నుపవేశింపఁజేసి)

శ్లో. శ్రీకల్యాణగుణాత్మకం శుభకరం శాశ్వదైనానాయుధం
లక్ష్మీవిద్యులసితమతసీగుచ్ఛసచ్చాయకాయం
వైకుంఠాఖ్యం, మునిజనమనస్సాతకానాం శరణ్యం
కారుణ్యపం త్రిదశవినుతం పాండురంగం సమామి.

(అనుబంధము. 2)

తుకా—మహామహాలారా! ప్రకృతము భారతవర్షమున మహా
మృదీయ ప్రభుత్వ మేర్పడినది, కలికాలమాహాత్మ్యమున ఔరంగ
జేబు పాదుషా హిందూమతమును నిర్నాశ మొనర్పవలయునని ప్ర

బలప్రయత్న మొనర్చుచున్నాఁడు. హిందూమతమును, ధర్మవేద బ్రాహ్మణదేవతారాధనములును ప్రపంచజరంగమున తమప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును సాధించుకొనుటకై భగీరథప్రయత్న మొనర్పవలసి యున్నది. భారతదేశమునకంతయు మాణిక్యము నాబరగు మనమహా రాష్ట్రదేశమున కగ్నియోగియు, హైందవ ధర్మపునరుద్ధరణదీక్షాబద్ధ కంకణుఁడును వైన శ్రీఛత్రపతి శివాజీ మహారాజు కాలగర్భమున జనించి, తనకార్యనిర్వహణమునకై వేచియున్నాఁడు. మనసాయ మపేక్షించుచున్నాఁడు. తనువులు ఊణభంగురములు. సోదరులారా! మన మెంతప్రయత్నించినను, తుదకు భార్యాపుత్రసేవకాదులచే పరివేష్టింపబడి తలుపులకు తాళములువైచినను, మృత్యుదేవత మనల తన నోట వైచికొనక తప్పను అట్టిచో, రోగబాధల తల్లడిల్లి, మంచము నబడి చచ్చుటకన్న పవిత్రతరవిశ్వసేవామహోద్యమమున పెరవారు తలలూప, తమవారు “భళి! భళి!” యన, కీర్తికాయముల నీలోకము ననే యుంచి, కృతకృత్యతాసుతోషమున తనువులు వదలుట మేలు కాదే! రండు! విశ్వసేవకై కంకణమును ధరింపుఁడు.

గంగా—వలదు! శూద్రుడు బ్రాహ్మణుల కుపదేశించువాడా!

తుకా—అయ్యలారా! ద్వేషమాత్సర్యముల విడనాడుఁడు! జాతిమతవివక్షతలు, ధనధాన్యవిభవములు మానవకల్పిత ప్రభేదములు-

సీ. బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రకు లేక

గర్భజాతు లటంచుఁ గాంచరయ్య!

అన్నలు ద్విజులు - శూద్రాదుల, తమ్ముల

బలుప్రేమ చూచుటే భావ్యమయ్య!

గుణముచే, క్రియలచే, తనరు వర్ణములెల్ల

గుణమున్న గ్రహియింప కూడునయ్య!

ద్విజుఁడు దుర్గుణుడైన తెల్వి శూద్రుఁడు కాఁడె?

సుగుణి శూద్రుండు భూసురుఁడు కాఁడె?

గీ. భరతభూమాతసుతులు సోదరులు కారె?

తనయులకు పితరులకు భేదంబు కలదె?

కలశ పోనాడి యైక్యంబు గాంచరయ్య!

అప్పుడు మనదేశ మగిచ్చుద్ధి నంచునయ్య!

గంగా—చాలు! చాలు! తుకారాం! నీ కింకను పిచ్చివదల లేదా? శివాజీమహారాజు బాహుబలమును, రాజనీతిజ్ఞతయు, సమర విజయమును రాజ్యస్థాపన మొనర్చుగాక! నీ హరికథలు విశ్వసేవాదారులు నతని కేల?

తుకా—బ్రాహ్మణేంద్రా! పశుబలమును, రాజనీతిజ్ఞతయు తాత్కాలికసమరవిజయ మొసంగగల్గుగాక, యేకాలముననైన యెవ్వరిచేనైన కేవలపశుబలముచే సుస్థిరధర్మరాజ్యసంస్థాపన మొనర్పబడినదా? సుస్థిరధర్మరాజ్యలక్ష్మి యెప్పుడును ప్రజలహృదయ ప్రేమసింహాసనముపై నెలకొల్పబడవలయు! భక్తిజ్ఞానకర్మ సమ్మేళన మహాశక్తి యొక్కటియే భారతదేశమును, తన్మూలమున ప్రపంచమును సుద్ధరింపగలదు.

గంగా—అయిన విశ్వసేవకై సర్వమును త్యజింతువా?

తుకా—సంతోషమున—

గంగా—ఆ!-నీజ్యేష్ఠకుమారుడు మహాదేవుడు రోగశయ్యపై నుండడా?

తుకా—నిక్కమే; కాని మహాత్మా! రోగశయ్యకును, అంధ్య శయ్యకును వ్యవధానము లేదా? ఆవ్యవధానమున—

గంగా—గంతులు వైచేదవు. సంతోషమే. నీవు లేనితటి వ్యాపారమున నప్తము వచ్చిన—

తుకా—(మందహాసమున) నేనిపు డిం దున్నమాత్రమున లాభమేవచ్చుచున్నదా?

గంగా—రాదా సుఖి! అడిగినవారికెల్ల సంగడిలోనున్నవస్తువుల దానమునరించిన లాభమేకదా! కాని, కాశరోగ బాధితయగు నీవెద్దభార్య రుక్క-ముణదాతలు-జిజియూ!

తుకా—హ వ్వా వ్వా! స్వామీ! ఎంతవెట్టివారలు!—

స. భవరోగవైద్యుడౌ చాండురంగఁడె యుండ
వెలది పుత్రుల రోగభీతి యేల ?
కర్మబద్ధంబులై కలిమిలేములు కల్గ
వాణిజ్యనాశంపుభయ మదేల ?
తనుదానె రక్షించుకొనలేనిజడుడు తా
‘నాది’ ‘నే’ ననుమోహ మందనేల ?
హరి, దేశజనని, సద్గురుఋణంబుల సైచు
చెనటి క్షిణుణబాధచింత యేల ?
(ప్రవేశము : జిజియా - వెనుకనుండి)

గీ. కాంత సమసిన శ్రీముక్తికాంత లేదె ?
ధనము నశియింప సత్కీర్తిధనము లేదె ?
విశ్వసేవయె నాదీక్ష; వెలది సుతుఁడు,
విశ్వసేవయె నావృత్తి ద్విజవరేణ్య !

జిజి—(చీపురుతో) ఆఁ ! ఆఁ - అందఱును చావవలయునా !
మూర్ఖులారా ! పోయెదరా ! లేదా ! (రోహిదాస్. గంగాధర,
జిజియా, రుక్మ, తుకారాం, మహాదేవులు తప్ప నందఱును పోవుదురు)
తుకా—(గీతమందలి) ‘విశ్వసేవయెనాదీక్ష’ యని చదువు
చుండును.)

జిజి—(చెంత కేతెంచి) ఏమి ! వినుపించుచున్నదా ?

తుకా—గీ. ‘విశ్వసేవయె నాదీక్ష - వెలదిసుతుఁడు’ (జిజి
యాను చూచి దిగ్భ్రాంతుఁడై) దేవీ - సీవా ! ఆఁ - విశ్వసేవయే -
ఆఁ కాదు - నామిత్రులెల్ల రేరీ ? వారిని మనగృహమున కాహ్వా
నించి—

జిజి—సత్కీర్తింపవలయునా ! అపుడే కొంతవఱ కైనది. కాని
పతిదేవుఁడుగారూ ! గోపీచందుబాకీ—

తుకా—వారు చాల భక్తులు దేవీ !—

జిజి—గోపీచందువద్ద వ్యాపారానికి గైగొన్న నాల్గువేల
నిష్కములబాకీ—నాథా !

తుకా—అనవరతవిశ్వసేవాపరాయణులు జిజియా !

జిజి—రేపివ్యక్తున్న మరియాద నిలువదు. మనయాస్తిసంతయు
అమ్మి గైకొనును.

తుకా—నిరతస్వార్థత్యాగభూషితులు జిజియా !

జిజి—(తుకారాముభుజముమీఁద చేయివైచి యూఁపుచు)
అంత యవివేకమా!

తుకా—దేవీ! నాకు—

జిజి—నాథా! మీకు బుద్ధి చాలదు.

గంగా—నిక్కముగ చాలదు, ఆఁ శేటుగారూ! మఱునాఁడు
మీయింట జగద్గురు శ్రీమాస్వామీజీభాస్వాములవారికిగురుపూజ జ్ఞాపక
మున్నదా?

తుకా—భాగ్యము.

గంగా—గురుపూజావిధాన మెఱుంగుదువు కదా! వినము!
స్వాములవారిమెంట నూర్చురుశిష్యులుందురు. వారికి ఘృతశర్కరాదు
లతో సరసపక్వాన్నముల కర్మిష్టులగు తిరువైష్ణవులచే సిద్ధపఱుపవల
యు. మఠపరివార మేఁబడి- పరివారజనుల యాశ్రితులు నాల్గువందల
జనులు-అశ్వములు రెండువందలు-గజము లేఁబడి-డెబ్బది యెంటెలు-
నూటయేబదియెఱ్ఱు - దినమునకు వీనికన్నిటికిని మూఁడువందలవర
హాలు కావలయును. పైన పాదపూజాకట్నము యోగ్యతాధీనము.
ఇంక నాస్థానవిద్వాంసుఁడనగు నాకట్న మెఱిఁగియేయుండువు కదా!
ఒక్కవేయి నూటపదహార్లు! తరువాత తిరుదాసులు తిరుదాసదాసులు
తిరుదాసచాసదాసులు—

మహా—తిరుగాడిదలు-తిరుకుక్కలు-ఉ-చెప్పుడు. చాలించితి
శేల?

గంగా—ఓయీ! కన్నులు కాన్పింపవా! శూద్రుఁడవై మఠా
ధిపతుల దూషితువా?

మహా—ఏమయ్యా! శూద్రుఁడు శూద్రుఁ డనుచున్నావు!
శూద్రుఁడు మానవుఁడు కాఁడా! వాని కింద్రియజ్ఞానము లేదా?

గీ. అవని, తిటిపెంపుతిండి సౌఖ్యంబు హః ఆ గి

హాయిగ భుజించి సోమరులై మనంగ

చదువు కలవారు నేయు మోసంబు గాక

ద్విజల శూద్రుల హరియె కల్పింప లేదె!

గంగా—ఆ-పాకము ముదురుచున్నదే! తుకారామ్! నీయభి
ప్రాయమును నిదియేనా?

తుకా—తుమింపుడు. ఒక్కమాట! సర్వసంగపరిత్యాగులగు
సన్న్యాసులకు జపతిపాదాలయందు శ్రద్ధ శూన్యము! బ్రహ్మజ్ఞానమ
న్ననో కలలోనివార్త! సాధనచతుష్టయసంపత్తియం దాసక్తియన్ననో
పూర్ణానుస్వారము! కాని, స్వామీ! సన్న్యాసులకు సపరివారభోగ
ములుమాత్రము కావలయునా?

గంగా—పండితునిబోలె ప్రజ్ఞావచనముల పలుకసాగితివి! నీవు
శాస్త్రముల నభ్యసించితివా? గూరూపదేశ మందితివా లేక భాష్య
శాంతి యొనర్చితివా?

తుకా—ఆర్యా! జ్ఞానార్థకమగు విద్యయంతయు శాస్త్రాది
గ్రంథముల యందే యిమిడియున్నదా?

గంగా—అబ్బే! యెక్కడిది? రాళ్ళు చెట్లు గుట్టలు చచ్చిన
శవముల యందును యిమిడియున్నది. బేనా?

తుకా—నిక్కముగ—సంద్య మేల?

గంగా—భళి! శేటుగారూ! అయిన తాము రాళ్ళశాస్త్ర
పండితులూ! ఏదీ? తాము చెట్లనుండి నేర్చినవిద్య?

తుకా—విందురా?

సీ. జాతిభేదము లేక జనుల కాశ్రయ మిచ్చి

సర్వసమత్వంబు చాటు తరులు!

తనువుపై మన కింతతమకంబు తగదంచు

చలి యెండ వానల సైచు గిరులు !

రేపు మాపటికంచు వాపోవవలదంచు

విహంగముల్ సంతృప్తివిద్య గలపు !

జగము నిత్యము కాదు; సంసార మది భ్రాంతి

యని ప్రాణముల వీడి చనెడువారు !

గీ. 'నాది' 'నే' ననుభాంతి యనర్హ మంచు
 నేడ్చు ప్రకృతిజనని బాష్పవృష్టిఁ దెలుపు
 ప్రాణి సుజ్ఞాన మార్జింప ప్రకృతియొకట
 పాఠశాల ! సద్గురుఁడు శ్రీపతియె కాఁడె ?

గంగా—గురుదోహి ! నిక్కమా ! ఏరేనా నీగురువులు ?
 కానిమ్ము ! చచ్చినశవములనే పూజింతువట ! ఇదే నీగు కులబహి
 హారశాపము ! కులమునకు బాహిరుడవై - బంసుగులకు దూరు
 డవై - అపాండురంగనిపూజ కనన్లుడవై—

జజి—ఏమయ్యా ! బెదరింతువా ! ఎన్నఁడు బ్రాహ్మణులు
 స్వధర్మములకు దత్తాంజలి యొసంగి, పరకీయధర్మముల నాశ్రయిం
 చిరో యానాఁడే వారితేజశ్శక్తియు, వాక్కుధియు సంతరించెను. సర్వ
 ప్రాణులకును నాపాండురంగఁడే జనకుఁడు ! చైవము. అందఱిని యా
 పాండురంగఁడే సృజించెను !

రోహి—(సమీపించుచు) అమ్మా ! చండాలురనుకూడ నా
 పాండురంగఁడే సృజించెనా ?

మహా—ఛీ ! ఛీ ! చుడాలాధమా ! ఇలుసొచ్చితివా ! యింత
 యహంకారమా ! అధమా—

రోహి—క్షమింపుఁడు. స్వామీ !—

ఉ. ఎవ్వఁడు పాండురంగవిభుఁ ? డెచ్చట నుండు ? జగంబుసంతయున్
 నివ్వధి పెంప నొంపఁ గల మెయ్యది ? బంధుగు లెవ్వ ? రాతనిన్
 యెవ్వరుబ్రోచువారు ? కులమెయ్యది ? పంచముఁడో ? ద్విజుఁడో ? తా
 నెవ్వఁడో ? వేఁడువాఁడ వచియింపరె ! రంగని చేరుమార్గమున్ !
 తుకా—ఓయీ ! మందభాగ్యుడా ! (విగ్రహమును చూపుచు)
 అతఁడే పాండురంగఁడు - కాని నీవంటరానివాడవు—

గంగా—భళి ! భళి ! ఇది బ్రాహ్మణేతరమతనిర్ణయచంద్రిక !
 చచ్చినశవములనుండి నేర్చిన జ్ఞానముకాబోలు ! బ్రాహ్మణు లేమి
 యధికులని యధిక్షేపించుశూద్రునకు పంచముఁడు పనికిరాఁడు.

మహా—ఓరీ—పోయెదవా ! లేదా ?

తుకా—మహాదేవా ! అనిర్భాగ్యు నేలబాధింతువు ?

మహా—నీ వేమి చెప్పనది? పడియుండు మావల!—ఉ -

రుక్మి—కుమారా! తండ్రి నవమానితువా!

మహా—ఆహా! యేమి తండ్రి!—

గీ. ఆత్మకులగౌరవాదుల నట్టే వీడి,

స్వాభిమానంబు త్యజియించి, బంటుకరణి

పరులగాస్యంబు సలుపుచు, స్వత్వమెల్ల

ధరణి పాడుఁజేయు నితఁడు తండ్రి యగునె?

రోహి—(విగ్రహమును గొని) ఇతఁడేనా రంగఁడు!

మహా—అఁ అఁ - చండాలాధమా! పాండురంగవిగ్రహమును
తాఁకితివా! ఉదయమున నీవెక్కడ దాపరించితివిరా! (మీఁదికిబోవ)

రోహి—అయ్యా! అయ్యా! క్షమింపుఁడు. మీశిక్షల భరించు
శక్తియైన నా కీనాఁడు లేదు.

గీ. నాల్గుదినములనుండి యాహార మెఱుంగ

వీడచున్నవి ప్రాణముల్ వేడికొంగు;

క్రిముల పశు పక్షి మృగ కీటకములఁ గాంచు

కరుణ నావంతను చూడ కలుష మగునె?

మహా—(కొట్టుచు) పారవేయు మావిగ్రహము నందు.

తుకా—(రుక్మను వీడి నిలిచి మనోసంఘర్షణాయాసమున)
దుర్భరము, దైవమా! ఈమరంతావబోకనము దుర్భరము.

రోహి—అయ్యో! అయ్యో! (అని పోవుచుండ మహాదేవుఁడు
కొట్టుచుండును)

తుకా—మూర్ఖా! (మహాదేవుని పట్టుకొని) నీవు నాతనయుండ
వేనా, (త్రోయును. మహాదేవుఁడు క్రింద పడును. రోహిదాసు నిష్క్రమిం
చును)

జిజి—అఁ అఁ! అవివేకీ! మూర్ఖా! కన్నకుమారునే చంపు
నవవా. (ఉత్తరీయమును బట్టి మెడ నులుముచు) నిన్నేమిచేసినను
గాపము కలుగునా.

మహా—అబ్బ! అయ్యో! బాధ! పరులకై కుమారుల చంపు తండ్రులుందురా! కఠినాత్మా! సంతోషమాయెనా! నీకన్నులు చల్ల వడియెనా! అందరిని చంపి సుఖముగ నుండఁదలఁచితివా?

గంగా—తుకారామ్! ఇది చచ్చినశవములశాస్త్రములో నేపరి చే్చదము?

తుకా—ఇదియా! స్వామీ! సంసారభ్రాంతివిచ్చేదనపరిచే్చదము! దారిసుతాడు లనుమమకారలతలు ద్రుంచుపరిచే్చదము.

గంగా—ఏమీ! యీతాడనములా?

తుకా—ఆవి తాడనములా! స్వామీ! తనువుపై నాకుఁగల మమకారరూపరోగమును బాప దయామతి నానర్పేశ్వరుఁ డొసంగిన దివ్యావధిరాజములు! మామకవిశ్వసేవామహోద్యమమున దేశమందలి ప్రజలబాధలఁ బాప ప్రియత్నించుటకుముందు బాధాస్వరూప మిట్టిదని యాసాధ్య కల్పించిన యుపదేశసాధనములు. ఆత్మ శుద్ధికై దేహశుద్ధితో ప్రారంభించి నాతనయుండే నామోక్షసాధమునకు నిర్మించిన సోపానములు!

జిజ్ఞ—చాలు చాలు! ఈయుపన్యాసములు చాలించి యింక దుకాణమునకు వెడలవలదా? ప్రొద్దెక్కినది. (రుక్కతో) నిలిచితివేల దయ్యమా! ఉఁ—

రుక్క—నాథా! పాపము! మీదేహ మెంత—

జిజ్ఞ—అబ్బో! యెంతపతిధక్తి! అపరసావిత్రీదేవి! చాలు జగజంతా! గైకొమ్మాబిందెను! ఉఁ! తీసుకొనవేల?

తుకా—రుక్కా!—

రుక్క—నాథా!—

జిజ్ఞ—(అనుకరించుచు) 'రుక్కా! నాథా.' ఏమిసరసము.

(అనుబంధము 3.)

య వ ని క ప డు ను.

దృశ్యము ౨.

సమయము: సూర్యోదయానంతరము 2 ఘడియలు.

(దేహూగ్రామమునందలి యొకపీఠి—ప్రవేశము: పాండురంగ విగ్రహముతో రోహిదాసు.)

(అనుబంధము 4)

రోహి—రంగా! నన్ను తాఁకుటచే నీవు మైలవడితివి! అంటరానివాఁడ వైతివి! రంగా! నిన్నిఁక యెవ్వ రాదరింతురు? ఎవ్వరు పూజింతురు?

(ప్రవేశము; గంగాధరపంత్)

గంగా—ఓరీ! అథమా! యిదియేమి? యుదయమున నూరి వీధుల నూరేగుట కుపక్రమించితివి.

రోహి—స్వామీ! నామిత్రుఁడు చలికి తాళఁజాలక వణఁకుచుండ నిచ్చట వస్త్రములిచ్చు తావున్నదని విని వచ్చితిని.

గంగా—నీమిత్రుఁ డెవఁడు?

రోహి—నారంగఁడు?

గంగా—మూర్ఖా! నీరంగఁ డెవఁడు?

రోహి—నామాలరంగఁడు స్వామీ!

గంగా—అథమా! పాండురంగని మాలవానిఁ జేసితివా!.

రోహి—క్షమింపుఁడు స్వామీ! మానవులే నన్ను తాఁకిన మాలవారగుదురని మీరనుటచే మిమ్ముల సృజించిన నీపాండురంగఁడు నన్ను తాఁకిన మాలవాఁడు కాఁడా?

గంగా—చాలు నిక! ఆవిగ్రహముతో నేమిచేసికొందువు?

రోహి—ఆడుకొందును. మాట్లాడుకొందును. కష్టసుఖముల చెప్పుకొందును. ప్రేమింతును. కోపింతును. మానవులందఱు న న్నేవ గించినను, మానవాకృతినున్న యీపాండురంగఁడే నా మిత్రుఁడు. నాబంధువు నాస్వామి నాసేవకుఁడు—

గంగా—నీమొహము! నీతల! మూర్ఖా! పొమ్మావల! అదే! తుకారాం శేటుదుకాణము.
(నిష్క్రమము)

రోహి—(అనుచున్న గంగాధరునిఁ జూచుచు)

గీ. దేవుఁడని నిన్నుఁ గొన్న రీడ్విజులు, రంగ!
ద్విజవరేణ్యులకే నీవు దేవుఁడగువా?
ధరణి చండాలురకు కూడ జైవ మగువా?
పంచములకు నైవసె లేఁదా? పలుగుమయ్య!

(నిష్క్రమము.)

దృశ్యము 3.

తుకారాం నుకారము.

(దుకాణమున నధివశించి తుకారాము పాడుచుండును. ప్రవేశము : పాఠులు
కొందఱు దుకాణమునందలి వస్తువుల పైనడిగియు తుకారాము పాడుచు
ప్రత్యుత్తర మివ్వనందున తమకుతోచిన దుడు పడవైది కొందఱును,
యేమియు వివ్వకయే కొందఱును, వస్తువుల పైకొని పోవుచుం
డురు. దూరమున రోహిదాసు దీనిని చూచుచు డును)

తుకా— (అనుబంధము 5)

(ప్రవేశము: జోకాబాయి)

జోకా—శేటుగారూ!

తుకా—(త్రాసును తచేకదృష్టితో చూచుచు మానమున
నుండును)

జోకా—తుకారామ్ శేటుగారూ!

(ప్రవేశము: గంగాధరపంతులు)

గంగా—తుకారామ్!

తుకా—(నిట్టిార్పువదలి) మఱియొక దినము! అల్లడే బాలభా
నుండు మానవజీవితగ్రంథమందలి మఱియొకపుట సుకృతమునకోసుక్తి
తేతరకార్యాచరణోల్లేఖనమునకో సంసిద్ధముగ నున్నదని చాటు
చున్నాడు! (క్షణము నిశ్చేష్టుడై తల పంకించి) చిత్రము! మాయా!!
ఊహితము!!

గీ. జననమందిన ప్రాణులు చావ నేల?

చచ్చువారుండ ముఖ్యము నీజనన మేల?

త్రాసుగతి సృష్టిభేదంబు చాల్చు నేల?

శౌరి కీవిశ్వసంసారభార మేల?

జోకా—శేలుగారూ! మాకీష్టవస్త్రములు కావలసియున్నవి.

తుకా—ఈష్టవస్త్రములా?

గంగా—తుకారామ్! ఆష్టవస్త్రములు మాగురువుగారికి కావలయును. నానికైయే స్వాములవారు నన్నుపిరి.

జోకా—వీలులేదు. వానికై నేను నిన్న నే వచ్చాను. అదీగాక మా కితఁడు బాకీ—

గంగా—ఏమీ! విధవకు విలువగలవస్త్రములుకావలయునా?

జోకా—కాదు - కాదు - సన్న్యాసికి జలతారువలువలు కావలయుకాబోలు! బ్రాహ్మణ! నే నెవ్వరో యెఱుంగుదువా! కోటిశ్వరుడగు గోపీచందు తల్లిని!

గంగా—నే నెవ్వరో యెఱుంగుదువా! జగద్గురుమాస్వాజీ బాబ గారి మఠమున కాస్థానవిద్వాంసుడను.

జోకా—మీమఠము లన్నియు మముఁబోలు కోటిశ్వరుల దానధర్మాలపై నాధారపడియుండుట జ్ఞాపకము లేదుకాబోలు!

గంగా—మీభోగభాగ్యము లన్నియు మముఁబోలుభూసుర శ్రేష్ఠులయాశీర్వాచనములపై నాధారపడియుండుట జ్ఞాపకము లేదు కాబోలు!

తుకా—ద్విజసత్తమా! అమ్మా! శాంతింపుడు! స్వామీ! భూసురులకు సత్వగుణముకదా యుండవలయు! ఎన్నిశాస్త్రములు చదివిననేమి? ఎన్నియజ్ఞయాగాదికర్మల నాచరించిననేమి? కామ క్రోధాదుల జయింపలేనివాఁడు—

గంగా—ఆ - ఆ! ఏమంటివి?

తుకా—అయిన - విలువగల వస్త్రధారణవిషయమున విధవ లును, సన్న్యాసులును సమానులే!

గంగా—మూర్ఖా ! స్వామీలవారిని విధవతో పోల్చితివా ?

తుకా—ఆర్యా ! ప్రాపంచికవిషయభోగములయం దంతియే కదా !

(ప్రవేశము: యిరువురు రాజభటులచే నీడ్వబడుచు,
శృంఖలబద్ధుడైన రామేశ్వరభట్టు)

రామే—ధర్మాత్ములారా ! దాన మొనర్పరా !

తుకా—స్వామీ ! అభివాదనములు ! ఈశృంఖలము లేమి ?
తమ కీడుస్థితి యేల ?

రామే—అయ్యా ! ఈదీనునిచారిత్రము మిక్కిలి విషాదకరము. మాదిదక్షిణదేశము సంసారసాగరమున మునిగి, కన్నుఁ గానక, నేను పదివేలవిష్కముల ఋణపడితిని. ఋణదాత లాధనమునకై రాజుచేత నభియోగమును దెచ్చిరి. రాజుజ్ఞచే మాస్వత్వమంతయు ఋణదాతల యధీనమయ్యె అప్పటికిని ఋణము తీటనందున నన్నీ యయోమయశృంఖలముల బంధించి రాజభటుల కప్పగించిరి. ఈరీతి తిరిగి యాచనావృత్తిచే లభించిన ధనమును ఋణవిముక్తికై వీరి కొసంగుచున్నాఁడ ! ఋణవిముక్తియగువల కిట్లే “గ్రా మేకరాత్రం, దిన మేకభుక్తం” మృదునట్లు భార్యాపుత్రులతో తిరుగుచున్నాఁడ !

తుకా—అయ్యా ! వృద్ధులే ! ఎంతకాలమునుండి యిట్లు తిరుగు చున్నారు ?

రామే—పండ్రెండువత్సరములనుండి.

తుకా—అయ్యా ! ఎంతకష్టము ! (ధనపేటికను గొని)

గంగా—అఁ - ఆఁ ! - తుకారామ్ ! నీకు పిచ్చివట్టినదా యేమి ? అధనము నీయది కాదు. గోపీచంద్రుగారిది గోపీచంద్రు అప్పు తీర్చుటకై దుకాణమునందలి ధనము చాలకున్న - అభిమానైకధన యగు నీభార్య జిజియాబాయి తనపుట్టినింటివారిచ్చిన భూషణము లన్నియు నమ్మి నీ కిచ్చినధనము.

తుకా—అయిన ?

జోకా—అయినా?—నీకు మతి లేదా? ఈదినము మా ఋణము తీర్చువాయిదా! ఆగుము! నే నిప్పుడే పోయి నీభార్యను పంపెద. నాకుమారుఁడును రాఁగలఁడు!

(నిష్క్రమము.)

గంగా—తుకారామ్! గోపీచందుబాకీపైక మిప్పు డివ్వకున్న మీవస్తువులన్నియు నమ్మియైనఁ గైకొనును! తెలిసినదా?

తుకా—అయిన?

గంగా—ముర్ఖా! పిదప నీవ ర్తకమునకు పెట్టుబడి నిచ్చువారు?

తుకా—స్వామీ! లోకమున వర్తకములేనివా రందఱును చచ్చుచున్నారా!

గంగా—అయిన నోవైరాగ్యశిరోమణీ! రేపు మీయందఱి గతి?

తుకా—రేపా?—ద్విజచంద్రమా!

గీ. తనువు, తహవారి వదలి, నిత్యంబు ప్రాణు
లెందో? యెచ్చటికో? యెల్లొ? యేగుచుండ
'రేపు రే' పంచు పలికెడు 'రేపు' వఱకు
బ్రదుకఁగలవార లెవ్వరో? పలుకఁగలవె?

గంగా—ఈ వేదాంతవచనములు కుఱి నించునా?

తుకా—నిక్కమే. కాని - అదిగో!—

గీ. ఆకసంబున తిరుగు విహంగతతులు

మఱుదినంబున కని దాచుమందసములు

కలవె? వానికి ఋణ మిచ్చు ఘనులు కలరె?

భుక్తి లేక చచ్చెడివారు భువినిగలరె?

భట్టులారా! ఇదియే మీ ఋణధనము. ఇంక బాకీలేదుకదా!

పాప మీపాటునివెంట తిరుగుచు చాలశ్రమ గైకొంటిరి! ఇదియే యీధనము బహుమానముగఁ గైకొనుఁడు! పాపము! మీవస్త్రములు జీర్ణములైనవి. ఇదిగో యీనూతనవస్త్రములఁ గొని యభేచ్ఛఁ జనుఁడు. మీకు శుభం బగుఁగాక! (భట్టులు రామేశ్వరభట్టుసంక)

లలఁ దీసి నమస్కరింప) ద్విజచంద్రమా ! మీ అప్పు తీతినదికదా ! ఇదిగో యీ నూతనవస్త్రముల ధరింపుడు. ఈ ధనము గైకొని కుటుంబపోషణ మొనర్చుకొనుడు.

రామే—అయ్యా ! నాయుదరపోషణకు—

తుకా—అఁ - నిక్క మే - మీరు నాకార్యభారము నంతయు నిర్వహించుచు మాసమన కిరువదినిష్కముల వేతనము గైకొనుడు.

రామే—ఆర్యా ! మీయపకార మెన్ని జన్మములకుఁ దీర్పఁ గలను !—

తుకా—స్వామీ ! యిది యాపాండురంగని ధనము. పాండు రంగస్వరూపులగు మీరు గైకొంటిరి. ఇందు నాయుపకృతి యేము న్నుది ? ఉపకారమే యున్నదందురా ! యేదీ ? ఆశ్చంభలముల నా కొసంగుడు !

రామే—(ఆశ్చర్యమున) ఏల ? (సంకెలల నొసంగును.)

గంగా—ధరించి యున్నాడవైద్యశాల కేసుటకు ! నీ కెందు కయ్యా !

(శ్చంభలముల పేటికయందుంచుచుండ రామేశ్వరభట్టు పోవుచుండును. వేహిక వైపునుండి ప్రవేశముః జిజియా గోపీచందులు.)

తుకా—(పోవుచున్న రామేశ్వరని చూచుచు) ఇంక నేమియు బాకీ లేదుకదా ! ఋణము తీతినదికదా ! ఇంక సుఖముగ పోయి రండు !

గోపీ—జిజియా బాయిగారూ ! నేడుమాత్రము మాధనము సంపూర్ణముగఁ నిచ్చితిఁవలయు. తరువాత—

జిజి—అయ్యా ! సంపూర్ణముగ నాటువేలనిష్కములను నిచ్చెదము !

గోపీ—అదీమాట ! వ్యవహారములో నెప్పుడు 'కరతలామలక' న్యాయము శ్రేష్ఠము.

జిజి—ఇదిగో! నాథా! యేదీ! ధనపేటిక! (చేతినుండి గ్రహించి) చందుగారూ! ఇదిగో! మీధనము! (చూడకయే సంకెలల నిచ్చును.)

గోపీ—ఆఁ- ఆఁ- యిదియేమి? (సంకెలలు క్రిందబడుచు.)

జిజి—ఆఁ- నాదా! నాభా!! ఏదీ! ఏదీ ధనము!

తుకా—(క్రిందపడిసంకెలలఁ జూచుచు) ధనమా! బంధనమా!
అడయే పశ్చి!

గోపీ—మోసము! మోసము! ఇదియంతయు మాధన మపహరించుటకై పన్నినతంత్రము! అంతయు “పయోఃకుఖవిషకుంభన్యాయ”ము! నమ్మము. ఏదీ పద్దుపుస్తకములు! (అంగడినంతయు చూచి) లేవు! చిత్రావర్ణపుస్తకములు లేవు. తుకారామ్! పద్దుపుస్తకములదాచి దివాలాతీయుటకు యత్నించుచున్నాడవా?

తుకా—సోదరా! నీ కేవలము కావలయును?

గోపీ—నాకా? నీలాధముపద్ధి-ఖిన్నపద్ధి- నిలువధనముపద్ధి.

తుకా—ఇవిగో—

సీ. సంసారమను పణ్యశాలలో దినమెల్ల
జనులుసంపాదించు ‘ధనము’ పద్ధి!
పాపపుణ్యంబులన్ పన్ను లమ్మిస వచ్చు
ప్రతిఫలరూపలాభంపుపద్ధి;
మ మ్మెందు సృజించి మమతనారయుతండ్రి
హరి, పెట్టుబడి కిచ్చు నప్పుపద్ధి;
తుదిపయనంపు నయ్యదనున ప్రాణులు
వెనువెంటఁ గొనిపోవు ధనముపద్ధి;

గీ. నాకు, నీకును, సర్వజీవాళి కవని
కర్మబుణశేషమును దీర్చుగతినిఁ బెల్చు
భవ్యరోజు, చిత్రాయు, నావర్ణ యగుచు
పొల్చు శ్రీభగవద్గీతపాత్ర మిదియె!

(భగవద్గీతపాత్రమును చూపును.)

గోపీ—మూర్ఖా! నిన్నున్నాడవైద్యాలయమున కంపవలయునా? కారాగారమున కంపవలయునా? నీవు చోరుడవు! నీజన్మమే బుణ్యమయము!

తుకా—సత్యము!

గోపీ—నీవు పుట్టి పెరుగుట ఋణమునందే- నీనిలువెల్ల ఋణ మయము!

తుకా—నిక్కువము.

గోపీ—నీవు- నీవంశము- అంతయు ఋణమయమే!

తుకా—సత్యమే. కాని, సోదరా! నీకుమాత్రము ఋణము లేదా?

గోపీ—ఏమీ! కోటిశ్వరుడనగు నాకు ఋణమా?

తుకా—బేను. నీకు, నీవారికి- నీవంశమున యందఱికిని ఋణము లేదా?

గోపీ—నీకు మతి లేదా? “స్వదీపచుంబనన్యాయ”ముననాకు ఋణమున్నదంటవా!—

తుకా—గీ. జనన మందు లే తొలిజన్మఋణముఁ దీర్ప!

మనుట, గురు మాతృ పితృ దేశఋణములందు

నరయ మరణంబు ఋణశేష మనుభవింప;

ఋణము లేకున్న జన్మమే మనకు లేదు!

గోపీ—మూఢా! “పాటచ్చరయామికన్యాయ”మున యేమి చేసినను చెల్లనని తలచితివా? మనది ‘వాలకర్కటకన్యాయ’ మని యెఱుంగవా?

తుకా—కోపింపకుము! నీఋణాధనము నాపాండురంగని కిచ్చి తివి. ఆ పాండురంగఁడే నీ కొనఁగఁగలఁడు!

గోపీ—ఆపాండురంగఁ డొకదొంగ - నీనొకమోసగాఁడవు!

రోహి—(ప్రత్యక్షమునకు వచ్చి) కాఁడు స్వామీ! మారంగఁ డెన్నటికిని దొంగ కాఁడు! సాక్ష్య మేల? అడుగుఁడు! మారంగఁ డిందే యున్నాఁడుకదా! అడుగుఁడు! (రంగని విగ్రహమును క్రింద

నుంచి) రంగా ! నిన్ను నిందించుటమాత్రము విని నే నైవజాల నయ్యా ! నీవు దొంగవట ! కాదుకదా ! చెప్పము. ఆతనిధనము గైకొనియేయున్న యిచ్చివేయుము. మోస మొనర్పరాదు ! తప్పు సుమా ! అయ్యా ! మారంగడు దొంగకాడు - అడుగుడు !

తుకా—అడుగుడు !

గోపీ—అడుగవలయునా? చండాలాధమా ! ఏమిచేయుదమా యని 'దధిప్రీహి' న్యాయమున తల్లడిలుచుండ, మాకు 'దగ్ధపదమా ర్జుల' న్యాయమున తీర్పుచెప్పెదవా ? నీవును నీరంగడును (విగ్రహ మును చేతపట్టుకొనును) ఆ - ఆ - అబ్బ ! యిదియేమి ! అయ్యా, జిజియాబాయిగారూ !

జిజి—గోపీచందుగారూ ! ఏమి ? మీధనము !—

గోపీ—అబ్బ ! నాహస్తము - విగ్రహము - నాప్రాణముల హరించుచున్నది ! - బాధ !—

రోహి—అడుగుడు !

తుకా—అడుగుడు !

జిజి—ఇదియు మీపనియేనా ? ఆగుడు ! చంసుగారూ ! నే వదలించెద (విగ్రహమును పట్టుకొని) ఆ - ఆ - యిది యేమి యద్భుతము ! అబ్బ ! బాధ ! కరము విగ్రహమును వదలి రాకున్నది.

తుకా—హే లీలామానుషవిగ్రహ ! యిది నీలీలయా ! లేక యైంద్రజాలికమాయామహిమయా ?

రోహి—అడుగుడు ! అయినదా !

గీ. కలుగ దావంతకలుష మీఘనునియందు;

చాలు, సంతసించితి, కోప మేలనయ్య !

ద్వీజులకైవడి నొరుల బాధింపరాదు;

వదలి రావయ్య ! నను ఛేర సాంధురంగ !

(జిజ్ఞాసతోచితముగా నున్నప్పుడు స్వగతమును వదలి బాధా

విముక్తము లగుచు నాచార్యులవద్దకు వచ్చితిమి.)

తుకా—హే తుకారామనామక భక్తశ్రేణురా! త్యాగమూర్తి యనియు, విశ్వసేవాపరాయణుడనియు గర్వించుచు నీకు, చక్కని యుపదేశమే లభించినదా! మూర్ఖునకు - శాస్త్రపరిచయగంధమైన నౌలంగనిజదు నకు, దగ్గంధపూరితుడగు నీవగుటచే నానికున్న దృఢభక్తియందు శతాంశమైన నీకు లేకుండ! బ్రాహ్మణేంద్ర! 'గురుపదేశ మంది తివా?' యని ప్రశ్నించితిని! గంగాధరాచారమున కన్యుగానక గురుపదేశ మనవసరమంటివి! అనచార మొల్పితి! స్మరింపుడు!

గంగా—ఇప్పుడు బుద్ధిమంతుడవు! గురుపూజ యొనర్తువా? మా మాస్వాజీబాబాగారి కేనా?

తుకా—కాదు స్వామీ! యిదిగో - (రోహిదాసుచెంతకు పోబోవ)

జిజ్ఞ—(ఆపుచు) ఆఁ - ఆఁ! మతి లేదా? చండాలునకు నమస్కారమా!

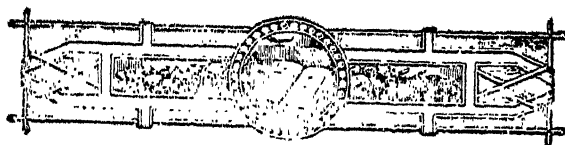
తుకా—బేలా! భక్తబృందావసమున బాతిమతవివక్షతలకు తావు కలదా? ఆశంకరభగవద్గోపాచార్యుడే—

“శ్లో. బ్రహ్మైవాహమిదం జగచ్చసకలం చిన్మాత్రవిస్తారితం
సర్వం చైద మవిద్యయా, మ్రిగణయా, సేయం మయాకల్పితం
ఇథం యస్య దృఢానుశిస్సుఖతరే నిశ్చే పరే నిర్మలే
చండాలోస్తు సతుద్విజ్ఞోస్తుగురు రిత్యేషా మసీషా మమ!”

(రోహిదాసుచెంతమోకరించును. రోహిదాసు స్తబ్ధుడగును.

గంగాధరాచార్యులవద్దకు వచ్చితిమి.)

యవనిగపడును.

శ్రీరాజరాజేశ్వరస్వనమః—శ్రీసుబ్రహ్మణ్యాయనమః.

భక్తతుకారామ్.

ద్వితీయాంకము

దృశ్యము: ౧

సమయము:—అపరాహ్ణము.

(గోపీచందు గృహసమీప పరివేశము. ప్రవేశము: శంభాజి)

శంభా—లోకమున కొందఱు తమకార్యకరణమునెడ నెట్టి ప్రాజ్ఞతను ప్రకటించినను తమకాంతలయెడ మారువలుక నోడుచుదురు. అందును నాకాంత రూపవతియు విద్యావతియు నగునేని, పురుషుడు తనవ్యక్తిత్వమును తొలఁగి యాతన్నిపాదదాసుఁ డగు ననుటకు సందియము లేదు! దీనికి కోటిశ్వరుఁడగు గోపీచందే తారాణము అదిగో చందుగా రింట నున్నారు!

(నిష్క్రమము)

(యవనిక వెత్త చందుగారిగృహమునందలి యొకగది. గోపీచందు తనవిలాసము నద్దములో చూచుకొనుచు నుపవేశించియుండును.)

(ప్రవేశము: శంభాజి)

శంభా—శేటుగారు!

గోపీ—(ముఖభావమును మార్చుటకు ప్రయత్నించుచు) అది ప్రణయకోపమున గంభీరభావమును సూచించుచున్నది. అందును, కనుల నించుక యరమోడ్చి, క్రేగంటిచూడకల, పెదవులదర పరికించిన శృంగారరసము వెల్లి విరియుననుటకు సందియములేదు. దీని

నేన్యాయ మనవలయు! సుఖాద్భూతహరిత్రాన్యాయమా! ఊఁ- అయి
సాంతసూచీన్యాయమా! ఛీఛీ! కాదు- ప్రణయనీప్రియానురాగ
న్యాయమా!

శంభా—చందుగారూ!

గోపీ—అఁ! శంభాజీ! బాకీమొత్తము నిచ్చుటకా? అఁ- అది
యుకాదు- దీని నేనిన్యాయమనిన బాగుండును? దర్శిపాకరసన్యా
యమా! కాదు- కాదు!

శంభా—ఇదిగో చందుగారూ! మీయుగధనము! ఒక్కయుప
కారము- వడ్డీ యిండుక—

గోపీ—వీలులేదు. వడ్డీ మానుట మాజాతకములో వ్రాయని
పని! మనదంతయు శార్దూలహరిణన్యాయము! కృపణధనన్యాయము!
పోయి మాగుమాస్తాకు చెల్లింపుము. (శంభావమును మార్పును)
ఇది విప్రలంబశృంగారమును సూచించుభావము. ప్రతాపరుద్రీయమా.
బెడలుము, శంభాజీ! అఁ-నూట! నీకు సందేహన్యాయము తెలియునా?

శంభా—(ఆశ్చర్యమున) ఎందుకు?

గోపీ—నమాతః పరదేవతా! మనదేశమున తల్లియే గృహ
మున కధికారిణి! బేనా? అందును తల్లియే స్వత్వమున కంతయు నధి
కారిణి యైనచో కుమారునివిషయము సంపూర్ణముగ నంగనాపూర్వ
న్యాయమే! ఇంక రెండవకష్టము: విద్యావతియగు భార్య! వింటివా!
శంభాజీ! పద్మలు వ్రాయుటకును, పద్యములు వ్రాయుటకును కల
యిక గొక్కవ. ఈరెండును నొక్కనికే సంప్రాప్తమైన నేన్యాయ
మగును?

శంభా—చందుగారూ!

గోపీ—మతిభ్రమణన్యాయమా? లేక గేహేశ్వరన్యాయమా.

శంభా—చందుగారూ! విద్యావతియగు భార్యతో విమలసరస
ఫల్గాపముల నానందింప శాస్త్రజ్ఞానాభావమకతన విద్యుత్కాంతము

యుపదేశమున, విశేషవరిశ్రమచే కంఠస్థమొనర్చిన యీన్యాయ శస్త్రముల నాపై ప్రయోగించిన భరించుశక్తి యుండవలదా? ఇదిగో మీ ద్రవ్యము! ఇంచుక వడ్డి—

గోపీ—మూర్ఖా! పొమ్ము! తెలియదా? మనది భల్లూకముష్టిన్యాయము!

శంభా—చందుగారూ!

గోపీ—లాభము లేదు. వంధ్యాపుత్రన్యాయము-

శంభా—మహాశయా!

గోపీ—మాట్లాడితివా? గగనకుసుమన్యాయము.

శంభా—ఆర్యా!-

గోపీ—ఇంకను మాట్లాడిన సందిగ్ధన్యాయము. గతజలసేతు బంధనన్యాయము. పిష్టవేషణన్యాయము. ఆరంభశూరన్యాయము. అప్రసక్తనిషేధన్యాయము. కాక తాళీయము. అవ్యాపారవ్యాపారన్యాయము. కంబళభోజనన్యాయము. రండాగర్భన్యాయము!

(శంభాజీ వెడలును. న్యాయముల చదువుచు గోపీచం

దాతనివెంట వెడలును.)

(ప్ర)పేశము: జోకాబాయి)

జోకా—(వత్తులబుట్ట ముందిడుకొని—అనుబంధము 6)

(పునః ప్రవేశము: గోపీచందు)

జోకా—అబ్బాయీ! గోపీ! నే నీకాపురము చేయలేను ఏమికాపుర మీది నామొహంకాపురం!

గోపీ—అమ్మా! చిన్నతనము. పెద్దదానవు. ఏదో 'మణిసూత్ర' న్యాయమున—

జోకా—అదికాదురాగోపీ! ఆడదాని కింతయారడియంటరా? అబ్బో! రాణీసాహేబాగారికి తెల్లవారింది మొదలు సాయంత్రందాకా అలంకారముతోనే సరిపోతుంది. దానమ్మకడుపుచల్లగాను—అదే

మలంకారమురా నాయనా ! ఇది సంసార కాని సాని కానే. అదిగో
వస్తోంది. రానీ—యీది న మేదోండుకట్ట తేలివీరాలి—

(ప్రవేశము: నీళ; పుస్తకమును చూచుచు - యోచనతో)

నీళ—గీ. లలితశ్రీరాగకళల కోయిలలు పాడు

మహితగీతాగ్రమాధునీమహిమ యేమొ ?

తనువు మఱపించి, నుప్రేమ జనుల నెల్ల

మోహనమోదజలరాసి ముంప నేల ?

గోపీ—నీలీ ! ఏ మాపుస్తకము ?

నీళ—(ఆపి - మగని చూచుచు) నాపేరు నీళాబాయి.

జోకా—ఆఁ - అల్లాగా ! చివరకు 'శ్రీమతి' 'గారు' 'రాణీ'
నాపేరే' అనికూడా లేదా ?

గోపీ—నీళా ! అది యేమిపుస్తకము ? చిత్తాయా ! ఆవర్జయా ?
'కార్యాధిన్యాయమున నడుగుచున్నాను.

నీళ—ఇదియా ! నేను రచించుచున్న 'శృంగారమోహనుధాం
బుధి' యనుగ్రంథరాజము.

జోకా—అమ్మబాబోయి ! అంట్లుతోముకొను ఆదాళ్ళకు
గ్రంథాలే ! కవిత్వాలో అది యే వల్లకాడు అత్వాలో ? అమ్మయ్యో !
యింకేమైన ఉందా ?—

నీళ—(మందనాసమున) 'పంది బురద మెచ్చు పన్నీరు
మెచ్చునా !' యని వేమన నుడివినట్లున్నది. కాని - నాభా ! మీ
రిప్పుడు పండితులు కదా !

గోపీ—ఆఁ - విద్యాధిన్యాయమున—

నీళ—దీని నేన్యాయమనిన సరిపోవును ?

గోపీ—దీనినా ?—'గర్వభచందనన్యాయము'; 'విషాదన్యాయ'
మనినకూడ సరిపోవును.

నీళ—అందఱికిని యిష్టమైనపవలు గుడ్ల గూబకుమాత్ర మయిష్ట మనునట్లుకదా ! ఔను. సంతోషము. కాని విందురా ? ఇది పద్దులు వ్రాయుట కాదు - భవ్యతగంగాలహరినిబోలు యనర్గళకవితాధార-విందురా ?

గోపీ—విందును - కాని - ‘బధిరశంఖాన్యాయముననా ?

నీళ—విందుడు.

శా. రంగోజ్ఞాభదనంగరాజ్యకలితారంభుల్, నురంభోరు, లా
పాంగాకల్పితభక్తిచే విభుల తా భావించి సేవితరు రా
శృంగారాంచితసుందరీత్వరమ నాస్తిక్యంబుచే స్వీయహృ
ద్రంగంబందున పూజసేతు రువిదల్ దైవంబుగా భర్తలక !

జోకా—పొయ్యాయిరాబాబు!—మన్నుగొట్టుకపొయ్యాయి,
మనవంశమర్యాదలన్నీ—

గోపీ—ఆఁ - ‘కరికపితృన్యాయముననే’—

జోకా—దీనిమూలాన్ని.

నీళ—అదిగో ! ‘దాన్ని - దీన్ని’ అని యనవలదని నే నెన్ని
మాటలు చెప్పలేదు ? నేను పశువును కాను; పక్షిని కాను—కవ
యిత్రిని - జమీందారుపుత్రికను.

జోకా—అదేరాబాబూ ! మాకొంప ముంచేది. జమీందారు
యింటిపిల్ల వద్దరాబాబూ అని మొత్తుకుంటే విన్నావా ? “వియ్యము
నకు, కయ్యమునకు, నెయ్యమునకు సమత వలయు” నని యూరక
పెట్టిపెంగళపై వ్రాశాడా ! ఏ జమీందారుపుత్రికతోనో చీవాట్లు
అని మఱీ వ్రాసుంటాడు, (నీళ సుఖాసనమున నుపవేశింప) ఆఁ-ఆఁ-
మగనియెదుట కూర్చోటమే !—గోపీ !—మాట్లాడవే ? అడుగు—
ఉఁ—

గోపీ—అమ్మా ! అడిగెదను. యిదిగో - హమ్ ! (గొంతుక
సవరించుకొనుచు) నీళ ! ఆఁ- ఆఁ - నీవు - ఆఁ - ఆఁ - అట్లు—

జోకా—(గోపిని అనుకరించుచు) ఆఁ - ఆఁ - నీశా ! - నీవు-
ఆఁ - ఆఁ - అట్లు.

గోపీ—అతిపరిచయాదవజ్ఞత యనున “ట్లతిపరిచయన్యాయ”
మున గర్వించి “యణకులాచలన్యాయ”మున యంతర మెఱుంగక,
“అంధగోలాంగూలన్యాయ”మున—

జోకా—నీమొహం న్యాయమున - చచ్చుపెద్దమ్మ ! ఈ వెధవ
న్యాయా లెక్కడ దాపరించాయిరా నీకు ?-ఏదీ ! చక్కఁగ నిలుము.
గోపీచంద్రుని (దట్టానర్ప) నే చెప్పినట్లు చెప్పుము. నీశా !

గోపీ—నీశా !

జోకా—నీకు మర్యాద తెలియునా ?

గోపీ—నీకు మర్యాద తెలియునా ?

జోకా—నీకు బుద్ధి లేదా—

గోపీ—నీకు బుద్ధి లేదా—

(ప్రవేశము: రామేశ్వరభట్టు)

జోకా—నాకు కాదు నీకు.

గోపీ—(దాని నేయనును)

జోకా—ఛీ !—నోరుమూయుము

రామేశ్వర—అపూర్వపాఠక్రమము ! నీశాబాయిగారు ! గ్రంథము
సంపూర్ణమైనదా ? ఏదీ ? ఒక్కపద్యరత్నము—

నీశ—(గ్రంథమునుండి చదువును)

మ. “లనదుద్దీపనతావలం బనఘనోల్లాసంబుమై, మన్మథా

నికవక్వాంచితమై, విలాసవికసచ్ఛృంగారుభృంగారుస

ద్రసభూయిష్ఠమునై, మనోజసుఖమోదానందసామ్రాజ్య మీ

వసుధన్ గూర్చినభర్తృభక్తి యదియే బ్రహ్మైకసాయుజ్యకూ!”

రామేశ్వర—భళి ! భళి ! అమృతోపమానమైన కవిత ! ఆహా !

మిముఁబోలువిడువీమణిని, సాధ్వీలలామను, కవయిత్రిని, సౌందర్య
వతిని గాంచుటచే భరతమాతయే! ధన్య యయ్యె !

జోకా—బాబూ! నాకోడలిసౌందర్యము, సాధ్వీత్వముయొక్క ప్రసంగము నీకెందుకు నాయనా? నీవేమి ఆర్జేవాడా? తీర్చేవాడా?

రామే—ఆగ్రహింపకుడు. ఈ హాసభారత్నమును నే నెఱుంగుదును.

గోపీ—ఆఁ - స్థానీపులాకన్యాయముననా! - కార్యకారణన్యాయముననా?—అదియే ప్రశ్న?

రామే—ఆయమసౌజన్యము—విశ్వప్రేమ -

జోకా—చాలు బాబూ! చాలు. ఊరియాడవాండ్ర సౌఖ్యము సౌందర్యము బట్టువలె పొగడుటయేనా నీయుద్యోగం? అందఱి సంతారపుగొడవలు నీకేకావాలి? నీయుటనీ కాడాభ్యులేచు!—

నీశ—ఏమిరుర్యాదయిది?—

రామే—అననిండు నీభాబాయిగారు! నాకు కోపముకలుగదు. శాంతమే నాకు లేకున్న యుద్ధవాంశసంభూతుడని జనులెల్ల పొగడుచున్న తుకారాంశేటుచెంత దివాసుగనుండునా? జగద్గురుమాస్వాజీ బాబాగారి యనుగ్రహపాత్రుడనై “రాజమాన్య, సనాతనధర్మప్రతిష్ఠాపనాచార్య” బిరుదాంచితుడనై, లోకోద్ధరణమే దీక్షగా హైందవ మతోద్ధరణమహాకార్యభారమును వహింతునా? జోకాబాయిగారూ! మీమాఝ్యమునకు నాకు నవ్వువచ్చుచున్నది.

జోకా—ఆఁ ఏడ్చు కాదూ?

రామే—ఏడ్చుకూడాను. ఏమందురా? మనదేశమున స్త్రీలు దఱును యెన్నఁడో నాగరకతలేని పూర్వకాలమున నేర్పఱుపఁబడిన యాచారములఁ బట్టుకొని దేవుళ్ళాడుచున్నారు! సాక్షాత్ వసిష్ఠులవారేమన్నారు? ‘ఇమే ధర్మ్యా మయా ప్రోక్తాః దేశకాలపాతా’ విరోధేనయా’ జోకాబాయిగారూ! ఆడువారన నేమనుకొంటిరి?—

గోపీ—పురుషులకు భార్యలని—బీజాంకురన్యాయము—

రామే—ఎవోడము లేక, విహార మతయక, విద్య నెఱుంగని పురుషులసేవకై నిర్మింపబడిన బానిసలని తలంచితిరా?

జోకా—కాదు బాబూ! అలంకారం చేసుకొని, పనిచాటలు మాని, ప్రణయగీతాలు చదువు పసిడిబొమ్మలు—

సీత—కారు- వారు మృగములు కారు- పశువులు కారు- వారు గృహలక్ష్మీలు!- అర్థాంగినులు- సహధర్మచారిణులు- సావర్ధ త్యాగైకశీలలు- వారిహృదయములు మిక్కిలి కోమలములు- మనోజ్ఞములు! పుత్రపుత్రికలకు విద్యాసద్గుణముల బోధించి, శౌర్యసాహసాదులగఱపి, దేశమాశపాదారవిందములకు, శౌర్యదైర్యసాహస విద్యానిపుణులగు పుత్రుల, ధీరచారిత్రులగు పుత్రికల నర్పించి, దేశమును, సంఘమును నుద్ధరించువారు—

రామే—అడువారే—

సీత—పరమేశ్వరు సృష్టిసౌందర్యచాతురిని చాటుచు, ప్రేమ పరోపకారత్యాగముల కాచారిణులై. సంపూర్ణవికాసమున నలరారు దివ్యతరకుసుమరాజములఁ బోలె, ధరించువారికిని, చూపఱకును, మనోహరసౌశీల్యసద్గుణసౌరభమకరందబిందుసంసేచనమున నానంద మొసంగువారు—

రామే—అడువారే—

జోకా—అమృతల్లి! గ్రుక్క-తిరుగకుండ యెంతయుపన్యాసము చదివితివే!—

రామే—అదియే యాదర్శము. మానవతీమణి! అదియే యీ రామేశ్వరభట్టు జీవితరహస్యము. అదియే—

జోకా—చాల గొప్పవారు స్వామీ! తెలియ కడుగుతాను. కోపము వలదు. శాంతమున మీ రాశ్రీరాముని చంపిపుట్టితిరి కదా! అయితే, స్వామీ! కాన్పించినకాంతలవెంబడినెల్ల కాలుసేతు లరిగేలా తిరగటం మతోద్ధారానికే? అత్తమామల ధిక్కరించి, మగనిముఖము

నకు మసిబూసి పరమానిసివెంట తిరగటం మతోద్ధారానికే? చాలు బాబూ! మీకొక నమస్కారము—మీమతోద్ధారాని కొకనమస్కారం—

గోపీ—అదీమాట. ఇంకొక పదినమస్కారముల నిమ్మ-నవ్వు మేమున్నది? శుష్క-పచారన్యాయము.

జోకా—మీమతోద్ధారధర్మదీక్ష మాకక్కఱలేదు— మీ ధర్మమూ మాకక్కఱలేదు—దానికొకట మీరు మాయంటికి రావటం అక్కఱలేదు.

నీళ—చూచితే ద్విజచంద్రమా! ఈవార్షమునకు మేఱ యున్నదా? 'విద్వానేవ విజానాతి విద్యజ్ఞనపరిశ్రమం'—

గోపీ—“నహి వంధ్యా విజానాతి గుర్వీం పృసవవేదనాం”—

నీళ—అందును గొప్పవారింటి యాడుపడుచునగు నా కెంత యవమన?—

జోకా—వెధవగొప్పతనము మండిపోను—ఇదెక్కడి గొప్ప తనమే? మగఁడు లేడు, మర్యాద లేదు—మంచిలేదు, చెడ్డలేదు— నీయివ్వంవచ్చినట్లు చేయటం గొప్పతనమా? రమ్మను నీతల్లితండ్రుల్ని ఇదేనా గొప్పయింటియాడుపడుచు లక్షణమని సాగతీసి అడుగుతా! నీతల్లి యిలా చేసిందా? నీ అప్పచెల్లెండ్లు—

నీళ—అక్కటకటా! నేను చాలక నాతల్లిదండ్రులు సైతము నిందకు పాత్రులగుచున్నారే!— రండు- పంతుగారూ!—

గోపీ.—నీళా! ఎక్కడికి?

నీళ—నిరంతరకవితారణ్యసంచార సంజనితమనోభేద మవన యింక యుద్యానవనవిహారమునకు—

జోకా—అమ్మో! అమ్మోయ్యో! విహారమే? ఒరేయి మొద్దు పీనుగా! పలుకవేరా? అనాదిగ వచ్చు యాచారములన్ని మట్టిలో కలిపి, యలంకారము చేసుకొని యూరిపీథుల యాడుది కన్నవారితో

యూరేకుచుండ, మగఁడు ముసుఁగువేసుకొని మూల కూర్చోవల
సిందే! ఉఁ- అడగవే?

గోపీ—అమ్మా! యిదిగో అడిగెద! యిరువదిన్యాయములతో
నడిగెద!

నీళ—రండు పంతుకూరూ!

జోకా—ఓసీ! గడప దాటితివా మళ్ళా నాగుమ్మం తొక్క-
టానికి వీలులేను.

నీళ—ఔనా! నిక్కమా! యింట యియమ యాజ్ఞయేనా?

జోకా—కాక నీదా? అస్తి అంతా నాది—

గోపీ—నీళా! అత్తయాజ్ఞాపింపఁదగినస్థానమున నున్నది ఏదో
మనము 'ఘటియంత్రన్యాయమున'—

జోకా—మాట్లాడకుము వెట్టిపీనుఁగా! (నీళతో) అధికప్రసంగ
ములు మాని కుక్కనపేనులా పడియుంటివా సరి—

నీళ—ఔనా! నేను మఱల రాకూడదా?

గోపీ—చూడు- నీళా! నాస్థితి "తులాదండన్యాయము". విధి
లేక "విప్రతిషేధన్యాయము"న—

నీళ—నేను మీయర్థాంగిని కానా?

గోపీ—ఔను- 'చంద్రచంద్రికాన్యాయము'?

జోకా—తల్లియే పరదేవత కాదా గోపీ?

గోపీ—నిక్కము, నిక్కము. వేదప్రమాణన్యాయము.

నీళ—నామాట పాటింపరా?

గోపీ—తప్పక- అడుగవలయునా? కరతలామలకన్యాయము
కాదా?

జోకా—తల్లియాజ్ఞ గోపీ!

గోపీ—చెప్పవలయునా? అది సంపూర్ణముగ పరివేషన్యాయమే!

నీళ—అయిన మీ పేయసి?

గోపీ—బాను- బాను- నీరక్షీరన్యాయము.

జోకా—అన్నిటికిని బానేమి నీతల? ర మ్మిచ్చటికి—

నీళ—(పోవుచు) పోవుదునా?

గోపీ—(వలదని సంజ్ఞచేయ)

జోకా—పడియుండు మూరక-పొమ్ము! రా గోపీ!- (లోని కేగుచు)

గోపీ—‘నమాతుః పరదేవతా!’ అని తల్లి యిటు! ‘భార్య సమోనాస్తి శరీరపోషణం’ అని భార్య యిటు— యిపు డేమన్నను “భస్తికా లవిత్రన్యాయము” కావున కర్తవ్య మిపుడు “భిత్తిబిడా లన్యాయమా”? లేక- అమ్మా! యిది యేమిన్యాయము?

జోకా—నా మొహంన్యాయం, చచ్చుపెద్దమ్మా! రా! ఓసీ- పో వేం!-

నీళ—ఆఁ- ఆఁ- అబలలనిన యింత యారడియా?

(అనుబంధము 7) (నిష్క్రమణము.)

యవనిక పడును.

దృశ్యము: ౨.

సమయము: సూర్యాస్తమయము.

(దేవనాగారిమోపాంతవనము: సచ్చిక్తవైభవంఁడి, రెండుచేతులపై శిరముంచి యెదుట నేలపైనున్న పాండురంగవిగ్రహము నొక్కచూఱును, యస్తం గకుండగు భానుని యొక్కచూఱును పరికించుచు రోహిదాసు.)

రోహి—సీ. క్రమముఁ దప్పక మింట ప్రతిదినంబును భానుఁ

డుదయాస్తమయముల నొందనేల?

గగనంబునకు కాంతి కైసేయుతారకల్

పవలుమాత్రము దాఁగుభంగి యేల?

క్షణమైన విశ్రాంతి గనక తా పవనుండు

జీవకోటిని బ్రోవ వీవ నేల?

అనిశంబు కలకలధ్వనుల నవ్వుచు నదీ

సలిలముల్ ప్రవహించుచంద మేల?

గీ. ప్రకృతిలో నెందుఁ జూచిన ప్రాణులందు

ధనవిభవమతజాతిభేదంబు లే?

ఎవనియాజ్ఞానుబద్ధమో? యెవఁడు పృథువా?

హేతు వున్నదో? సృష్టి నిర్దేతుకంబో?

కడుపార భుజించితివా? రంగా! ఆకలి లేదుకదా. సిగ్గువలదు; తినుము! ఎంతదొంగవు- నాయనా! ఇంతవఱకును పెట్టనివెలుంగై, బంగారురణములచే నీకు నూతనగాంతి నొసంగిన యా సూర్యుని నీవే సృజించితివట! కాని, యాకలియున్నదని వచింపజాలవుగా? నేడు దయమున పాప మాతఁడు ధనమడుగ పట్టువదలక బాధించితివి. నేను వారు నిన్నేమైన శిక్షింతురేమో యని పిలిచినంతనే యేమియు తెలియని వానివోలె నాచెంతకు వచ్చితివి—ఎవ రావచ్చినది? రమ్మ! రంగా! వారికంటఁ బడితిమా! నీకును నాకును దేహశుద్ధి తప్పదు. అది సీతప్పే-వెఱ్ఱివాఁడా! అంటరానివారి నేల సృజించితివి?

(మఱుఁగున దాఁగును. ప్రవేశము: నీళ. రామేశ్వరభట్టు)

రామే—నీళాబాయిగారూ! మీ కీతుకారాంశేటుభజనల యందు భక్తి యుదయింప నేమికారణము?

నీళ—అతఁడును కవియగుటయే- మఱచితి- భజనకై నేను కుసుమముల సేకరింపవలసియున్నది—

రామే—కానిమ్ము! నీళాబాయి! నాకును పనియున్నది. (పోవుచు- జనాంతికముగ) నీళా! నీ వాతుకారాముని ప్రేమించి రామేశ్వరభట్టు నింతచులకనఁ జేతువా? నే నిందే యుండి పరికించెద. (మఱుఁగున దాఁగును)

నీళ—‘నీళాబాయిగారూ!’ యని సంబోధించి, మూర్తిభవించిన ధర్మమూర్తియో యన నలరారు నీరామేశ్వరభట్టు “నీళాబాయి! యని సంబోధించె! పతిగృహముచు వీడినంతనే మరియూడయు నుతులను వీడి చనునా? అదే—

సీ. మధుకరద్విజులు పద్మగృహాళి నిదురింప
 నెంచి తల్పులు మూయు కుంచెకోల;
 సురపాళి వినువీధి కరమాల దాల్చు బల్
 సరసంపు సమృతంపు చల్లిముద్ద;
 చిరకాలపర్యటద్వరచకోరాధుల
 కాతిభేయ మొసంగు సన్నదాత;
 గురుకాముకాళికి కొంగుబంగారంబు
 కుముదినీసతి కోరుకోరై విటుడు;

గీ. కుందు జారచోరుల కెందు గుండె దిగులు,
 తలిడుసానుల గిలిగింప, చలువదీవి,
 పొగరుపొలఁతిపద్మినిపాలి పొరకచుక్క
 చుక్కగమిసామిఁ దోచె ప్రాగ్దిక్కునందు !
 (లోన—అనుబంధము ౮ లోని చరణము.)
 అదే ! తుకారామ్ వచ్చుచున్నాఁడు !

(ప్రవేశము: తుకారామ్—పాడుచు)

(అనుబంధము ౮)

నీళ—(తల వంచి) భళి - భళి ! ఏమి మాధుర్యము ! గీర్వాణ
 భాషయం దింతకన్న మధురతరశబ్దమే లేదు. భళి !—“మనోహరా !”

తుకా—(ఱిచ్చవడి) ఏమంటివి కలవాణీ ?

నీళ—“మనోహరా !” యంటిని. తప్పేమున్నది ? సర్వజనా
 నందకరము లగు నీయక్క ఆములు నీచెవులకుమాత్రము కఠోరములుగ
 నున్నవా ?

తుకా—అదికాదు కలవాణీ !

నీళ—అబ్బ ! ‘కలవాణీ’ యని నీవే యంటివి ! కలవాణు
 లతో వాదించి జయింపఁగలవా ? ”మనోహరా !”

తుకా—మల నదియేనా ?

నీశ—‘తుకారామ్’ యనునక్క అములకన్న నివి బాగుగ లేవా! వీనిని చూడుము. ఉపవేశింపుము. తొండలు యేల ? చూచితివా యీ కుసుమములను ! నిలిచితి వేల ? నా కానందమును గూర్చక పోగలవా ? నాచే జిక్కితివి. లోకమున నీకుసుమములను నినుబోలు కవులు కోమలులకు పోల్తురు !

తుకా—ఔను. పరమేశ్వరు సృష్టిచాతుర్యమునంతయు వారిరువురియందే చూడనగును.

నీశ—సూక్ష్మగ్రాహివి. ఈ కుసుమముల మనోహరసౌరభమును గాంచితే ? ఇవియు దైవముచే సృజింపబడినవే ! ఔనా ?

తుకా—ఆ - నిక్కమే !

నీశ—సమంజసము. వీని నెవ్వరు ధరించినను, యెండలు ధరించినను, యెప్పుడు ధరించినను, వీనిసౌరభమనోహరతలకు కుందు కల్లునా ?

తుకా—కలుగదు—

నీశ—ప్రేమసూత్ర మొక్కటి యుండవలయుగాక ! కోమలులును—

తుకా—ఆ - ఆ - కామినీ ! నీయర్థము ?—

నీశ—చక్కగ లేదా ? అయిన నది నాదోసమే !- కాని - ఆ - అందుచూడుము ? ఆ కోయిలదంపతుల ! అవియు దైవముచే సృజింపబడినవే.

తుకా—సందియ మేల ?

నీశ—ఔనా ? అయిన నో కవిశిరోమణీ ! వాని కాసాండు రంగసాన్నిధ్యము కలదా ?

తుకా—ఏల కలుగదు ?

నీళ—అయిన వానికి వైరాగ్యము లేదే—భక్తి శూన్యమే—
భజనలు కాన్పింపవే?—సమయాసమయములు లేక, వావివరుసలైన
గణింపక, యనురాగమే ప్రధానముగ నెంచి, లోకమునే శృంగార
మయముగ నొనర్చుచున్నవే? వానికి వివాహ మెవ్వరు చేసిరి? వేద
మంత్రముల పఠించి యెవ్వరు ముడివైచిరి?

తుకా—తరుణీమణి!

నీళ—నాపేరు నీళ! నా తలిదండ్రులును, నన్ను ప్రేమించు
వారందఱును నీళ యనియే పిలుచుచుందురు.

తుకా—అయిన?

నీళ—నాపై నీకు ద్వేషము కలదా?

తుకా—లేదు ప్రేమయే కలదు!

నీళ—అయిన నాయానందమున నీకేమైన నష్ట మున్నదా లేక
నీవార్జించిన పుణ్యమంతయు నశించునా?

తుకా—నీ కానందమే కలుఁగునెడ 'నీళా!' యని—

నీళ—ఆఁగుము—నీవు భక్తుడవు కావా?

తుకా—(ఆశ్చర్యమున) ఏల?

నీళ—నా కిటీవల భక్తి యుదయించినది—ఆఁ— చాలభక్తి;
నీవు భక్తుడవు- నేను భక్తురాలిని; నీవు గురువు- నేను శిష్యురాలిని.
నీవు కవి- నేను కవయిత్రిని—పూజింపనిమ్ము. (చెంత మోకరిల్లి-కర
మిడి) అబ్బ! సంశయ మేల? మన యిరువురికిని భేదము కలదా? నా
గురుపూజావిధానము వేఱు. మనోహరా! తిచ్చవడియెదవేల? భేదము
లేదని నేను తోలుతనే వచింపలేదా?

(పుష్పముల నలంకరించుచు. అనుబంధము 9)

పూజయైనది. గురూ త్రమా! యిక గురుదక్షిణ- యిదే శిష్యు
రాలు, తన అధరామృతముతో, సౌశీల్యధన మర్పించుచున్నది. (ఆలిం
గన మొనర్చుకొనఁబోవు)

తుకా—(త్రోసి) తొలఁగు మావల! కామినీ! యిదియానీ గురుభక్తి?

నీశ—అయ్యో! విరసహృదయ! ఎంతగ త్రోసితివి! అకటా నవనవోన్మేషకుసుమరామణీయకమును భ్రమరంబుబోలె, పాటలా ధరాధరసుధారసమును గోలి, మన్మథకళాపాండితి వెలయించి, కం దర్పసామ్రాజ్యము నేలుమన్న వలదని నిరసించుపంద లుండురా?

తుకా—అయ్యో! కామినీ! ఎట్టి దురితమునకు మనమున తా వొసంగితివి? నీవు భారతీయాంగనవుకావా?

నీ. వరత్రిమూర్తులనైన పసిపాపలుగచేసి

తనరారు ననస్రూయ ధనమదేది

కామాంధుడై తన్నుఁ గవయగోరెడి వ్యాధు

దహించు దమయంతి ధనమదేది

అగ్నిగుండముజొచ్చి యలయకదరహాస

మున పొల్పుజానకి ధనమదేది

ధవునకై పరులిండ్ల దాసియై ముద ముంద

ధరణి చంద్రమతి సద్ధనమదేది?

గీ. ధవునిబ్రదికించు సావిత్రి ధనమదేది?

ధరణియఖలార్థసాధక ధనమదేది?

తరుణి! యట్టి పాతివ్రత్య ధనము వీడి

పశుసుఖంబును కాంక్షింప భావ్యమగున?

నీశ—నికు-వము. వారందఱును పుణ్యచరితలె ! అనుకూల దాంపత్యమున, ప్రేమస్వరూపులగు పతుల సాంగత్యము కలిమి నా రెంతయు వాసికెక్కిరి నీవుమాత్ర మంగీకరించితివా మనమును నట్లే-

తుకా—హరి! హరి! కామినీ! దైవస్వరూపుడగు పతియెడ ద్రోహమా?

సీత — ఆగుము. దాగపశ్యమునకు ప్రేమ ముఖ్యముకాదా!
వెళ్ళివాడా? ప్రేమ బలవంతమున జనించునా? నేనజ్ఞానావస్థనున్న
తఱిని, యెవ్వఁడో యొకఁడు- అపరిచితుఁడు- బ్రాహ్మణులేవో కఠో
రస్వరమున మంత్రములు చదువుచుండ- నాగళమున సూత్రముకూటి
కట్టినమాత్రమున- యావజ్జీవము నాకు దైవమగునా?

సీ. భారతసతులకే పతి దైవభక్తిసే

దేవుండు నొసట విధించెనయ్య ?

కతినుఁడై తనయ నీగతి దాన మొనరింప

తండ్రి కర్హత యెట్లు తనరెనయ్య ?

అర్థంబు నరయక యతిబాల్యమున సేయు

పరిణయం బది యెట్టిబంధ మయ్య ?

ధవున కెందఱునతుల్ తనరిన కలుగని

కలుషంబు సతి కెట్లు కలుగునయ్య !

గీ. జగతి నానంద మొక్కరి స్వత్వమయ్య ?

అవని సౌఖ్యమే సృష్టిరహస్య మయ్య

గ్రంథమున కాక, కలుషంబు కలదటయ్య !

వలచి వచ్చినసతిఁ దోయ పాడియయ్య !

తుకా—మానినీ ! మానమువహించిన ట్లంతయుదుర్మద క్రోధ
పికాచావేళితవై కన్నుఁగానక భవ్యతరభారతీయపరిణయవిధులనే
దూషింపసాగితివా !

సీ. శ్రీపూరుషులమోహసిద్ధియే పరిణయం !

బను టార్యదోషమం చరయుమమ్మ !

ప్రణయమే పరిణయపరమార్థ మగునేని

మృగమానవవిభేద మేలనమ్మ !

బడుగైన పతి రోగబాధితుం డైనను

కలకాల మీప్రేమ నిలుచునమ్మ !

ధర్మాధముల నెల్ల ధవున కర్థాంగియై
తనరుటే వేదార్థతత్వ మమ్మ !

గీ. కామ్యతుచ్చేంద్రియాసక్తిక్షణికమమ్మ
లలన ! ప్రేమ యొడును స్వాధ్యరహితమమ్మ !
ధవుని దైవముగా నాత్మ దలఁపుమమ్మ !
శాశ్వతానంద మదియె యొసంగునమ్మ !

నీశ — ఆఁగుము. నీవాహరిభక్తుడవు కావా ! ఆ శ్రీహరిప్రేమఁ
బడయఁగోరెదవా ?

తుకా — త్రికరణపూర్వకముగ ఏల ? —

నీశ — లోకమున తండ్రీప్రేమఁ బడయవలయునన్న తొలుత
కుమారులప్రేమఁ బడయవలయు. బేనా ! కావున - తొలుత మా
కుమారునిపూజ - పిదప మాధవునిపూజ —

తుకా — హరి ! హరి ! కామినీ ! క్షణికసౌఖ్యమునకై ముక్తి
సాధమునే, నేలపాలొనర్తువా ?

నీశ — ముక్తియో ? వెట్టివాఁడా ? —

గీ. ముక్తిసాధంబునకు రక్తి మొదటిమెట్టు;
హరికటాక్షమందు; మనోహరికటాక్ష
మిందు; ఫలమందు యిందు నానందమొకటి !

రక్తి ననుభవించినగాని ముక్తికలదె ?

తుకా — చక్కని యుపన్యాసవైఖరి ! అసదృశకార్యకరణ
ధారేయతాసూచకమేధాశక్తి ! అయిననా ! ఓ లోకోత్తరసమ్మో
హనదేవతా ! నినుగాంచి, భారతదేశమున నబలలు విద్యావతులగు
టకు సంతసింతునా ? విద్యావతులగుటచే సనాతనాచారముల మంటఁ
గలపి, మను పరాశరాదిస్మృతుల వీటఁబుచ్చి స్వైరిణులై వ్యభిచారి
ణులగుటకు దుఃఖింతునా ?

నీశ — అబ్బ ! ఎంతమాటాడితివి. కాని, స్మృతులంటివి. లోక
మున స్త్రీ పురుషుల ప్రేమ నామోదింపని స్మృతు లున్నవా ?

తుకా—దురితాత్మురాలా! (త్రోసి) మోసమునకు సైత
మియ్యకొంటివా! ప్రకృతవిద్యావిధానమున గాక, జ్ఞానార్థకమగువిద్య
యందు దోసముండదనియు, విద్యావతియగుటచే బుద్ధి పెడదారి
త్రొక్క-నున్నను జ్ఞానగరిమ దాని మఱింప సమర్థురాలనియు నెంచి
శాంతమువహించినకొలందియు కన్నుగానవా! నీమోము చూడజాల.
(పోబోవ)

నీశ—పొమ్ము! అవశ్యము పొమ్ము. అనాయాసముగ లంభి
చిన ప్రేమలతికను చేతులార ఛేదించిన నీయట్టి ఘనుని- భక్తిభూషి
తుని- దయాదాక్షిణ్యబంధములు మాత్రము బంధించునా! పొమ్ము-
నిలచితివేల? సంతోషమున పొమ్ము. ఈ సంతోషము దుఃఖముగ
మాటిన మాత్ర మీతన్వంగిని దూరకుము. ఈతన్వంగి యిక నీపాలి
కాలభుజంగినియైన నది నీదోసమేయని భావింపుము. నేకోరినది మది
యాధరసుధారసపానము:-నీవు గైకొననున్నది. మద్వైరహాలాహల
పానము. ఓభక్తశేఖరా! క్రిమికీటకాదులు సైతము వైరనిష్కృతిసే
షించుచుండ- సకలేంద్రియపాటవసమర్థయగు- “నీస్వైరిణి”- తన
ప్రత్యవయవము నుండి యుబికి వెలివడనుంకించుచున్న పరితాపాన్ని
ప్రేరితయగు- ‘నీస్వైరిణి’- నీవొనర్చిన మహాపచారమును సైచి
యూరకుండునని తలంచితివా!

తుకా—(మందహాసమున) సంతోషము సోదరీ! సంతోష
మున నంగీకరింతును. నాప్రాణముల హరింతువా? (మోకరించి)
కైకొమ్ము! భారతపురంధ్రీమణుల సౌశీల్యమునకై వాని నతిసంతోష
ముగ నర్పింతును. బేలా! సహస్రాశనులు శిరమునఁ బడినను, సకల
హింసాయంత్రము లొక్క-పెట్టిన సామ్రాజ్యవయవమును తుత్తుచు రొన
ర్చినను, నే ననంతజీవములతో- అనంతమాసములతో- సంతోష
మున భరింతును?—కాని భీతిల్లను!

నీశ— అయిన దేనికై భీతిల్లెదవు ?

తుకా—నీకై - సోరరీ ! నిజపాతివ్రాత్యమున లోకోన్నతకీర్తిని గడించి, మాతృదేశభక్తిప్రబోధితలై వాపోవు పసికూపలనైన సరకు గొనక - సముద్గండదండహతుల ప్రశాంతభావమున సైచునారీమణుల సుత, భ్రాతృ, పుత్రుల - భర్తల వైరికృధాగ్నికి చేచేత నర్పించినను, మోమున మందహాసమును మానని ధీరచారిత్రలిజన్మచే పవిత్రత నందిన భారతమాతకే నీయొక్కతె కతన యపయశము కల్గునేమో యని భీతిల్లెద !

(అనుబంధము 10)

(నీశ - పశ్చాత్తాపభరమున నిశ్చేష్టయగును. తుకారామ్ - నిష్క్రమించును.)
యవనిక పడును.

దృశ్యము: 3.

సమయము: సూర్యోదయానంతరము 10 ఘడియలు.

(దేహాగ్రామమనందలి యొక బడులు; అలంకృతములైన గోవులుండును. పారు లుపవేశించియుండురు. నువాసినులును నుండురు. ఒక వేదికయు, దాని చెంత సమున్నతాసనములు నమర్పబడియుండును. గంగాధర, రామేశ్వరభట్, శంభాజీ, గోపీచంద్ మున్నగువారుండురు.)

గంగా—విషయముల నెఱుంగుదురుకదా ! మహాజనులారా ! హైందవధర్మసంస్థాపనకై శ్రీశ్రీ ఛత్రపతి శివాజీ మహారాజుగారు దేశమునం దంతటను గోపూజామహోత్సవమును, ప్రత్యేకముగ నొక్క దినమున జఱుప నియమించినారు. ప్రతాపఘర్ దుర్గమును జయించి, సింహగడమున కేగుచు, మహారాజుగారు నేటి యుత్సవమున కిం దేతెంచి, స్వయముగ గోపూజామహోత్సవమును ప్రారంభింతురు. కార్యక్రమము తెలిసియేయున్నదికదా ! తుకారామ్ ! ఏడి ?

రాలేదా? రాళ్ళశాస్త్రపండితుడు. భక్తిజ్ఞానములచే, మహారాజు సహాయము లేక హైందవమతస్థాపనచేయు విశ్వసేవాపరాయణుడు. ఏలవచ్చును? (లోన భేరిధ్వానములు) అదే మహారాజుగాగు వచ్చుచున్నారు.

(ప్రవేశము: సైనికపరివేష్టితుడై శివాజీ మహారాజు.)

జయతు హైందవధర్మపునరుద్ధరణ దీక్షాబద్ధకంకణ! విజయీభవ!

వేదాశీర్వచనప్రవచనములు: (స్త్రీలు మంగళహారతి నొసంగుదురు.)

(అనుబంధము 11)

గంగా—శ్రీ జగద్గురు మాస్వాజీబాబాగారి మార్గదర్శకత్వమున హైందవసామ్రాజ్యసార్వభౌముని గోపూజామహోత్సవమును ప్రారంభింపవేడెద! రాజేంద్రా! యివియే పరికరములు!

ద్విజాలు మంత్రములుచ్చరించుచుండ - శివాజీ గోపూజయొనరించును)

గంగా—భక్తులారా! ఎవ్వని భవ్యతరజన్మచే పారతంత్ర్య శృంఖలాబద్ధయై, తేజమువాసి, తానురత్నగర్భయైనను, నిజనందనులు కడుపార యొకపూట తినుటకన్నములేక, జీవచ్ఛవంబులై చెలంగుదుస్థితిగాంచి, యశృధారాభిషేచనల విలపించు భారతజననికి పీరసూనామము కలిగెనో? ఎవ్వడు జననమాదిగ శ్రీరామ భీష్మాద్భుతాది లోకైక కర్మపీరులచారిత్రవణముచే, నిజధీరచారిత్రమున, పురాణయుగములయందేగాక కలియుగమునను, దేశబాంధవమహాత్ములకు తావుకలదని నిరూపించెనో- ఆయాదర్శకర్మయోగి ఛత్రపతి శివాజీ మహారాజు నొక-పరి జయజయధ్వానముల కీర్తింపుడు.

(అందఱును “జయ్” ఛత్రపతి శివాజీ మహారాజునకు-జయ్)

శివా—సోదరులారా! సోదరీమణులారా! మహమ్మదీయ ప్రయత్నవజ్రసంఘాతముననామమాత్రావశిష్టమై, చావనున్న హైందవ

మతధర్మ సస్యమునకు నిజప్రతాపవహ్నిచే బాహుబలమును ప్రకటించి, శాత్రువుల కసిదీరచక్కాడి, తదృధిరజలాభిషేకమున ముఱల జీవకళనోసంగి, తనుమానప్రాణసర్వస్వముల ధారవోసియైన, కర్మయోగినై, సుస్థిరమై, సునిశ్చలమై వెలరారునట్లుచేయుటయే యీ శివాజీ జీవిత సుఖోద్దేశము. మేమిప్పుడే కొలది దినములక్రిందట బీజాపూర్ సుల్తానుల పరిపాలనమున నున్న ప్రతాపఘోషదుర్గమును సాధించి- అందు- హైందవధర్మప్రతిష్ఠ- గోబ్రాహ్మణ వేదచోదిత వర్ణాశ్రమధర్మప్రతిష్ఠల నొనర్చితిమి. అది సుస్థిరముగనుండ మీయా శీర్వచనమును వేడువారము.

గంగా—సార్వభౌమా! విప్రాశీర్వచనము లెప్పుడును భవదీయప్రయత్న విజయమునే కాంక్షించుచున్నవి. అయిన- ప్రకృతము- త్వదీయధర్మపరిపాలనమున నున్న ను వర్ణాశ్రమధర్మముల కిండుక భేదముకల్పించుచు, బ్రాహ్మణాధిక్యత నధిక్షేపించుచు- శూద్రుఁడొక్కఁ డీగ్రామమున మహాత్ముఁడై ప్రజలకెల్ల వేదరహస్యముల వెదజల్లుచున్నాఁడు. నేను జగద్గురు శ్రీ మాస్వామీజీబాబా మతాస్థానవిద్వాంసుడనగుటచే- యీప్రాంతమున సనాతనధర్మమును పాలింపవలసిన గురుస్థాన మలంకరించినకతన- తమకు విన్నవించు శాధ్యత నాశిరమున నుండుటచే- విధిలేక- నీ నిండుసభయందు- యిట్టిసంతోషసమయమున విన్నవించు సాహసమునకు పూనుకొనవలసివచ్చెను.

శివా—ఏమీ- భారతదేశమున- సస్పృదీయపరిపాలనమున- వర్ణాశ్రమధర్మభంగమునకు తావుకలవా? ఈవిషయమై మాకిదివఱకే విన్నపమేల రాతేదు?

గంగా—క్షమింపుఁడు. అతఁడు భక్తుఁడో యున్నట్లుఁడో తెలియకుండుటయే కారణము. అంతియఁగాక కేవల పశుబలసహాయమున కర్మయోగమున, కరవాలబలమున సంపాదించిన రాజ్య మెన్నటికిని సుస్థిరముకాదని, ప్రజలలో ప్రచారమొనర్చుచుండుటచే, యతని

యపరాధస్వరూప మ్మిట్టిదని నిర్ణయింపజాలమి నావచింపమికి కారణము!

శివా—ఏమీ! మాయుద్యమమును సైత మధిక్షేపించుచున్నాఁడా! అయిన నిది నిక్కముగ విమర్శనీయమే కాని- ద్విజేంద్రా యతనివాదము?—

గంగా—దేవా! పశుబలమున; కర్మయోగము చే సంపాదించిన రాజ్యలక్ష్మి బలవంతమున ప్రజలశిరములపై స్థాపింపబడినను, నయ్యదివారి హృదయాగారముల సుస్థిరనివాస మొనర్పవలయునన్న భక్తిజ్ఞానకర్మసమ్మేళన మావశ్యకమని—

శివా—కాను- భక్తిజ్ఞానములు మోక్షైకసాధనములైన నగుగాక, రాజకీయకార్యరంగమున వానికి తావులేదు. రాజ్యస్థాపన-ధర్మప్రతిష్ఠ- యిట్టిపూహతరకార్యసాధనకైకర్మ బలపరాక్రమములపై నాధారపడవలయు- ఇంతవఱకేల? మొన్న ప్రతాపఘర్ దుర్గము-మహారాష్ట్ర) శూరాగ్రేసరుల రక్తాజలాభిషేకమున లభించెగాక- భజనలచే- పురాణవతనములచే లభించెనా! బ్రాహ్మజేంద్రా! చలిచీమైన బాధింపని యహింసాప్రేమమూర్తులగు బౌద్ధాశోకాదుల ప్రసవించిన భారతజననియే లోకైకకర్మవీరులగు భీష్మాదుల ప్రసవించదా? కాదు - ఎన్నటికిని కాదు. వృక్షచ్ఛాయల - పర్ణకుటీరముల నివసించి ప్రపంచమున కాధ్యాత్మిక బోధనల్పు భక్తులకు వేదాంతోపనిషదూహప్రపంచమున కాని కర్మరంగమున తావులేదు. కర్మయోగియై, శాస్త్రోపకళేబరసోపానముల నధిరోహించి శౌర్యపరాక్రమహర్మ్యమున - మహారాష్ట్రదేశజననిని రక్తసిక్తాంగముల గొల్చిన కాని, యమ్మాత సుస్థిరయై, సునిశ్చలయై, యానంద మొందజాలదు.

(ప్రవేశము: శ్రీఘయానమున—చారుడు)

చారు—విజయోస్తు. ప్రభూ! ప్రతాపఘర్ దుర్గము—

శివా—ఓయీ! ఉదంతమేమి? శ్రీఘముగ వచింపుము.

చారు—శాత్రపులు ప్రతాపఘోరుదుర్గమును ముట్టడించిరి.
దుర్గముదక్కుట సంశయాస్పదము.

శివా—లక్కోజీ యేమయ్యెను !

చారు—లక్కోజీ వీరస్వర్గమున !—

శివా—భవానీ ! అంబా ! నీలీలపరమాద్భుతము. ప్రభువుకై-
దేశస్వాతంత్ర్యమునకై ప్రాణమర్పించిన యావీరవతంసునికా పరమే-
శ్వరు ప్రసాదభాగ్యముకలుగుగాక ! ఓయీ ! నీవీక్షణమునపోయి
మేము సైన్యముల సమకూర్చుకొని నాల్గుదినములలో నంబుచేరంగల
మని జయదేవునితో వచ్చిపుము. మొన్ననే వేలకొలది దేశభక్తి
పూరితులగు మహారాష్ట్రశూరుల పవిత్రతరరక్తధారలు యధేచ్ఛ
ముగ ప్రవహించెను. ఆత్మాగమున దుర్గము మాయధీనమయ్యెను.
కాని - మఱల యాదుర్గమునే శాత్రపులు ముట్టడించిరి - సేనలకై
సింహగడమున కేగవలయునా ? అయిన మిగిలినదెయ్యది ? శూర
కేఖరుల రక్తధారాభిషేచనమున నే సాధించిన మహత్తరకార్య
మెయ్యది ?—

చారు—దేవా !—

శివా—ఆ - నేను గతించిన ? ఇట్లెన్నిపర్యాయములీ దుర్గ
మును సాధింపవలయు ? సుస్థిరవిజయమునకు భక్తిజ్ఞానములును
యావశ్యకము లా ? (చొక్కానుండి భగవద్గీతనుదీసి) 'కురుకర్నైవ
తస్మాత్త్వం' కర్మణ్యే వాధికారస్తే మాఫలేషు కదాచన' లేదు -
కర్మరంగమున భక్తిజ్ఞానములకు తావులేదు - ఆ - రఘుదేవ ! నీవీ
క్షణముననే సింహగడమునకేగి యుడుండు సేనల ప్రతాపఘోరుదుర్గ
మునకు కొనిరమ్ము. తానాజీతో నాయాజ్ఞావచ్చివుము. పొమ్ము.
(చారుడు - నిష్క్రమించును)—కురుకర్నైవ' కర్మాచరణమేనా
విధి - 'మాఫలేషుకదాచన' ! ఫలాసక్తి నాకు దూరము. (మఱల
భగవద్గీతను చూచుచు) ఔను.

శ్లో. "మయిసర్వాణి కర్మాణి సన్నస్యాధ్యాత్మచేతనా

నిరాశీ ర్నిర్మమోభూత్వా యుధ్యస్వవిగతజ్వరః."

భగ. ఆధ్యాయః 3 శ్లోకం: 30.)

బేనా! ద్విజేంద్రా! ఆశీర్వాదింపుము (మోకరించి) కర్మవిజయమును!

రంగా—(వేదాశీర్వాచనములు) మహిళామతల్లులారా! విజయకన్యకాకర్తృహాణకుమారాలాయ త్తచిత్తుడగు నీకర్మయోగిఁఫత్రపతి! శివాజీమహారాజు నలంకరింపుడు.

(స్త్రీలు తిలకమునుంచి - హారతి యొసంగుదురు)

శివా—అనుగృహీతోస్మి! భూదేవోత్తములారా! మహిళామతల్లులారా! భవదీయ పవిత్రతరమంగళాశిష్యములు నన్ను రక్షించుచుండ పరికించెద కర్మయోగమునకు నేడెట్లాపరాత్పరుఁడు దుర్భిక్షయోగమును ఘట్టిల్లజేసెడినో? ఆకర్షించెద రిపుపరాక్రమాకృష్టవిజయకన్యకాకర్తృమలమును మామకతను మానప్రాణసర్వస్వమును ధారవోసియైన! నిలువరించెద నరిసందోహ కరవాలధారాసహస్రముల మామ. కానూనవలుశౌర్యవహ్నిప్రసరణమున! స్థాపించెద! హైందవధర్మసామ్రాజ్యలక్ష్మిని! రిపుసందోహకంఠ కంఠమాలాలంకృతను చేసి, కర్మయోగవిభూతి మామకబాహుపీఠిని. జయ! భవానీ! జయ!

(అనుబంధము 12 కరవాలముల నెత్తి)

యవనిక దిగజారును.

గృశ్యము ర.

సమయము: మధ్యాహ్నము.

(జేహాగ్రామమందలి బయలు; ప్రవేశము: రోహిదాసు పాండురంగ విగ్రహముతో)

(అనుబంధము 13)

రోహి—మొత్తముమీద నీవును నేనును నొక్కస్థితియందే యున్నాము. రంగా! నీకును 'నా' యనువారు లేరు. నాకును 'నా' యనువారు లేరు. ఎవ్వరికిని నినుచేరజాలమిచే, నీవును, చేరరామిచే నేనును, యిరువురమును నంటరానివారమే. ఇదియేమి రంగా! యిచ్చటికి కొనితెచ్చితివి. మఱల యే నాటక మాడఁదలంచితివి? వలదు నాయనా! పంచముల కష్టముల నేమహత్ముఁడు బాపవలయునో? యిదియేమి రంగా! పలుకవైతివి?

(అనుబంధము 14 పాడుచు నిష్కంచును)

యవనిక పడును.

శ్రీరాజరాజేశ్వరైస్సమః—శ్రీసుబ్రహ్మణ్యాయనమః.

భక్తతుకారామ్.

—ॐ నమః శ్రీకృష్ణాయ—

తృతీయాంకము

దృశ్యము ౧.

సమయము: ఉదయము.

(శ్రీమాస్వామీబాబా మఠప్రాంతము; దేవతార్చన- మంగళహారతి.

భక్తులుకొంతమంది శంభాజీ- గంగాధరులుందురు.

అందఱికిని తీర్థప్రసాదము లైనవిదప.)

శంభా—స్వామీ! అందఱికిని తీర్థప్రసాదము లైనవా! నేఁ
డేల తీర్థపుకానుకలింత యల్పముగ నున్నవి?

గంగా—భక్తబృందము స్వాములవారిసన్నిధికి చనుదెంచి న
కదా! తీర్థపు కానుకలు వచ్చుట! శంభాజీ! తుకారామ్ వైరాగ్యప్ర
బోధలు ప్రజలలో ప్రబలుకొలందిని స్వాములవారిచెంతకు శిష్యుకోటి
యరుదెంచుటయు సన్నగిలుచున్నది.

శంభా—వ్యాపారమునను నంతియెస్వామీ! అడుగనివారిది
పాపము- కాని- యతనికి “ఆంక్ష” పత్రిక పంపిన—

గంగా—కులమునుండి బహిష్కారమా? అది యిదివఱకే
యొసంగబడినది. దాని నాతఁడు సఱకుగొనినకదా? యింక సనాతన
ధర్మప్రతిష్ఠాపనాచార్యుడగు శ్రీఛత్రపతి శివాజీమహారాజునకు నివే
దించుటమాత్రము మిగిలినది.

(ప్రవేశము: రామేశ్వరభట్టు)

రామ—అభివాదము లు! గురుపాదసరసీరుహమాలకు—

గంగా—కళ్యాణమస్తు! ఏమయ్యా! నీయప్పు తీతినదా?

రామ—చిత్తము. తుకారామ్ శేటుగారి పుణ్యమున—

గంగా—ఏమిపుణ్యమయ్యా? గోవునుచంపి చెప్పలుదానము చేసినట్లు గోపీచందు బాకీ నివ్వక నీకిచ్చుట పుణ్యమా!

రామ—చిత్తము. అదే నేనును యోజించుచున్నాను. అప్పు తీతినదన్నమాటయేగాని, యాతని దివానుగానున్న పుటినుండి యతని భార్య జజియాబాయిచే, దినమున కొకకోటి మంగళాష్టకములు కలుగుచునేయున్నవి.

గంగా—వింటివా! శంభాజీ! శూద్రస్త్రీ బ్రాహ్మణుల నిం దించుటయా! బ్రాహ్మణజాతి కెంతయవమానము!

రామ—భాగ్యము. దానికి తగినప్రాణశ్చిత్త మొనర్చుట కైయే నేనాతని యుద్యోగము సంగీకరించితిని. చీడపురుగువోలె చెట్టునంటియే చెట్టును నాశన మొనర్పవలయుకదా?

శంభా—భళి! అది కార్యలక్షణము.

గంగా—ఏమయ్యా! తుకారామ్ స్వాములవారి దాసుడై సమాశ్రయణమందునట్లు చేసితివా! రాజమాన్యసనాతనధర్మప్రతిష్ఠాపనాచార్యబిరుదములును, మతవిద్వాంసపదవియు లభింపగలవు. ఏమందువు?

రామ—వెట్టివాడా! 'సిరిరా మోకాలడ్డువారు'దురా?

(లోన - అనుబంధము 15 లోని భరణము.)

శంభా—అదే - తుకారా మీ వైపునకే వచ్చుచున్నాడు.

రామ—శంభాజీ! అయ్యదియేకదా నీపొలము. నీపెట్లయిన తుకారాము నాపొలమునకు కాపరిగ నియోగింపుము.

శంభా—నియోగించిన?—

గంగా—అంతమాత్రము తెలియవా ! నే నంతయు వచింతును
రమ్ము.

(వెడలుదురు. ప్రవేశము: తుకారామ్
యననిక నెత్త శంభాజీ పొలము కాన్పించును.)

(అనుబంధము 15)

తుకా—నిర్జనప్రకృతికిని సాధకుని మానసమునకును గల
సంబంధమతిమధురము - అనిర్వచనీయము - అనుభవైకవేద్యము -
ఔరా ! సంసారభారమును భరింపజాలక నీవనమున కేతెంచినను -
యిచ్చటనూ - విశ్వసంసారభారము - భళి - మాయ - ఇదియే
కవనమునకు సమయము—

(ఉపవేశించివ్రాయుట కుపక్రమించును: ప్రవేశము: శంభాజీ)

శంభా—శేటుగారూ !—

తుకా—(క్షణమాత్రనిచూచి) వ్రాసిన దానిని చదువుచు)

సీ. శివునివిల్ విటచుచో సీతనుఁగాంచుచో,

వీరశృంగారముల్ వెలయుమోము;

అలవిరాధునిగూల్చు నపుడు మూనులఁబిల్చు

నపుడు కిన్క-ముదంబు నరయుమోము;

ధరణిజప్రణయింప ఖరదూషణుల నొంప

యనురక్తి రక్తిమ లలరుమోము;

భానుజుతిలకింప వాలినిపరికింప

కామమోక్షదకాంతి క నెడుమోము;

గీ. క్షీతి కబంధుని ముక్తునిఁ జేయుమోము;

జలధిగర్వంబు నణఁచిన చెలువుమోము;

విశ్వమోహన శుభదమై వెలయుమోముఁ

గాంచి ముదమొందు భాగ్యంబు కలుఁగఁగలదె ?

శంభా—తుకారామ్ గారూ!

తుకా—అబ్బ! గట్టిగ మాట్లాడకుము- (చదువును)

“మాయాజాళనాసే యానా మేకరూసి! ప్రీతీచక్రపాణీఅసాంధ్యావీ!
అసాంధ్యావీప్రీతీ సాధూచాపాయాసీ! కథాకీర్తనాసీసోడూనయే!
సోడూనయే పురాణశ్రవణకీర్తన! మనననిజధ్యానసాక్షాత్కార!

సాక్షాత్కారగర్భాతీయాసహజసమాధీ! తుకాహ్మణేవుపాధిగేలీత్యాచీ”
(మహారాష్ట్ర భాషయందలి తుకారామ్ కృతాభంగము)

శంభా—ఇదియేమి? యిచ్చట నేమివెడకుచున్నారు!

తుకా—ఆఁ- నేనా? అపారసంసారపారావార సంఘాతము
నుండి దరిఁజేరుటకై చక్కనిపొలము నన్వేషించుచున్నాను.

శంభా—ఇచ్చట నెంతకాలముందువు?

తుకా—ప్రకృతిరమణికి నాపై విరక్తి కలుగువఱకు.

శంభా—నీ కాహారమునకు దారి?

తుకా—కవితాకన్యకాకరకమల సమర్పిత పాండురంగ సంకీర్తనామృతపానమున!—

శంభా—బాగున్నది- అదే! అందున్నదే నాపొలము. చూచి
తివా! ధాన్యమంతయు కంకులపై సిద్ధముగనున్నది. అవియే పళ్ళులు
కనిపించుచున్నవా! ఏమందువు? నీవిందేయుండి యాపళ్ళులను చూచు
చుందువా! నీయాహారమును నేనమకూర్చెద!

తుకా—తప్పక చూచుచుండెద!

శంభా—నిక్కమా! నీపై భారముంచి నేవెడలవచ్చునా? ఇందే
మైన పొరబాటుగలిగెనా సకుటుంబముగ నేనాకలిచే మాడిచావవల
సివచ్చును. ఏమందువు? అర్ధనిమేనమైన కనులు మూయరాదు.

తుకా—వెఱిగివాఁడా! పళ్ళులనుమాత్రమేల? పశువుల, రాళ్ళ
గుట్టల ప్రకృతిసంతయు చూచుచుండెద! (కనులు బాగుగ తెరిచి)
ఇట్లుచూచుచుండెద! చాలునా! ఇంకపోమ్ము! (శంభాజీ-నిద్రా-మిం
చును) హేచిద్విలాసా! శ్రీనివాసా! ఆగర్భశ్రీమంతునింట జనన
మొసంగితివి. వ్యాపారమే వృత్తిగ సంఘటనమొనర్చి జేటు తుకారా

ముగ నొసర్చితివి. పొలమునందలి ధాన్యమునకును, నాకును, నెట్టిసంబంధములేకున్నను నిప్పు డీపొలమునకు కాపరిగ నియోగించి, 'దాసతుకారామ్' గ నొసర్చితివి. సంసారమహాక్షేత్రమునను సుఖదుఃఖఫలానుభూతియందు తటస్థునిగనుండునట్లుఁజేసి 'వైరాగ్యదాసతుకారామ్' గ నెన్నఁచొనర్తువాకదా? ఆహా! యిదియేమి? పక్షులు. తండ్రిపతండ్ములుగ వచ్చుచున్నవి రండు- పులుఁగులారా! రండు! (ఆనందసూచి కకరతాళధ్వనముల పక్షులెగిరిపోవును- దీనముగ) ఆఁ- ఆఁ! పోవకుండు- ఓవిహంగమతతులారా! యేలపోయెదరు? మీఁకిలకిలారావములచే నన్నేల నిందింతురు? నేను నిరపరాధిని- ఓ! నాకరతాళధ్వనులచే భీతిల్లి పరువెత్తితిరా? ఎంతవెఱ్ఱివారలు! తుకారామ్ ప్రాణికోటికి దాసుఁడు చలిచీమనైన బాధింప నసమర్థుఁడు రండు! ఆఁ- వచ్చితిరా తినుఁడు? యిదే స్వామియాజ్ఞానుసారి నై క్షణమైన నే కనులు మూయక కనులార చూచుచునేయున్నాను. ఉ—

గీ. తినుఁడు; కడుపారనివుడె? సందేహమేల

రేపు మఱల లభించునా? లేదా? నరుల

భంగి మీలోన కలహింపవలదు; ప్రాప్త

మున కసంతృప్తి జ్ఞానిలక్షణముకాదు.

ఆనందము- ఆనందము. ఈతిర్యగ్దత్తుసంతానమునకున్న యానందమునైతము మానవసంతతికి లేదుకదా!—

(ప్రవేశము: గంగాధరుఁడు)

భుజింపుఁడు. ప్రొద్దుగుంకకమునుచే కడుపార భుజించి, మీమీకులాయములకు చనుడు. లోకబాంధవుఁడ స్తమించిన, పాపముమీకు దారి తెలియుటెట్లు?

(ప్రవేశము: రామేశ్వరభట్టు దూరమున)

రామే—పతిగృహమను పంజరమునువీడి, నాకరకమలమలంకరింపనున్న నీళాకీరరాజమును తప్పించితివి. ఆకల్లించితివి - వావైరి

పద మలంకరించితివి, తుకారామ్ ! నీవైన దానిమురిపెముల నానం దించితివా ? పాత్రివ్రత్యమును యాషఢమున దానిని విరూప మొనర్చితివి.

తుకా—ఆనందము - ఆనందము. ఈభూస్వామి యెంతటిపుణ్య శాలి. ఈ పక్షి-గముల పరమాద్భుత భూరిభోజనమునకు సాక్షిభూతుఁ డనైయుండ నియమించి యెంతయుపకార మొనర్చెను. తినుఁడు. ఆనందము !

గంగా—తీరినది. సంపూర్ణమైనది, ఈభావోన్మత్తునకు పొలము నప్పగించిన శంభాజి ననవలయుఁగాక ! తుకారామ్ ! నీకు జ్ఞాన మున్నదా ?

తుకా—అభివాదములు. స్వామీ! నాకూ—(తలగోకికొనుచు) జ్ఞానమా ! లేదుకాఁబోలు !-కాని భూసురేంద్రా ! కామక్రోధాదుల మాని దైవసంప్రాప్తమైన సంపల్లాభమునకై, సంతసించుచు, యనారతిపరమానందమున కాలక్షేపమొనర్చు నీపక్షిసముదాయమునకును పరమవైరాగ్యధనుల. ఏ మీకును భేదమేమి ?

గంగా—అవివేకీ ! పక్షులతో మముబోల్చితివా ?

తుకా—అదికాదు. (పశువులచూచి ఆనందమున) రండు ! రండు ! ఆనందము ! నిలచితిరేల ? ఓ ! కంచె యడ్డముగ నున్న దనియా ? ఆగుఁడు. నేదీసెద. ఇంక నేమియు నడ్డులేదుకదా ? తినుఁడు. ఆనందము. ఆ ! ఆ ! పక్షులారా ! పోవకుఁడు. పోవకుఁడు. స్వామీ ! నీర మెంచున్నది ?

గంగా—ఏల ?

తుకా—అబ్బా ! శ్రీఘ్రముగ వచింపుఁడు.

గంగా—మూర్ఖా ! మాతోట ముండ్లకంచీయ సంతయు తీసి పశువులకు దారిఁజేసితివా ?

(ప్రవేశము: జిజియ ఆహారముతో)

తుకా—తోలుత నీ రెండున్నదో వచింపుడు ! నీరు త్రావకున్న పాపమాపక్షులకు బాధకలుగదా ? బాధకలిగిన మందిచ్చు వైద్యులుగలరా !

గంగా—నీరుకావలయునా ? అవివేకీ ! యిదిగో ! కన్నీరురాగలదు (కొట్టుచు) శంభాజీ ! శంభాజీ !

జిజి—ఆ ! ఆ !! యిదియేమి ?

(ప్రవేశము: శంభాజీ)

శంభా—అయ్యో ! అయ్యో ! యిదియేమి ? నాధాన్యమంతయు నాశనమైనదే ? ఓరీ ! అధమా !

జిజి—నోరుబిగియబట్టి మాట్లాడుము.

శంభా—మూర్ఖా ! నాధాన్యమును నాశనమొనర్చితివా ? (కొట్టును జిజియా అడ్డగించి)

జిజి—ఆఁ ! ఆఁ ! మీరు మానవులేనా ? అయ్యో ! రక్తము సైతము కారుచున్నదే ? పొండావల—నాథా !

(గంగాధర, శంభాజీలు నిష్క్రమము.)

జిజి—నాథా ! మీ కేల యీయనవసరబాధ ! ఊరక కుడిచి యింట కూర్చొనుమన్న వినక యిచ్చటికిరానేల ? ఇతరులచే బాధపడనేల ? నాకును మీకును యవనులీ నాపాదంపనేల ?

తుకా—బేలా ! సర్వమునకును మానవుడు కర్తయని తలచితివా ?

(అనుబంధము 16)

యవనికపడును.

దృశ్యము: ౨.

సమయము: మధ్యాహ్నము.

ఈ కారామ గృహము: శ్రాద్ధపరికరములన్నియు సమకూర్పబడియుండును. బ్రాహ్మ
బుండును, ఈ కారామను నుపజేశించియుండురు. మహాదేవుఁ డొకపర్యంకమున
పరుండియుండ- చెంత జిజియా నిలిచియుండును. వైద్యుఁ డొకఁడు మహా
దేవుని పరీక్షించి- విన్నవనమున జిజియాకు సంజయేసి వెడలిపో
వును. ప్రవేశము: రుక్మ. కొన్నియడుగులు
నడచి- ఆయాసమున)

రుక్మ—ఈదినమే, నాకును- యీ ప్రపంచమునకును ఋణా
నురూపబంధము తీటుచున్నది. ఈహతభాగిని జీవితచారిత్రముననిక!
‘రేపు’ యను దానికి తావులేదు. శ్రీహరీ! పొండురంగా! నాప్రత్యక్ష
దైవమగు నాథుని సేవ యీనాఁడైన మనసార చేయనిమ్ము (సమీ
పించి) సోదరీ! జిజియా? నాథుఁ డేమిచేయుచున్నాఁడు?

జిజి—నీశ్రాద్ధము బెట్టుచున్నాఁడు! వెధవపీనుగా! కనిపించుట
లేదా మహాదేవుఁడు బాధపడుచుండుట?

రుక్మ—జిజియా! మహాదేవునిపై నాకు మాత్రము ప్రేమ
లేదా? కాని- నేఁడేలకో నేనెంత ప్రయత్నబలమున నణంచుకొన్నను
నాకాయాసమధిక మగుచున్నది. ప్రాణములు- నిలచుపరిపాటిలేదు-

జిజి—ఏమీ? నేఁడింట మామగారి యాబ్ధికము జరుగుచుండ
నీకు మరణమా? చావనేవలయునన్న సంవత్సరమున నెన్నిదినములు
లేవు? చచ్చినను మమ్ముల బాధింప శ్రాద్ధదినమునే యేర్పాటుచు
కొంటివా?

రుక్మ—జిజియా! అది నాయత్నమా?

జిజి—అధికశ్రమంగములు మాని చావనేవలయునన్న రేపటి
వఱకును చావకుము! ఈదినమే చత్తునందువా మూలకూర్చొనిక్రిక్కు-
రుమనకుండ చావుము.

రుక్మ—బాధ- దుర్భ- రము- దైవమా!

జిజి—ఏమా దొంగవేసము! నీకు సామవచనములు పనికి వచ్చునా? (కొట్టును)

రుక్మ—అయ్యో! జిజియా! (క్రిందపడి నోరుఝానుకొని) బాధచే నటచిన నాథుని ప్రశాంతమునకు భంగముకలుగదా?

జిజి—బాధ- గీధ- గయ్యాళీ! మఱల చాటకమా (కొట్టును రుక్మ క్రిందపడును. తుకారాము చెంతకే తెంచును.)

తుకా—జిజియా! జిజి- యా! జి జి యా!

జిజి—నాథా! పతి దేవా! జీ వి తేశ్వరా? (అనుకరించుచు)

తుకా—చావనున్నదానిపై కోపమా! జిజియా! రుక్మా! రుక్మా! ఒక్కమాటాడుమా! నామాట కెన్నఁడు మాటువలికి యెటు గవే? వేడికొనినను కరుణకలుగదా? ఏలపలుకవు? నీవు దైవసము నిగ పూజించు నిర్భాగ్యుడగు నీనాథునిపై యనాదరణమా?

మహా—అమ్మా! పురాకృతకర్మవశమున నాజనకుడైన ఆ హంతకుడేడి ?

తుకా—కుమారా! (సమీపించును) యిదే నీజనకుడు—

మహా—(వర్త్యంకమునుండి లేవబోవుచు) ఔనా! నీవు నా జనకుడవేనా? నోరార, మనసార 'జనకుడ' నని నీవే వచించు చున్నావా?

తుకా—(తలవంచి) మహాదేవా! నీవాక్యములందలి యక్ష రక్షరమును యనేకమహాగ్నిగోళములై, నానిలువెల్ల నిర్దహించుచు, కంఠమును స్థంభింపచేసి, ప్రేమరూపమున వెలివడనుంకించు, సత్ప థారాజలాశయమును మొదలంట నింకించి నోరార “తనయా”యనుట కైన యసమర్థునిచేయుచున్న సంతాపమే నీవు వలదన్నను, నిరసించి నను, హింసించినను, యీ హతభాగ్యుడు నీజనకుడే యని చాటు చుండలేదా?

మహా—కావు - కావు. నీవు నాజనకుడవు కావు. నేను నీకు తనయుడనుకాను. ఇంకను సిగ్గులేక నోరారజనకుడనని వచింతువా?

కావు ! నిక్కముగకావు ! నాఁడు నిర్దయుడవై పంచునిత్రోసినందున కాదే నాకీదుర్భరబాధ ఆనలువ మనసార నానొసటలిఖించిన యాయుఃపరిణామమును చేతులార తుడిచివైచి బాధించి - హింసించిన న్నీయకాలమృత్యుదేవత కర్పింపజనించిన నా పురాకృతపాపసర్వస్వదేవతవు.

తుకా—(తలపట్టుకొని) హా ! శ్రీహరీ ! దీనశరణ్యా !! చాలభరింపజాల - యీసంసారదవాగ్ని భరింపజాల !

రుక్మ—నాథా ! నాథా ! ఉన్నాడవా ?

తుకా—ఉన్నాఁడు తస్వీ తస్వీ ! అందఱి నిందావాక్యశూలములపైచి, యందఱి ప్రలాపములకు, యందఱి శాపాదకములకు గుఱియై యందఱిబాష్పసీవాపాంజలులకు శిరముడ్డి చచ్చియు చావక జీవచ్ఛవంబువోలె నీనాథుఁ డింకను బ్రదికియేయున్నాఁడు. చావలేదు. ఇందేయున్నాఁడు.

రుక్మ—(తుకారామ్ సమీపింప) నాథా ! ఆయాసము—క్షమాపణ—

తుకా—క్షమాపణయా ? దేనికి ? నాయట్టి నిష్కరుణకఠిన కిరాతకచండాలున కర్ధాంగినియైనందుకా ? అయ్యో ! దేవీ ! ఎట్టి దుర్భరబాధల ననుభవించుచున్నను, యెంతటి మహత్తరకార్యకరణ సంతాపమున మునిగియున్నను, నేను చెంతకే తెంచి “రుక్మా” యని పిలచినంత నీవాక్కతై వైన మందహాసమున “నాథా !” యని పలుకుచుంటివే ? నన్నిక యాదరించువా రెవరు ? మాటాడించువా రెవరు ? దైవమా ! యీసంతసముక్కటైన యీనిర్భాగ్యునకుండరాదా ? రుక్మా ! నీవు సాధుచారిత్రవే ? పరమపతిప్రతాపిరోమణివే ? నీకా యీయకాలమరణవృత్తి ! నీకా యీఘోరహింసాయుక్తదుర్మరణము.

(ప్రవేశము: శంభాజి)

శంభా—ఓరీ ! దొంగా ! తుకారామ్ ! ఎందుడఁగితివి ?

జిజి—(కోపమున) పొమ్మావల. దురాత్మా! యింట మేమే చచ్చుచునుండ నీ బాధయొక్కటియా?

శంభా—చచ్చినను సరియే- మంటగలిసినను సరియే. మీ రే యేట మునిగిన నాకేమి? (తుకారామ్ స్థబ్ధుడైయుండ మెడబట్టి) ఓరీ! తెమ్ము! నాధాన్యమును!

తుకా—నీధాన్యమా? సోదరా! “నీవి” యను ధాన్యము నా పశువులును పక్షులును నారగింపలేవా? భుజింకఁబడినవాని మఱల తెమ్మన్న నేనివ్వగలనా?

శంభా—ఇవ్వకున్న నీవొనర్చిన ధాన్యనాశనమునకై నేను సకుటుంబముగా చావవలయునా?

తుకా—వలదు. సోదరా? మీయందఱిప్రాణము లా ధాన్య ముపైననే యాధారపడియున్నవా? నిక్కమా? రాజాధిరాజులనైన సరకుగొనని మృత్యుదేవత నీధాన్యముపైననే యాధారపడియున్నదా? కానిమ్ము! యీగృహమాననున్న వస్తువులలో నీయిచ్చవచ్చినవానిని గైకొని విక్రయించి సుఖముగ స్థిరజీవులైమనుఁడు.

జిజి—ఆ! ఏమిత్తాగము. దానకర్ణులు! యింట నేమూల చూచినను ధనరాసులు మూల్గుచున్నవనియూ యిచ్చవచ్చినరీతి దాన మొనర్చుచున్నారు.

తుకా—దేవీ-

జిజి—చాలునిక. పడియుండుమావల. నీయట్టి చేతగాని వానికి పెత్తనములు కూడనా? ఓరీ! అధమా! ఊరకపోయెదవా లేదా?

శంభా—కదలను. నేఁడు నాధాన్యమైనరావలయు. లేకున్న సాప్రాణమైన పోవలయు.

తుకా—దేవీ! వేడికొందును. నాకొఱకుగాకున్న యనాదిగ మూవంశమునకే విమలయశశ్చంద్రిక నార్జించిన పతిభక్తికొఱకైన-నీ

వింకను కొంతకాలము సుమంగలీత్యమును కోరును వేని యీవిషయమున మాత్ర మడ్డురాకుము.

జిజి—బెదరింతువా? వలదు. అడ్డమువచ్చిన నీకు పాదరక్షాప్రయోగము తప్పదు.

తుకా—(తలవంచి) శ్రీహరీ! రంగా!

జిజి—కన్నవారి పాదరక్షాప్రయోగమునై చుటకన్న భార్య పాదరక్షాప్రయోగమధికమా!

తుకా—రంగా! పాండురంగా! నీకరుణ- నీదయార్థభావము- నీభక్తజనపరీక్షామనీషయప్రతిమాము- అనిర్వచనీయము. నేదుర్బలుఁడనే? పాపపంకిలనిమగ్నుఁడనే? మమకారబాధితుఁడనే? యీవిషయపరీక్ష భరింపగలనా? అయ్యో! ఈసంసారదవాగ్ని యంతకంతకుదుర్భరమగుచున్నదే? దేవీ! కృతజ్ఞుఁడ చక్కని యుపదేశమొనర్చితివి. ఆ జన్మముఁ దీని మఱువను నీయుపకార మీజన్మమునతీర్పజాలకున్నను ముందు జన్మమున నైన తీర్తును.

మహా—అమ్మా! (తుకారామ్ సమీపించును)

తుకా—ఏమి నాయనా?

మహా—వలదు. నాచెంతకురావలదు. ఈకొన్ని ఘడియలైన జీవించియుండుట నీకిష్టములేదా? ఏమీ! అవినిక్కంపు కన్నీటిధారలేనా?

తుకా—కావు. తనయా! యివి కన్నీటిధారలుకావు. శోక భరంబునను నీనిందావాక్యభరంబునను కటిగి కన్నీటిరూపమున ప్రవహించు నాపంచప్రాణసర్వస్వ ధారలు. మహాదేవా! నీవాక్క-మరణ బాధ ననుభవించుచున్నాఁడవు కాని, యీలోకమున నేవైద్యులచే కాని, యే యోషధీరాజములచే కాని యెన్నటికిని శాంతి నందని వేద నాయాతపింసాగ్ని నిర్దహించుచుండ తుణతుణమున కీ నిర్భాగ్యుఁడనేక శతసహస్రమరణవేదన లనుభవించుచుండ లేదా?

జిజి—నిక్కమే? అయిన చావరేల?

తుకా—దేవీ!

జిజి—బోను. కన్నవారి పాదరక్షాప్రయోగములు నైచు నీకు సరిగా నుండుటకన్న విధవనైయుండుట మేలు.

తుకా—(మోకరించి రెండుకరముల శిరమును పట్టుకొని జిజి యాను చూచుచు) ఓ తుకారామ్ నామకజీవచ్ఛవమా! యిందటిన్ని విధములనీమృతికై శాపోదకములొసంగుచున్నను నీవ్యర్థతరజీవితగ్రంథమున కానలువ ‘సమాప్తి’ యని వ్రాయనేలేదా? లోకమున ప్రాణులందఱి సుఖదుఃఖములనేగాక యందఱి యాయుః పరమాణుములును యాపరమేష్టి నీకేయొసంగెనా? (గొంతుకబట్టి నులుముకొనుచు) నిన్ను బాధించి హింసించినను నీకు మృతి-

రుక్క—(కనులు తెరిచి) నాథా! జీవితేశ్వరా!

తుకా—(చేతులు నేలపైనాని క్రిందచూచుచు) లేదు. జిజియా లేదు. ఈనిర్భాగ్యునిపై యామృత్యుదేవతకును కరుణలేదు (తల యెత్తి) ఈకలుషాత్ముడికను నెందఱిని హింసించి వధింపవలయునో? ఎన్ని వేదనాహింసల ననుభవింపవలయునో!

రుక్క—బాధ! ఆయాసము. నాథా!

తుకా—అనుభవింపుము. సురదృష్టదేవతా! యీనిర్భాగ్యున కర్థాంగి యైనందున కలుగు ఫలమును సంపూర్ణముగ ననుభవింపుము. నన్నేలపిలచెదవు? బ్రతికియున్న యీనిమేసమేని శాంతిలేక నాస్పర్శ చే లోకాతీతవేదనల ననుభవింపనెంచితివా?

శంభా—తుకారామ్!

తుకా—గైకొమ్మ యీళ్ళంటియందలి వస్తువుల-

జిజి—వలదు. ఒక్క-వస్తువునుతాకితివా శిరము బ్రద్ధలగును. (యిత్సుదండమును ధరించి)

తుకా—సంతోషము. నేనేయొసంగెద. యాపాండురంగని మమేయమామామహిమ (పోబోవ జిజియాకొట్టును చెరుకు, రెండు ముక్కలగును.)

జిజి—మూర్ఖా! అయినదా?

తుకా—(క్రిందనున్న చెరుకుముక్కల చూచుచు) ఈకఠిన కర్ముని శిరస్పర్శచే రూపుమాసిభూపతితవైనను యీదీనునకు ధర్మోపదేశమునే చేయుచున్నదానవా? ఔను! జిజియా! యిట్లుదండము రెండుతునకలైనను నీనాథుని శిరము బ్రద్దలు కాలేదని చింతింపకుము అది నీదోషముకాదు. కాంతా! యీదీనుని శిరముమాత్రమే గాక హృదయముపైతము కఠినశిలాసదృశమగుచుండ సీవేమిచేయగలవు. (శంభాజీవైపుచూడకయే) సోదరా! మనవివాద మీరుయిట్లుదండమే పరిష్కరించె. ఇందలి వస్తుసమూహమునం దర్గము కుటుంబముపాలు రెండవయర్థము నాపాలు కావున (మెడనున్న హారముతీయచుండ)

(ప్రవేశము: గోపీచంద్రుడు ఉద్యోగియై)

గోపీ—వలదు. వలదు. యీఆస్తియంతయు నాయధీనమైనది. ఇందలి చిల్లిగవ్వయైన తాళవలదు.

జిజి—చందుగారూ! ఏమి యీయాగడము.

గోపీ—ఇదియూ? బాకీనివసూలుచేయు యాగడము. అయ్యా ఉద్యోగిగారూ! నిలచితిరేల?

జిజి—అయ్యా! యిదియూ మమ్ము బాధించుటకు సమయమే. మేము పారిపోవువారమా! ఆస్తిలేనివారమా?

(ప్రవేశము: రామేశ్వరభట్టు వేరొకవైపునుండి)

రామే—తుకారామ్! ఏదీ నాజీతము.

జిజి—ఏమయ్యా! బ్రాహ్మణా! నీకు కనులు తలకెక్కినవా? నీయజమానిని, గయాపూర్వకముగ నినుఋణవిముక్తునిచేసి నిన్ను పాలించి పోషించుచున్న నీస్వామిని నేకవచనమున సంబోధింతువా? ఏదీ! ధనము. గోపీచంద్రుగారి బాకీకై కావలయును.

రామే—ఎందున్నది ధనము?

జిజి—ఏమీ ! నీవు మావ్యవహారములన్నియు చూచు దివా
నువుకావా ? ఏది ! మూలధనముగా దాచియుంచిన మూడువేల
వరహాలు ?

రామే—నష్టము. వ్యాపారమున నంతయు నష్టము !

జిజి—నష్టమా ! అంగడియందలి వస్తుసమూహము ?

రామే—అప్పులవారిపాలు.

జిజి—పరిహాసములుకావునుమా ! పేటికయందు—

రామే—చిల్లిగవ్వయైనలేదు

గోపీ—మోసము. మోసము. అయ్యా ! ఉద్యోగిగారూ !
నిలచితిరేల ?

తుకా—ఆగుఁడు. చందుగారూ ! ద్విజచంద్రమా ! ధనమేమి
యు నిలువలేదా ? కానిమ్ము. నాపై తృకమగుస్వత్వమంతయు విక్ర
యించియైన యీ చందుగారి బాకీధన మిప్పింపుము.

రామే—నమ్మకుఁడు. చందుగారూ ! ఆ స్తియేమియులేదు.

జిజి—మూర్ఖ ! మాపొలము—

రామే—గోష్పాదమంతయులేదు.

జిజి—ఏమీ ! యీయూరనున్న మాగృహములు-భూములు
తోటలు—

రామే—అప్పులవారిపాలు అందర్థము నాబాకీకై - విక్రేతము
లైనట్లు నీనాథుని స్వహస్తలిఖితపత్రము లున్నవి.

జిజి—ఆఁ - ఆఁ - దురాత్మా ! నీవు బ్రాహ్మణుడవేనా ?
నీవు మానవరక్తముననే జనించితివా ? (సమీపింప)

రామే—మరియాదగ దూరమున నిలుము. ఎవరికీకావలయు
నీయుద్యోగము ? కావలసియున్న నీపతినే నాచెంత—

జిజి—ఆఁ ! బ్రాహ్మణహంతకా ! నీవే మనెదవా ! అయ్యా !
రాజకీయోద్యోగిగారూ ! బంధింపు మీస్వామిద్రోహచండాలుని—

యిదియే—యిప్పుడో—యిక ఊణమునకో చావనున్న నాకుమా
 రునియాన - యీపారుడు స్వామిద్రోహి - కృతఘ్నుడు - చోరుడు-
 లేకున్న వచ్చినరెండుమాసములకే యీగోచిపాతరాయుడు రెండు
 వేలనిష్కములస్వత్వమును సంపాదించునా ! ఊ - బంధింపుడు -
 (ఉద్యోగి బంధింపఁబోవ)

తుకా—అగుడు—వదలుఁ జాబొమ్మణని పోయినది నా
 ధనముక నా ! నే ఊమించుచుండ - నాకులేనికోపము మీకేల ? ద్విజ
 చంద్రమా ! ఏదీ నన్నొకతూరి చక్కగ పరికింపుము. మీకంతధన
 ముపై నాశయేయున్న నాతో నేలవచింపవైతివి ? నేనే మనసార—
 చేతులార - నాస్వత్వముసంతయు - పరమసంతోషమున నొసంగు
 చుంటినే ! బేనా ! నిక్కమా ! నాధనమంతయు పోయినదా ! నా
 స్వహస్తలిఖితపత్రములున్నవా ? బేను. సత్యదేవత కావాసస్థానమైన
 నాలుకయే యిచ్చవచ్చినరీతి తిరుగుట కుపక్రమించిన పత్రములు
 మాత్ర ముదయింపవా ! ముఱచితి - కావలసిన మీచెంత నొఖరు
 పదవి నిత్తురా ! సంతోషము ! ఇప్పుడు నన్నావరించిన యాపద లిం
 చుక తొలఁగిన - సంతోషమున నంగీకరింతు.

రామే—ఏమీ ! ధనమునకేనా !

తుకా—అ - బేను - మీరెంత నిర్మామమొనర్చినను యి
 కను చచ్చియు చావక పరితపించు మీమానససాక్షిగోదేవత నుద్యో
 ధించి—మీకును - నాకును - యామోక్షధనమును సంపాదించు
 టకై - కానిండు - ద్విజేంద్రా ! ధనమేమో యార్జించితిరి - కాని -

గీ. ధర్మభంగి మావార లాధనముఁ గూర్చు,

చనియె, నదియు, చెప్పకయె నకా వనట ముంచి;

ధర్మహీనత గూర్చి తద్దాని నెచ్చ

రికనినున్ గూడ వంచింది యేగునేమొ!

పోయిరండు! ద్విజేంద్రా! నాభార్య క్రోధమానస! ఆయమ
 మిమ్మెమియు ననకమునుపే పోయిరండు!

రామే—పోవుటయా! నాకింకను రెండుమాసములు జీతము రావలసియున్నది. దాని నిచ్చినకదా!—

జిజి—ఇంకను నీకు జీతమా! ఓయీ! కులపాంసనచండాలా! నీవు కఠినకీరాతకరక్తమున జనించితివా?—నీకు దయాదాక్షిణ్యములు లేవా?

రామే—కార్యవాదిని దయాదాక్షిణ్యములు, యుచితానుచితములును బాధించునా?

బ్రాహ్మ—శేటుగారూ! నేడేమి శ్రాద్ధకర్మ యున్నదా? లేదా?

తుకా—స్వామీ! దయాపూర్వకముగ నీద్విజేంద్రుడు బ్రదికియున్న మాకందటికిని నొక్కనిమేసమున శ్రాద్ధము చేయించుచుండ చచ్చినవారికి మీరు చేయింపజాలరా?

మహా—(పర్యంకమునుండి యర్థము లేచుచు) ఆ- ఆ- రాను- రాను- నాతల్లిదండ్రుల వదలి నేను రాను. అయ్యో- బాధ-

తుకా— } (చెంత కేటెంచి) మహాదేవా! మహాదేవా!
జిజి— }

మహా—రక్షింపు- ము- అయ్యో- భ- య- ము- అమ్మా- భ- వా- నీ- (మరణించును)

తుకా— } హా- మహాదేవా!—శ్రీహరి!
జిజి— }

రా. ఉ—(ఇంటనున్న వస్తువుల తీసి బయటవైచిన తరువాత మహాదేవునిపర్యంకమును సమీపించి ఈడ్చివేయు మీశవమును మాకీమంచము కావలసియున్నది—

(తుకా రామ్ క్రోధాశ్చర్యసంతాపముల చూచుచుండ)

జిజి—అయ్యో! యదియో సమయము!

గోపీ—మానకుడు. ఆమంచముక్రింద నేమైనదాచినారేమో!

ఉద్యోగ—(మహాదేవుని శనముపట్టి) తీసివేయుము:—

తుకా—అఁగుము- నిలుము దూరమున! నీవు భారతీయుఁడ వేనా! మానవజనసామాన్యములైన దయాదాక్షిణ్యపశ్చాత్తాపములు నీయందుమాత్రము నేఁడట్టై విధ్వంసితములయ్యెనా? ఈ బాలకుని తుదియచ్చాస్పస మింకను తనవేఁడిమిని బాయలేదే! నీకు పాపభీతి లేకున్నను- వీనిమోమున తాండవమాడుచు- తుద కంపముచు నా బారిఁ జిక్కుట తప్పదని చెప్పక చెప్పుచున్న మృత్యుదేవతను గాంచి ననై న భీతికలుఁగదా?

గోపీ—(ఉద్యోగి సందేహింప) పోయెదవా? ఉద్యోగమునకు దత్తాంజలి యొసంగెదవా! (ఉద్యోగి సమీపింప)

తుకా—మానవా!- మానవరూప ఘోరకఠినపిశాచమా! (ఁండుచేతుల నుద్యోగికంఠమును బట్టి) తనువుపై నీకాసలేదా?—

రుక్మ—(ఇంచుక లేచి) శాంతము- శాంతము- జీజీ!— శాంతము-

తుకా—(స్తబ్ధుఁడై- చేతులు తమంత్ర యుద్యోగికంఠమును వీడ) ధన్యవు- రుక్మా!- ధన్యవు! దుర్భరమరణవస్థనుండియు నీయర్థాంగినీత్యమును సార్థకపఱచి, నేను దురంతకోధ పిశాచమునకు బానిసనగుటఁ గాంచి- యజ్ఞనావస్థనైన- “శాంత” మనెడిమంత్ర రాజము నుపదేశించితివా! ధన్యవు! రంగా! వైనతేయతు రంగా! నీ వపూర్వకరుణాసముద్రుఁడవు! అయినదా! యింకేమైన నున్నదా! చూడుము. వెదకుము. భక్తచారిత్రములనెల్ల - క్రొత్త క్రొత్తబాధల క్రొత్తహింసల వీనికై సృజింపుము. అప్పుడు నీ వార్త రక్షకుఁ డగుదువు. దీనశరణ్యుఁడ వగుదువు.

జిజీ—చంమగారూ! మమ్మిట్లు బాధించుట న్యాయమా?

తుకా—జేలా! నీ కింకను పిచ్చి వదలలేదా? అయ్యా నా భార్య పొరపడియె! ఆతన్ని మీరింకను సువివేకమానవజాతిఁ జెందిన

నా రనియె భావించుచున్నది. క్షమింపుడు - కాదు - పాపము -
మీహృదయములమాత్ర మాపరాత్పరుడయోమయకరాళ శిలలచే
నిర్మించెననుట యాతవ్యంగి యెఱుంగదు. ప్రపంచమున నందఱు గతిం
చినను, మీరుమాత్రము, మీయన్యాయద్రోహకార్యములచే నాజ్ఞిం
చిన ధనరాశిని సింహాసనముగఁ జేసి, కలకాలమిట్లే మనియుంచురని
యెఱుంగరు కానిండు; నిరపరాధియగు నొక్క-బాలకునియొక్కయు,
నబలయొక్కయు ప్రాణము లున్న నేమి! చన్న నేమి! లోకమున
ధనమేకదా ప్రథానము. ఆ - జిజియా! మహాదేవుని - కాదు -
మహాదేవునిశవమును - దుఃఖింపకుము. బేలా! దుఃఖించుటకు మనకు
వ్యవధియేదీ - ఆవలనుంచుము - వలదు—

గీ. చనుచునున్నారు పృథిని మేనంబు, ప్రాణ

లెండ, తెండతో వార్తికై యేడ్చి రబల!

మఱల రా రొక్కరును, కృపామతిని, బేల!

మృత్యుహృదయంబు కన్నీట మెత్తవడు నె!

లేక యేడ్చెదనందువా? బిగ్గరగ నేడ్వము! నీరోదనధ్వాన
ములే రోదసీకుహరము నిండి, యీయజాండభాండమును భేదించి,
యందెందోయుండెడి యావేదండవరదని హృత్పుండరీకమున దాఁగి
యున్న కరుణ, దయ, వాత్సల్యమణుల వెలికి లాగఁగలవేమో చూ
చెద! రుక్మా! రమ్మ! పరలోకమున కేగుచు, పరమపాతకియగు
నీపతితోడపై నించుక విశ్రమింపుము! మరణించుదానికి మంచమైన
నేమి—మండునగ్నియైన నేమి,

జిజి—నాథా!—

తుకా—శాంతము! మృత్యుదేవత! నీకపుడే యొకప్రాణ
మనుబలియొసంగితి. నీవిపుడు గ్రహించుచున్న యీయమూల్యరత్నము
పెల యెఱుంగుదువా! ఇది లోకాతీతపరిభ్రష్టసమేత! రుక్మా!
స్వర్గక యాదరించువా రెవరు? మాటాడించువా రెవరు? దైవమా?

యాసంతస మొక్కటియైన యానిర్భాగ్యున కుండరాదా ! పరుండు
ము రుక్కా ! యిదియే నీనాథుడు నీకొనర్పు కడవటియుపచారము.
ఈనిర్భాగ్యునియంకపేటికయే నీమరణశయ్య ! వింటివా ! వీని కీవిశాల
ప్రపంచమున యీ శరీర మొక్కటితప్ప నాయనునదేదియును లేదు.

(ప్రవేశము: రాజభటుడు.)

జిజ్ఞాస—ఇదియేమి మఱల క్రొత్తయనర్థము !

రా. భ—శేటుగారూ ! మీ దివాను రామేశ్వరభట్టు నేరా
రోపణచే మిమ్ము బంధింప రాజాజ్ఞయైనది.

తుకా—అయినదా ! ద్విజచంద్రమా ! ఈశరీర మొక్కటియైన
'నాది' యని భావించియుంటిని. దానిని సైతము ఛేదించి, దాసున కీ
యుపకారమును మీరే యొనర్చితిరా ! సంతోషము, (భటునితో)
నిలిచితివేల ? బంధితువా ! కానిమ్ము ! రుక్కా నీ కీయాశ్రయమును
కూడ దెవము తీసివైచెను. నే నేమిచేతును. అనుభవింపుము ! శృం
ఖలములఁ దెచ్చితివా ! బంధింపుము. కావలసినదే ! తుకారామ్ !
పాండురంగడనియు, భక్తియనియు విశ్వసించినందుల కీప్రతిఫలము
నీకు కావలసినదే !

బ్రాహ్మ—శేటుగారూ ! శ్రాద్ధకర్మ యున్నదా ! లేదా ?

తుకా—సందేహమేల ? దయాపూర్వకముగ నీబ్రాహ్మణో
త్తముడు బ్రదికియున్న మాకందటికిని నొక్కనిముసమున శ్రాద్ధమును
చేయించుచుండ చచ్చినవారికి కొఱతకల్గునా !

శంభా—ఓరీ ! దొంగా ! నాధాన్య మేదీ ? నాగతి యింత
యేనా ?

రామే—నాజీతము తుకారామ్ !

తుకా—దాసుడు - అభివాదన మొనర్చుటకైన యసమర్థుఁ
డైన - దాసుడు - ఈనిర్భాగ్యునిచేత నేమియు లేదే - తనువు
రాజభటుల యధీనము; ఆస్తి - గోపీచందుగారి పాలు; భార్యాపుత్రు

లు - ఆపరేతపతియధీనము; మానసమన్ననో - సకలాంగముల నుడి
కించు ఊణక్షణప్రదహ్యమానదుర్భరసంతాపాగ్నిపాలు! అయ్యలారా!
మీకు తృప్తియేకలుగునేని - వీనిచెంత - యింకను రక్తమాంసము
లున్నవి - మీయిచ్చవచ్చినరీతి పంచుకొనుడు!

రుక్క—నాథా! మాకేదిదిక్కు?

తుకా—మృత్యువు—రుక్కా!

జిజి—ఛీ - ఛీ - అందఱిని చావమందువా?

తుకా—బౌను - అందఱికిని మరణమే శరణ్యము! చావుము
రుక్కా! నీ కీలోకమున తావు లేదు బేలా! కలికాలమున - యీ
లోకమున - నినుబోలు సాధ్వీమణులకు తావు కలదా? చావుము -
మీ యిరువురిపరలోకప్రయాణమును, నా కారాగారప్రయాణమును
నొక్క-తూరియే ప్రవర్తిల్లితీరవలయు. చావుము - మీ యిరువురిమర
ణమును కనులార చూచినకాని నాకు సంతసము కలుగదు.

రుక్క—నాథా! - నాథా! -

తుకా—చచ్చితివని తలంచితినే! రుక్కా! - యింకను చావ
లేదా! బేలా! స్వార్థభూయిష్టమగు నీప్రపంచమును వీడి - యేలోక
మునకో యేగుచు, నింకను “నాథా” యని సంబోధించి యేల పాప
మార్జింతువు? వీడు నీకు నాథుఁడా! పరేతనాథుఁ డగుఁగాక!
చావుము. (హృదయమును కొట్టుకొనుచు) చూచితివా! బాధలేదు-
యీహృదయ మిప్పుడ కఠినశిలాసదృశము. హహహహ - చావుము.
జిజియా! నీవును చావుము. బ్రాహ్మణా! నీవును - నీవు - అందఱును
చావవలయు. రుక్కా! చావుము. శీఘ్రముగ - ఆ - ఒక్క-క్షణము.
తొలుత పైతృకర్మ - పిదప నీమారణకర్మ! కానిమ్ము! బ్రాహ్మణా!
పిలుపుము పితృదేవతలను—

(బ్రాహ్మణుఁడు మంత్రము ప్రారంభింప:—

ప్రవేశము: గంగాధరుఁడు.)

గంగా—వీలులేదు - గురుధితార్థమునకై యితనికి కులబహిష్కార
శిక్ష విధింపబడినది.

బ్రాహ్మ—స్వామీ!—

తుకా—వీలు - లేదు - హహహహ! వినిపించుటలేదా? వెట్టి బ్రాహ్మణ! నాకు శ్రాద్ధము జరిగినకాని, నాచే శ్రాద్ధకర్మ చేయించుటకు వీలు - లేదు. నీకును సంతియే రుక్కా! బ్రాహ్మణోత్తముల వేదమంత్రముల సాయములేకయే నీవు స్వర్గారోహణ మొనర్పవలయు. చావుము. శీఘ్రముగ - పాపము మనయింటి కేతెంచుటకై - విమానారూఢులై పితృదేవతలు సిద్ధముగ నుండురు కాబోలు! నీవు - రుక్కా శీఘ్రముగ మరణించి - స్వర్గమునకేగి - యోవెట్టి పితృదేవతలారా! మీకు శ్రాద్ధము లేదు - మంత్రములేదు - పిండ ప్రదానము - లేదు - తర్పణము - లేదు -

శంభా—నాధాన్యము తుకారామ్!

తుకా—లేదు- లేదు.

రామే—నాజీతము?

తుకా—లేదు-

గోపీ—నాబాకీ?—

తుకా—

ఉ. లేదు ధరిత్రి ధర్మకళ- లేదు జగంబున సత్యశక్తియన్
లేదు ప్రపంచసంభరణలీలయు, నీశ్వరభక్తి చిన్మయా
మోదవికాస మెందులనులే దదె లోక మలోకమయ్యె నా
వేదము, రంగడున్, స్మృతులు, విప్రులు, భక్తులు లేరు-లేరిల్.

గంగా—అయినదా! తుకారామ్! కులక్రమాగతమగు గురువుల పూజమాని, రాళ్ళనుండియు, చెట్లనుండియు నేర్చినవిద్యచే, పంచముని పాదదాసుడగుట కిదియే ఫలము! ఇదిగో నీరంగడు! (విగ్రహమునుచేతికిచ్చుచు) గురువుగ్గారేల? రక్షింపనీపాండురంగడు కలడుకదా!

తుకా—కలఁడా? పాండురంగఁడు కలఁడా? ఏడీ—ఎక్కడ? ఎందున్నాఁడు? చూచితిరా! యిదియా? మట్టిబామ్మ! స్వార్థపరులగు జడదారులు లోకవంచనార్థము నిర్మించిన మృణ్మయ విగ్రహము. లేడు- పాండురంగఁడు లేడు- వేదములు లేవు. భక్తులు లేరు లేరు. హే సనకసనందనవందననందనా! నీవు కలవా? లేవు- లేవు- కల్ల- అసత్యము- అంతయు భ్రాంతి— ఓపండరినాథా! నీవు పరమపద సనాథుఁడవా! కావు. కావు నీవుండుటయే నిక్కు-వమైన, వేదములు సత్యములైన ప్రపంచమున హైందవచతుమే యథార్థమైన- యేదీ రమ్మ! (విసరినేలపై) హహ్వాహ్వా! మ్రుండితివా! చూర్ణమైతివా! హహ్వా ఎందుచనియె నీయమేయమహామహిమ ! నన్ను రక్షింపఁజాలకున్నను తుదకు నిన్ను నీవైన రక్షించుకొనఁగలిగితివా! నీమహిమయంతయు నింతయేనా? హహ్వాహ్వా! యిదిగో నిన్ను కాలిరాచి—

(లోన- వీధిలో- రోహిదాసు- అనుబంధము)

(తుకారామ్ చకితుఁడగును- మానసికగగనవీధినావరించిన ప్ర బలసందేహగాఢతామిశ్రమును భేదించు ఆశాపూరితవికాసము మంద మందముగ నాక్రమించుచుండ- భటులచే నీడ్వఁబడుచుండ-)

యవనిక పడును.

దృశ్యము 3.

సమయము: సాయంకాలము.

తుకారాము గృహసమీపప్రదేశము: రోహిదాసు కొండలు రాళ్ళుపవ్వుచుండ- కొండలు కనరుచుండ)

(అనుబంధము 18)

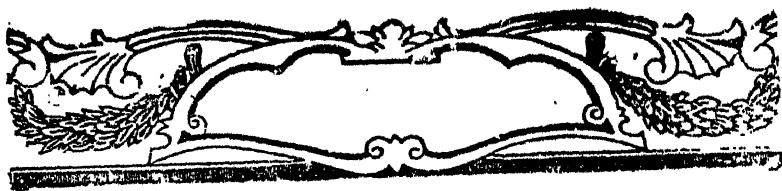
రోహి—అకటా! పంచములబాధలు- భరింపరానివే- ఏమి చేతును? రంగా?

గీ. ఏల సృజయించినాడ వీమాలజనుల?

నెవ్వ రేవేళ నిందించి హింససేయ

మారువలుకక తలవంచి బ్రదుక నీవె

వ్రాసితో నొసట? విధియొ? ప్రాప్తియే మొ? (నిష్క్రమము)

శ్రీ రాజరాజేశ్వరస్వామిః—శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యాయనమః.

భక్తతుకారామ్.

—ॐ శ్రీ గణేశాయనమః—

తు రీ యాం క ము

దృశ్యము: ౧

సమయము: ప్రాతఃకాలము

(గోపీచందుగృహమునందలి యొకగది; అర్ధమును చూచుచు- నీళ్- నిట్టూర్పు విడచి)

(అనుబంధము 19)

నీళ్—(పాట నాపి) లేదు- భారతీయసారస్వతమున పాటి వ్రత్యము- పతిభక్తియను సువర్ణాక్షరములే కాని ప్రణయము, సౌందర్యము లనునవి గగనకుసుమాయమానములు- వినుము. భక్తి-అంతయు భక్తి స్వార్థభూయిష్ఠమగు భక్తికాదు- నిర్మలభక్తి- దాని యందే ప్రేమ.

(అనుబంధము 19 యందలి చరణము)

(ప్రవేశము: గోపీచందు)

గోపీ—నీళ్! నీళ్!

నీళ్—(చూడకయె పాడుచుండును)

గోపీ—(సమీపించి భుజముపై కరమిడి) నీళ్!

నీళ్—(పాట నాపి మగని నవలోకించుచు- మోకరించి)

(అనుబంధము 19—మఱల)

గోపీ—నీళా! మఱల యింటికి వచ్చితివా? (జేవనెత్తి)
ప్రేయసీ!—

నీళ—అఁ! అదియే ప్రాణేశ్వరా! (అతనిశిరమును రెండుకరముల గ్రహించి) చూడనిమ్ము! కనులార నీమూర్తిని చూడనిమ్ము.

గోపీ—నీళా!—

నీళ—ఔను- మనసార చూడనిమ్ము. హే! పతిదేవా! నీవు దైవమపు- నేను నీ కాజన్మదాసిని- యిది భారతీయపరిణయరహస్యముఁట!- చూడనిమ్ము! ఈదీచురాలిహృదయమున దైవేచ్ఛచే- సహజముగ- కాదు- పాపదాయకముగ- భూదేవోత్తముల పవిత్రతనవేదాశీర్వచనమంత్రాక్షరవిరుద్ధముగ- జనించినయనురాగమును- తీసివైచి, చేతులార రూపుమాపి, నిర్నామమొనర్చి- హృష్టా! వినుచున్నాఁడవా? పతిదేవా!- యీహృదయమున యీలోకముననేగాక-యుత్తరలోకమునను, ననుబాయని నీమూర్తిని ప్రతిష్ఠింపవలయు- స్థాపింపవలయు.

(ప్రవేశము: జోకాబాయి దూరమున నీళనుచూచి నిలచును)

గోపీ—ఇదియేమి? నీళా!—

నీళ—ఇదియా? పతిభక్తి! పాతివ్రత్యము! ఇదియే ప్రపంచమున కంతయు భారతమాత చాటుచున్న పరమోత్కృష్టధర్మము- యిదియే హైందవవైవాహికమంత్రసారము-

జోకా—(జనాంతికముగ) మఱల యీనిర్భాగ్యురా లెక్కడనుండి దాపరించిందిరాబాబూ!—

నీళ—(మోకరించి- పతీపాదములఁ బట్టి) వింటివా! పతిదేవా యీచరణములే యీదానికి భవాభిసంతరణకారణములు-

గోపీ—నాచరణములే? కుంభదీపికాన్యాయముననా?

నీశ—జన్మజన్మాంతరకృతపాపపరిహరణములట!—

జోకా—సీమొహమట—

గోపీ—అబ్బో! అంతగొప్పవేకాని - గేహేశ్వరన్యాయముననా?

నీశ—అనురాగభక్తిసుధావాహినీనిలయములట!—(అనియంక పీఠినుంప చరణముల లాగును. గోపీచందు క్రిందబడును.)

గోపీ—అమ్మా! - అమ్మా!—

జోకా—ఆఁ - ఆఁ - వెధవపీనుగా! యిదెక్కడివల్లకాటి భక్తియే?

నీశ—(నిశ్చేష్టయై యిరువురిని చూచుచుండును.)

జోకా—సీకేమి దయ్యముపట్టినదా! భూత మావేశించినదా? (కొట్టుబోవ)

గోపీ—(క్రిందనుండియే) జననీ!—

జోకా—(అగి - గోపీచందును చూచుచు ఆఁ - ఏమి పుత్ర రత్నమా?

గోపీ—హం (గొంతుక సవరించుకొనుచు) నే చెప్పన దేమనిన—

జోకా—ఆఁ - నే వినున దేమనిన—

గోపీ—నీశ యేమియు తెలియని ముగ్ధ. 'భస్మచ్ఛన్నాగ్ని న్యాయము.

జోకా—నీవు సర్వమును తెలిసిన పండితుడవు. మూర్ఖ న్యాయము—

గోపీ—అది కాదు మాతా!

జోకా—అది కాకున్న నింకేమి పుత్రకా?

గోపీ—మఱి - యేదో - యథారాజీన్యాయమున—

జోకా—నీ మొహాన్తాయము - మూర్ఖా ! (నీళ్లతో) అలా చూస్తూన్నావేం?—

నీళ్ల—శాంతము. భవ్యతరప్రేమనాహినియం దీర్వాక్రొధము లకు తావులేదు - పతిదేవా ! ఈ దాసికి భవదీయచరణములే ముక్తి సాధసాపానములు—

గోపీ—కావు - కావు - దూరమున నుండుము - అమ్మా!—

జోకా—అయ్యో నాయనా ! ఇదెక్కడి విలక్షణపు పెద్దము దొరికిందిరా బాబూ నీకు ?

(ప్రవేశము: రామేశ్వరుడు)

గోపీ—బాబూ ! మళ్ళా తయ్యారైనారా ? మే మేదైన మాట్లాడుకుంటూంటే సరి - తాము “హాజరు”

జోకా—గొప్పపండితులు కదా స్వామీ ! విద్యాసద్గుణాలు ఒక్కచోట యండవా యేమి ?

రామేశ్వ—అదికాదు జోకాబాయిగారూ ! మీకోడలిపుడు తుకారామ్చెంత క్రొత్తవిద్య సభ్యునిచినది. దాని నిచ్చట యనుభవ పూర్వకముగ నేర్చుకొనునట—

గోపీ—ఏమివిద్య ? కార్యాధిన్యాయమున అడుగుచున్నాను !

నీళ్ల—నిర్మలప్రేమవిద్యను !

జోకా—అదేమిటి ? నీళ్లా !

నీళ్ల—ఔను - మాతా ! రాగద్వేషాదిదుష్టగుణవిభానమై, పశు పక్షులకు సైతము సహజముగు యన్యదేశీయంగనల తుచ్ఛేంద్రియ సంజాతముగు మోహవికారము కాదు - భారతీయప్రేమ. తైలధార వోలె నిశ్చలమై నిరుపమానమై జాగ్రన్నిద్రాస్వప్నావస్థలయందను మానక, యైహికాముష్మికముల సతీపతుల నైక్యమొసర్చి, యేగురువ క్షణములచేకాని, యేరాజమూర్త్యాండులచేకాని, తుదకు ముడివైవగలిగిన యావేదమంత్రములచేకాని—ఛేదించరాని బంధమై, వివాహ సంతరమున జనించి - మరణించి నను బాముని ప్రేమబంధము—

గోపీ—నిత్యమై, నిర్మలమై నిరుపమానమై, నిర్వికారమై, అబ్బ! ఎంతపెద్దమాటలు - చిట్టాటవర్జాలలో యివి లేవు.

జోకా—అయితేనీశా! మళ్ళా యింటి కెందుకొచ్చావు?

నీశ—ఆ ప్రేమవిద్య నిచ్చట నేర్చుకొనుటకు - యీపాఠశాలలో—

జోకా—నయమే బాబూ! నాయింటిని బడి అన్నావుకాని-యింకా సత్ర మనలేదు-

నీశ—కాదా తల్లీ! యిదియే భారతీయగృహముల యుత్కృష్టతరపూర్వాచారములని నిరసింపబడుచున్న హైందవధర్మముల కావాసస్థానమైన పతిగృహమే—

నీ. తల్లికై వడి నన్నితప్పుల సైచి పు

ణ్య మొసంగు సతుల దేవాలయంబు;

వలదన్న, సద్గ్రంథపఠకష్టము లేక

పలుకాస్త్రముల నేర్పు పాఠశాల,

శ్రమలేక, తనయంత, సర్వంబు సమకూర్చి

యానంద మొసంగు విహారభూమి;

హరిహరాదులనైన నాడింపఁగల భవ్య

మహిమ చేకూర్చు సన్మంత్రశాల;

గీ. సతులయనురాగసర్వార్థసాధకంబు

కౌతసాభాగ్యకల్యాణకల్పకంబు

ప్రణయత్యాగోపదేశవైరాగ్యశాల

పతిగృహం బెందు, సతులకు పాఠశాల.

జోకా—అమ్మగయ్యా! ఎంతచదువుచదివితినే! గడపదాటితే మళ్ళా నాగుమ్మం తొక్కటానికి వీల్లేదని చెప్పలేదూ! ఎందుకొచ్చావు సిగ్గులేక - నడూ యీపాటికవతలికి—

నీశ—అమ్మా! గురూపదేశ మయినపిదప తండ్రియింటి! వెళ్ళిన సచ్చటను నాకు తావు లేదట!— యీగృహమును వీడ నాకు ఆజ్ఞలేదు.

జోకా—ఇదిగో చీపురు ఆజ్ఞ - పోయెదవా! లేదా?—

(ప్రవేశము: రోహిదాసు మేన రక్తము స్రవించుచుండ)

జోకా—దయచేయండి బాబూ! లోపలికి దయచేయండి.

రోహి—అమ్మా!

జోకా—సందేహ మొందుకు నాయనా ! శూద్రుఁడు మహా త్ముఁడై యగ్రజన్మాలవారి కాచార్యుఁడైనప్పటినుండి కడఁజాలివారికి కనకాభిషేకాలు జరుగుతున్నాయి. బాబూ - దేవతాగృహంలో పీట వేయమందువా!

రోహి—అమ్మా! మారంగనికి దాహమగుచున్నది.

గోపీ—అమ్మా! వాన్ని యేమీ యనకుము. వానివ్యవహార మంతా “పయోముఖవిషకుంభన్యాయం”

జోకా—దాహమా! దేవునికి తీర్థము కావలయునా?

రామే—అథమా! దాహమని యిలు చొచ్చెదవా! నూతికడ కేగ లేకపోతివా?

రోహి—అయ్యో! పోయితిని- కాని- యందున్నవారు నన్ను కసరితిట్టి పొమ్మనిరి. బాలకులు రాల రువ్విరి. నదికి పోవ- కొండఱు పుణ్యాత్ములు కుక్కల నాపై ప్రేరేపించిరి.

నీళ—అయ్యో! పాపము! ఎంతదారుణము ? భారతదేశమున కుక్కలకున్న స్వాతంత్ర్యమునైతము సజాతీయమానవునికి లేదా ఓయీ దీనుఁడా ! ఆగుము నేనిచ్చెద నీరమునిని—(లోనికేగుచు)

గోపీ—అమ్మా! రక్తముకూడ కారుచున్నదే!—

జోకా—ఏం- అయితే!

గోపీ—అబ్బే! చెప్పాను- అంతే- అంతే- అప్రసక్తనిషేధ న్యాయము!

రోహి—స్వామీ! మీకును యేదైన దెబ్బ తగిలిన రక్తము వచ్చునా ?

గోపీ—రాగుమణి?—

రోహి—నిక్క మీ అగ్రవర్ణములవారి శరీరములును నంట రానివారి శరీరములవలె రక్తమాంసములతోనే నిర్మింపఁబడినవా?

గోపీ—ఆ- అర్థజరతీన్యాయ మటరా?

రోహి—స్వామి! మీరక్తము బంగరువర్ణము కలిగియుండునా?

గోపీ—ఓరి బుద్ధిహీనుడా! మారక్తమునుయెట్లుగానుండును.

రోహి—అయిన నంటరానివారికిని సగ్రవర్ణములవారికిని భేదమేమి?

గోపీ—ఇదియూ నీప్రశ్నలకు కారణము- బాగున్నది. స్వదీ పచుంబన న్యాయమా! అది నీకర్మ.

రోహి—నాకర్మనన్న బాధించును కాని, నన్ను తాఁకిన మిమ్ములను కూడ బాధించునా?

(పునఃప్రవేశము:—నీళ- నీటిఁజెంబుతో)

నీళ—ఇదిగో నీళ్ళు.

జోకా—ఇదేమి పోగాలమే! కడజాతివారికి దాహ మిత్తువా!

నీళ—అమ్మా! దాహముచే వాఁడు ప్రాణములు బాసినన?

జోకా—మఱిమంచిది- ఒకఁడు కాదు వేయినంది చండాలులు చస్తే మాత్రం మేంమతం పూర్వాచారాలకోసం?

రోహి—అమ్మా! చావనున్న వానికి నీరిచ్చిన మతమంతయు పోవునా?

జోకా—పోదూ మణి- మన్నుగొట్టుక మఱి పోతుంది—

నీళ—అక్కటకటా! జగదేకజనకుండగు నాపరమేశ్వరునిచే సృజియింపఁబడిన, యాసర్వేశ్వరస్వరూపుండగు నొక్కసజాతీయ మానవ జీవితముకన్న మత మెక్కుండగునా? అమ్మా! మతములు- ఆచారములు - మానవకల్పితములు. మతములను- ఆచారములను

మఱల కల్పింపవచ్చు కాని. అమ్మా! ఒక్కప్రాణి తన జీవితమును బాసిన- యీలోకముననున్న మతములన్నియు కలిసినను ఆచారముల యావచ్చుక్తిని వినియోగించినను, నొక్కక్షణమైన చనిన జీవితమును మఱల నొసంగగలవా?

గోపీ—వలదు నీళా! అమృమాట వినవలయు!

నీళ—భాగ్యము. పతిదేవా! ఓయీ నిర్భాగ్యుడా! తుకారామ్ నీమాహాత్మ్య మెఱిగిననేమి? నీకు దృఢభక్తి యున్న నేమి? నీవంటరానివాడవు. నీవాదైవముచే సృజింపబడలేదు- నీవు మానవుడవు కావు. వింటివా! నీవు తపించి చచ్చినను సరియే నీకిందు దాహ శాంతికై యొకసీటిబిందువైన లభింపదు. మాబాధల- మాహింసల భరించుటకై యాస ర్వేశ్వరుడు- కాదెవరో క్రొత్తదైవమో- డయ్యమో మిమ్ముల సృజించియుండవలయు—

రోహి—ఔనా! రంగా! అంతయేనా?

గోపీ—రంగా యట! చవటపీచుగా! ఏదో మేము భార్యా భర్తలము. “అభావవిరక్తిన్యాయమున”- కాదు- “మార్జాలమూషకన్యాయమున”- అదియుకా దేదో- వెధవన్యాయమున- సరససల్లాపము లాడుచుండ- నీవు మేషయుద్ధన్యాయమున నడ్డువచ్చెదవా? నీరంగడు- (అని విగ్రహమును లాగి విసరిపారవేయును)

రోహి—ఆ- ఆ- నన్ను శిక్షింపుడు కాని- నారంగని మాత్రము—

జోకా—రంగడు- సీతల- ఒరేయి!- గెంటేయ్యండి వీనిని—

రోహి—అయ్యో! అయ్యో! రంగా! యీయంటరానితనమున కదా నీకును నాకును యెడఁబాటు గలిగె! యింత యధర్మమా!

(అనుబంధము 20)

(నిష్క్రమము- యవనిక పడును)

దృశ్యము ౨.

సమయము: ఉదయము.

(ప్రతాపఘ్న దుర్గప్రాంతము—ప్రవేశము: తుకారామ్)
తుకా—

సీ. అనురాగసిరుల తా నలరించె నేకనుల్
జానకీప్రథమపీక్షణమునాఁడు;
వాత్సల్యలహరి తా ప్రవహించె నేకనుల్
అలవిభీషణు బోచి యలరునాఁడు;
కనలున కెంజాయ తనరారె నేకనుల్
తోయధి పైనెంబు తొడుగునాఁడు;
కరుణను చాటె నేకనుదోయి, యొగిలి
పండ్లిచ్చు శబరి కాపాడునాఁడు;

గీ. అలరి యేకనుల్ గజరాజు నార్తి బాపె
నట్టికన్నులు, శృతిశిరోన్యస్తమణులు
మునిజనామృతధను లీకర్తనునికతన
వగను బాష్పముల్ కార్పంగవలసె నకట !

(అనుబంధము 2)

(నిష్క్రమము - యావనిక పడును.)

దృశ్యము 3.

సమయము: ఉదయము.

(ప్రతాపఘ్న దుర్గమున - నొకవికాలకాల - భవానివిగ్రహముచేత
సుపతేకించి శివాజీ పూజించుచుండ దూరమున -
గంగాధరరామేశ్వరు లుండును.)

గంగా—(రామేశ్వరునితో రహస్యముగ) భట్టుగారూ !

మట్టున్నాడు ?

రామే—దుర్భరము ! స్వామీ ! “నీకు హృదయవేదన”యని
తుకారామ్ వచించినప్పటినుండి - దేహమున దుర్భర మగుమంట -
అంతయు మీబోధనపై యొనర్పితిని—

గంగా—వెట్టివాడా ! అది యెంతసేపు - ఒక్కసమాస
నామార్చనతోసరి - అదిగో పూజ అయినది - రమ్మ.

శివా—

శ్లో. కర్మజైవహిసం సిద్ధిః మాస్థితా జనకాదయః
లోకసంగ్రహ మేవాపి సపశ్య న్నర్తు మర్హసి.

గంగా—

శ్లో. యద్య దా చరతిశ్చేష్ట స్తత్ర దేవే తరోజనాః
సయ త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే. ”
(గీతా)

శివా—అదియే సమస్య ! అభివాదములు బ్రాహ్మణేంద్రా !
శత్రుమస్తిష్కముల పూలబంతులవలె చెండాడుచు వీరస్వర్గమునకు
సోపానముల నిర్మింపజాలు కరవాలమునకును చొరరాని తావులు
కలవు నిక్కము. సందియము లేదు.

గంగా—రాజేంద్రా !

శివా—లేకున్న - మేము మఱల సాధించిన యీప్రతాప
ఘోరదుర్గమున నేబదికన్న నెక్కుడుసైనికులు లేరు - కాని, స్వామీ!
ఆదుర్గమును సాధింపవలసిన యావశ్యకత మాకు కలుగలేదు. రక్త
పాతములేక, శాంతముగ - తనయంత నాదుర్గము మాయధీనమయ్యె !

రామే—మహాప్రభూ ! తమబలపరాక్రమములవలన—

శివా—కాదు - ద్విజేంద్రా ! దానికికారణము మారఘుదేవు
ప్రజలకు బోధించిన యుపదేశము. కరవారము ధరించుకేల చిఱుత
లును, సింహనాదముల చుచ్చరించునోట పాండురంగసంకీర్తనా
ధ్వనములు. ఔను - అతఁ డిటీవల భక్తుడు. జ్ఞాన - ఆ తుకారాము
విరచితాభంగములనే—

(ప్రవేశము: భటుడు)

భటు—విజయోస్తు! దేవా! తుకారాముని కొనివచ్చితిమి, కాని, మార్గమధ్యమున నాతడు “రంగా, రంగా” యని వెదకుచు నటునిటు పోవుచున్నాడు. దేవరయాజ్ఞ?

గంగా—రంగ డిందున్నాడని పిలుచుకొనివచ్చిన?—

భటు—(శివాజీయాజ్ఞకై యొక్క-క్షణము వేచి- యతడు మిన్నకుండుట పరికించి- మకాస మధ్యాంగీకారముగ భావించి వెడలి పోవును)

శివా—ఏదియు సవిమర్శగ పరిశోధించినపిదపకదా నిర్ధరింప వలయు!

గంగా—నిక్కు-వమే- కాని మహారాజ్! ద్రోహుల శిక్షింపక వడలిన యుపేక్షచే నాద్రోహంకురము పెరిగి మ్రానైన, మాన్పుట కష్టముకాదా!

శివా—సత్యమే రాజద్రోహమును- మతద్రోహమును నెందును సైపకూడనివే.

(ప్రవేశము: తుకారామ్—సావేగముగ)

తుకా—

శా. చోరుం డీపురి నున్నవాఁ డొకఁడు; యీశుద్ధాంతమం దల్లదే!

శ్రీరామామణిచిత్తచోరుఁ డతఁడే శ్రీవేదచోరుండు తన్నారాధించి భజించుమామకమనోహంకార చోరుండు మీరేరు చూడఁగలేదె? వేఁడెద సతం డెవఁడెనో తెల్పరే?

శివా—అనవసితచోరుఁ డంతసులభముగ కాన్పించునా?

తుకా—

ఉ. అతఁ డసాధ్యచోరుఁడని యాత్మ నెఱుంగుడు; వేదశైలమం దాతతచోరుఁడై విడిసి దాగిన, ధారుణి త్రవ్వ నిల్వినన్ ధాతను చేరి, బాపఁడయి భర్మపుబిచ్చము నెత్తఁబోయినన్ పూతమనంబున న్నుతని పోవక పట్టెన భక్తిరజ్జులన్

శివా—సంతోషము ఉత్తమాశయము. అయ్యా! నీ వెవరు?

తుకా—నేనా - పాండురంగభక్తుడను.

శివా—నీవు పాండురంగభక్తుడవా!

తుకా—కాదు - భక్తదాసుడను - ఎఱుంగను మహాత్మా!
ఎంతప్రయత్న మొనర్చినను నే నెవ్వరగుటయు యిదమిష్టమంచునిర్ధ
రింపఁ జాలక న్నాను ఆర్యా! దయయుంచి, నీవే నే నెవ్వరగుటయు
వచింపవా?

శివా—బాగున్నది. నీ వెవ్వరగుటయు నీవే యెఱుంగవా?
పోవనిమ్ము - నీభార్యాపుత్రులైన నీ వెవ్వరగుటయు దెలుపరా?

తుకా—వారివలన నేకదా నాసందియ మధికమగుట! నా
భార్యలు తమసేవయే నీకిహపరార్థసాధకమని యనవరతము బోధించు
చుందురు. తనయులు, బాంధవులు, నను జనకుడనియు, కుటుంబ
భారవాహకుడనియు భావింతురు. నా కుమారుఁ డొకఁ డిప్పుడే
చిన్నతనమునుండి పెంచిన జననీజనకుల పిడి, గృహమును త్యజించి -
యెచ్చటికో - యేటికో చనియె - “నా” యనువారిలో మఱియొక తె-
చననున్నది కాని చెంతనుండియు యీ “నేను” సుర్భరమగ్నిమును
మాత్రము గైకొనఁగలిగెఁగాక!—వారిబాధయందు తుద కొక
శతాంశమేని గైకొనఁజాలదయ్యె. అయ్యా! యీప్రపంచరూపసంసార
మున, కామక్రోధాదిరోగములవారినుండి రక్షించుచు, జ్ఞానవైరా
గ్యాదియాహారతృప్తలఁ తీర్చు నాజగదేశజనకునకును యీ “నేను”
యనుదానికిని గలసంబంధము నీవైన వచింపఁగలవా?

శివా—సమంజసము. నీవేరైన యెఱుంగుదువా?

తుకా—ఈ జన్మమున - యీదేహమునకు కారణభూతులైన
కారు లోకవ్యవహారమునకై - యీయస్థిపంజరమున కిడినపేరు తుకా
రామ్మోరే!

శివా—సంతోషము - స్వామీ! యితని యపరాధమేమి?

రామే—దేవా ! మహారాష్ట్ర రాజ్యప్రతిష్ఠాపకులై, సనాతన ధర్మసంస్థాపనాచార్యులై భూమి కవతరించిన యపరశివమూర్తియో యన నలరారు. దేవరచిత్రభాను భాను మండలమండితమండలాగ్రసముద్బంధభుజాదండి మెల్లెడల జాగరూకమై యుండ, యీనిందితుఁడు రాజద్రోహియై—

శివా—ఏమేమీ ! బీజాపురసుల్తానొకవంక, ఢిల్లీసార్వభౌముఁడొక వంకను వెంటనంటి తమయత్నోహిణీసేనాసముద్రముల మము ముంచుచుండ, స్వగృహముననే యిట్టిహంలాహల ముదయించునా ? కల్ల - నీవు రాజద్రోహివా ?

తుకా—నేనా ? ఔను - ద్రోహినే - మారాజునకు—

శివా—సత్యమా ?

తుకా—అఁ - సత్యమే ! లోకమున “సత్యము” యనున దెంత సత్యమో యిదియు సంతసత్యమే !

గంగా—మూర్ఖా ! లోకమున సత్యమే లేదా !

తుకా—ద్విజేంద్రా ! లోకము సత్యమా ! లోకాంతరస్థిత చరాచరవస్తుసముదాయము సత్యమా ! లోకాలోకనదీనదతరులతాతా రాప్రకీర్ణమగు నీయనంతపృథ్వీమండలము సత్యమా ! అంశయేల ? నీవు సత్యమా ! నీ వతిప్రయాసపడి యుద్ధరింప నెంచుచున్న నీమతము ‘సత్యమా’ ?

గంగా—అవివేకీ ! మహారాజుగారి సమక్షముననే—

తుకా—ఎవరు మహారాజు ?

శివా—అయ్యా ! ప్రకృత మీమహారాష్ట్రదేశము సంతయు జయించి, పరిపాలించు మహారాజును కానా నేను ?

తుకా—ఔనా ! నీవే వచించితివా ! హహ్వాహ్వా ! ఇదివఱకు నీవు మహారాజువేమో యని యింపుకదయైన సందియ ముండెను. దానినిసైతము నీవే తీర్చితివి సోదరా ! ఈ విశాలప్రపంచమున యీ

యనంతకోటిజీవరాసులలో, ముందు మిగిలి, యెదవైచేయిడి. 'నేను మహారాజు' నని నీవే వచించితివా! ఇతరులకు ప్రభువగుటకు ముందు తొలుత నీకు నీవు ప్రభువగుదువా! నిన్ను చేరి బాధించు కామక్రోధాహంకారముల జయింపలేదే! యన్యులను జయింపగలవా? పోవ నిమ్ము. మహారాజువనియే యంగీకరింతును. వెనుకటిజన్మమున?

గంగా—మూర్ఖా వెనుకటిజన్మమునను మహారాజుగారే!:

తుకా—అఁ-మీరు చూచినచ్చితిరికాబోలు!-కానిండు. ఆ వెనుకటిజన్మమున?

గంగా—నీతలకాయజన్మమున—

తుకా—పోవనిండు- ఇంక రానున్న జన్మమున?

శివా—సమంజసము- కాని- రాజద్రోహ మొనర్చితి నంటివే! యే రాజునకు?

తుకా—మారాజునకు- మానాధునకు.

శివా—నీనాథుఁ డెవఁడు?

తుకా—

మ. సిరికిన్ నాథుఁడు, సృష్టినాటకము తా చిత్రించునాథుడు, వేదరమా మానసనాథుఁ, డాశ్రితమునీంద్రాత్మానునాథుడు, దుస్తరసంసారనిమగ్నమానవమనోద్ధారాత్తనాథుడు, పంచరిశ్రీనాథుఁడె నాకు నీకును మనోనాథుడు భూపాలకా!

శివా—బ్రాహ్మణా! నిదర్శనపూర్వకముగ నీమహనీయుని రాజద్రోహి యని నిరూపించుబాధ్యత నీపైఁ గలదు.

రామే—సామ్రాట్! యీనిందితుఁడు మహమ్మదీయుల నాకస్యము నుండి యూడిపడినట్లు జనులకు బోధించుచు, మహారాష్ట్రజాతీకే కళంక మాపాదించుచు—

తుకా—నిక్కమా! స్వామీ! ఏదీ నన్ను కనులార పరికించుచు వచింపుఁడు.

రామే—(తలవంచి) శాత్రువులతో యుత్తరప్రత్యుత్తరముల-

తుకా—ద్విజచంద్రమా! తల నంచితిలేల? దాను నేలచూడఁ జాలకున్నాడు? చేపలార యీదీనుని యురికంబ మెక్కించినకాని మీకు సంతసము కలుగదు?

శివా—(భటునితో) ఓరి! నీవు సోయి- (యేదియో వచించి భటుండు నిద్రకుమిగవశేసి) రామేశ్వరభట్! నీవు బ్రాహ్మణుడవేనా? ధనాశచే తోడిమనుజుని ప్రాణమూల కెక్కువెట్టితివా? హెచ్చరిక. యాయహరాధమును ససాక్షికముగ, సప్రమాణముగ నిరూపింప వైతి వా యురికంబమన నీపాపమాలకై ప్రాయశ్చిత్త మనుభవింపఁ గలవు. నీకు మూడుదినములు గడు నొసంగితి. భటులారా కొనిపొండిపారుని.

(ప్రవేశము: సేవకుండు, చిటుతలు, తంబూరలతో- సువర్ణకల శమతో- నానిని తుకారామచెంత నుంచుచు) గైకొమ్ము! భక్తశేఖరా! అదియే సువర్ణకలశము- గానినిండ బంగరునిష్క-ము లున్నవి. అవియే తంబూరయు, చిటుతలును—గైకొమ్ము.

తుకా—నాకే. భళి! రాజేంద్రా! నీ విపుడు రాజేంద్రుడవనుట యంగీకరించితి నాకివ్వఁదగినదాని నిచ్చితివి. (తంబూరనుచిటు తలను గై కొని)- రంగా! రంగా! ఏమి నీకరుణ! (పోఁబోవ)

శివా—ఆగుము భక్తశేఖరా! స్వీకరింపు మాబంగరుకలశ మును భక్తిపూర్వకముగ నీశివాజీ సమర్పించుచున్నాఁడు.

తుకా—వలదు. రాజేంద్రా! ఆపెనుభూతమునకుమాత్రము న న్నప్పగింపకుము. నే భరింపజాల!

శివా—పరిక్షయం దుత్తీర్ణుడవైతివి బహుమానము వలదా! అనుగ్రహింపుము. తప్పను.

తుకా—(అనుబంధము 22)

శంభా—దేవా! యితఁడు నాపొలమునందలి భాగ్యమునుపశువులకును పక్షులకును నర్పించి నాశన మొనర్చెను.

తుకా—నేనా! కాదు సోదరా! పొండురంగఁడు.

శివా—ఆర్యా! పాండురంగఁ డితనిధాన్యమును హరించెనా?
అయిన నితనిధాన్యము నెవ్వరిత్తుదు?

తుకా—పాండురంగఁడు !

శివా—పాండురంగఁ డిచ్చునా? యోచించి వచింపుము.

తుకా—తప్పక ! పాండురంగఁడే !

శివా—నిక్కమా! ఈకలియుగమున పాండురంగఁడేయిచ్చునా?

తుకా—వెట్టివాఁడా ! దృఢభక్తి యొకటి యుండవలయుఁగాక,
కలియుగమునమాత్రము మహాత్ములు లేరా? పాండురంగఁడు లేఁడా?
భక్తులు లేరా?

శివా—సరియే-కానిమ్ము. విధ్వంసమొనర్పఁబడిన యాపైరు
మఱల యొక్క దినముననే ఫలించి కోతకు సిద్ధమగునా?

తుకా—సందియమా?

శివా—సమంజసము. అయిన నిదియే నీపరీక్ష-కాదు హైందవ
మతపరీక్ష-భక్తశేఖరా ! దీన నీవు కృతార్థుఁడవైతివా లోకమున హైం
దవమతము నిత్యమై, నిరుపమానమై వెలుంగఁగలదు. లేకున్న-ప్రపం
చమున వేదములులేవు-ధర్మములేదు-దైవములేను. ఆ నాల్గవఘడియ
యందే నీకై సిద్ధపఱుపఁబడిన యురికంబమున నీవునులేవు. హైందవ
మతమునులేదు. ఆయు త్రరక్షణముననే హైందవసామ్రాజ్యసంస్థాపనా
బద్ధకంకణుఁడగు నీశివాజియులేడు. ఇదియేనీకు-నాకు-కర్మయోగము
నకును-భక్తియోగమునకును పరీక్ష. ఆపాండురంగనిపరీక్ష.

తుకా—(అనుబంధము 22) (నిష్క్రమము)

శివా—భటులారా ! రేపు తొలిజామువఱ కీమహానీయుఁ
డైందు సంచరించినను సరియే-ఊరక వెంట నుండుఁడు. ఉదయమున
మాత్ర మీతని శంభాజీపాలముచెంతకు కొనిరండు అందే యురికంబ
మును సిద్ధముచేయుఁడు మఱచితి. రామేశ్వరభట్టును సైతముకొనిరండు.

భటు—(నిష్క్రమము.)

శివా—భవానీ ! అంబా ! యిది నీపరీక్ష. నీకుమారు నెట్లు
కాపాడెదవో! (మోకరించి-విగ్రహముచెంత) నీయదే భారము.

(యవనిక పడును)

శ్రీరాజరాజేశ్వర్యై నమః— శ్రీసుబ్రహ్మణ్యాయ నమః.

భక్తతుకారామ్

పంచమాంకము.

దృశ్యము: ౧

సమయము- రాత్రి

(శ్మశానప్రాంతము:—ప్రవేశము: సావేగమానసయై నీళ.)

నీళ—గురూజీ! మహాత్మా! ఎందున్నాడవు! అయ్యో! యిది యేమి? శ్మశానభూమి- టేను- పతిగృహమును నునసార త్యజించిన సతు లెట్టిమణిమయగుండిరములనున్నను నవి శ్మశానప్రాయములే కదా!- గురూజీ!

(ప్రవేశము: గంగాధరుడు)

గంగా—ఎక్కడికి? ఎందుకు? మరమును నీడి యీనిశాసమయమున యిం దేమొనర్చుటకు? గంగాధరా! యింతయే! తుద కంత యునింతయే- కర్మయోగమున కంతయు—నింత- యే- “కర్మనై వహి సంసిద్ధిః”

(ప్రవేశము: రోహిదాసు)

(అనుబంధము ౪౩)

రోహి—ఏడి నారంగడు?

నీళ—ఏడి నాగురువరేణ్యుడు?

గంగా—గురువు-తుకారామ్! రేపు సూర్యోదయానంతరము నాల్గుఘడియలకు యరికంబమున ప్రాణముల వీడినపిదప- గురువు-తుకారామ్- కర్మజైవ—

నీశ—(రోహిదాసుతో) మహాత్మా! నాగురుఁ డెందున్నాఁ డోవచింపుమా!

రోహి—తల్లీ! నారంగఁ డెందున్నాఁడో వచింపుమా!

నీశ—అయ్యో! నాగురువును చేరుటకు నాకేది దారి?

రోహి—అయ్యో! నారంగఁ డమాయకుఁడు. నిన్నటినుండి యాహారములేదు. అతని నెవ్వ రాదరించువారు? ఎవ్వ రన్నమిడు వారు? నాకేది దారి?

గంగా—ఉన్నాదవైద్యులయి మిద్దటికిని. మూఘా! కర్మభూ మియగు నీదేశము గొడ్డువోయినదా! కడజాతివానికి-కమలాక్షుఁడట!

రోహి—స్వామీ! కమలాక్షుఁడో యెవ్వరో నాకు తెలియదు. నారంగని వదలిమాత్రము నేబ్రతుకఁజాల! మీరేమైన నారంగని చూచితిరా?

గంగా—ఆఁ- చూచితిని.

రోహి—(సంతసమున) ఎక్కడ? ఎప్పుడు?

గంగా—అదిగో! నీశిరమున—

రోహి—నాశిరముననా! నిక్క-మే! హహహ! ఎంతవెట్టివాఁ డను! రంగా! నిన్నటినుండియు నాతలయందే యున్నాఁడవా! అయ్యో! రక్తమాంసములతో నిండిన నాతలయం దెంతబాధపడుచున్నాఁడవో! ఆఁగుము నాయనా! వెలికిఁ దీసెద.(రాతిపై శిరముబ్రద్రలుచేయఁబోవ)

నీశ—ఆఁగుము. అందు లేఁడు.

రోహి—లేఁడా! అయిన నేఁడీ! ఆఁ- రంగా!—

గీ. తప్పులున్న దండింపుము, తాళికొందు

సరికదా, కోప మిం కేల, చాలు, సైఁవఁ

జాల, రాగదే ! దాసుని సంతరింప !

గజ్జెలందెలు చిటుకాళ్ళ ఘల్లుమనఁగ !

(నిష్క్రమము-నీళయును)

గంగా—ధన్యుడవు. తుకారామ్ ! అదిగో ! యిచ్చటకే వచ్చుచున్నాఁడు. ఏ మాతని తేజము ! శారదచంద్రికఁబోలే తళతళచాలనంబు లేక, సర్వప్రమదావిర్భవస్సై, సరళమై, సాంద్రమై, సార్వజనీనసంతోషదమునై, మామకహృదయమున నిదవఱకున్న మాత్సర్యాదుల మాయించి, నిర్మలప్రేమజ్యోతిని భక్తిరూపముగ మార్పుచు బలవంతమున నైన కరముల మోడ్చి జోహోనార్ప సేయుచున్నది. ధన్యుడవు-కాని-‘కర్మనైవహి’

(ప్రవేశము: తుకారామ్.)

తుకా—

సీ. పిలిచిన “నో” యందు వెలఁచి పుత్రుల పీడి

భృత్యునిగతి పరువెత్తవలయు;

తలఁచిన, పదివేసముల నైన నటకుని

మాడ్కిఁ దాల్చుచు రూపు మాయవలయు;

ధ్యానింప వెఱఁగంది మహానిష్పాద్యహలలో

దారతో బందివై దాఁగవలయు;

తనునున భాగ్యమంచని యెవ్వ రేపేళ

యేమొసంగిన భుజియింపవలయు;

గీ. జాలిపడువారు లే రొక్కక్షణము హాయి

గ నిదురింపఁ గనవు; దైవ మని హాసింప

నేటుసౌఖ్యమో నాయనా ! యెఱుంగనయ్య !

ప్రథితకరుణాంతరంగ ! శ్రీహండురంగ !

యిదియేమి ? (మోకరించి-యెముకను గొని)

గంగా—తుకారామ్ ! అదియేమి ?

తుకా—అభివాదనములు! యిదియే యెముక! కాయ మగ్ని పాలైనవేళ తనచర్మవస్త్రాచ్ఛాదనముఁ దొలంగి-బాంధవులకరముల సంచయన మందఁజాలక-మాటాడించువారు లేక-భూశయనమొనర్చిన యస్తరాజము! స్వామీ! బ్రతికియున్నతఱి నిది యేప్రాణిదేహ మలంకరించియుండెనో?

గంగా—ఆఁ-నినుఁబోలు పిచ్చివానిదై యుండవలయు.

తుకా—(తల యూపుచు ప్రకృత మిది యెంతజగుపాకర ముగ నున్నది. ఇది యేసుందరీతిలకరాకాసుధాకరబింబమును మీరు నాననాబ్జము నలంకరించి విటహృదయభేదకాపాంగవీక్షణమాలికా పరంపరల ప్రసరించెనో మీ రేమైన నూహింపఁగలరా?

గంగా—అగుఁగాక-అయిన—

తుకా—లేక నిది యేభూసురోత్తమునిగళముననో—

గంగా—ఛీ-ఛీ-మూర్ఖా!

తుకా—నిక్కువమే! అంతయే-ద్విజచంద్రమా! మీరును నింతయే! నేనును నింతయే! అదమును నింతయే-బ్రాహ్మణుఁ డగుఁ గాక-పంచముఁ డగుఁగాక-మహిమండలేశ్వరుఁ డగుఁగాక—పిడికె డన్నము లేని బీదయగుఁగాక-యింతయే-ఆశాపూరితహృదయమున నీప్రపంచమెల్లమ్రొంగజూచుప్రాణియే-యసువు లించుక బాటు మూ డడుగులమేరకేని చాలఁడు. ఇదియే భ్రాంతిరహస్యము ఇదియే జీవిత మాయానాటకమునందలి ప్రధానరహస్యము.

గంగా—నిక్కువమే-కాని—

తుకా—ఇది తరుణీమణివద నేనుమండలాలంకృతాస్తరాజము నాదు. ఇది యేపరమసుజ్ఞానికంఠసీమనో యలంకరించిలోకోద్ధరణము నొకై యొనర్చిన నిరంతరజ్ఞానోపదేశమున వినువారిని పవిత్రులఁజేసి నానును పవిత్రమై యుండవలయు.

గంగా—(ఆశ్చర్యమున) ఏల?

తుకా—కాకున్న నిప్పుడును చెప్పకయే మనకు జ్ఞానోపదేశము చేయునా! (ప్రవేశము: జిజియా)

జిజి—నాథా! నాథా! మహాదేవుడును, రుక్మయు—

తుకా—మరణించితిరా! సంతోషము!

(ప్రవేశము: శివాజీ)

జిజి—మరణించిరన్న సంతోషమా! తుదకు నేనుకూడ—

తుకా—మరణింతువా! మఱియు సంతోషము. బంధములొక్కటొక్కటిగ వీడుటకు సంతసించుటకుమారు దుఃఖంపుమందువా?

జిజి—వానికి సంసారము?

తుకా—ఔను- రమ్మ-అగ్నికర్పించి కృతకృత్యులమగుదము.

(జిజియా - తుకారాములు నిష్క్రమము.)

శివా—ధన్యవు! భరతమాతా! భోగార్హవస్తునిర్మాణకౌశల్యమునఁ గాకున్నను, నీపుత్రు లాధ్యాత్మికాదర్శముల ప్రపంచముననగ్రస్థాన మలంకరింపఁగలరు! చూడుము బ్రాహ్మణేంద్రా! రేపు ప్రాతఃకాలమునకు పోలము ఫలించునొండె- ప్రాణములు పోవునొండెయను కఠినశాసనము శిరమున నున్నను, భార్యాపుత్రుల నగ్ని కర్పించి-నిర్వికారుండై- నిశ్చించలుండై- యానందైకమూర్తియై- నృత్యము చేయుచున్నాడు. ఈదృశ్యము నేకవింశతైశ వర్ణింపఁగలఁడా! ఏచిత్రకారుండైన చిత్రంపఁగలఁడా?

గంగా—కర్మజైవహి- మహారాజా!

శివా—అఁ- ఔను. కిరీటము నామస్తకమున నున్నది కాని. భార్యాపుత్రులదహనసమయమున యాభాగవతవర్యునకు కలిగినయని ర్వచనీయానందమున నొక్క-శతాంశ మేని యీకిరీటధారణచే నాకు కలుఁగుచున్నదా? భి! వేయిశతఘ్నులైనను నొక్క-యాత్మత్యాగి ప్రేమపూరితహృదయమును భేదింపఁగలవా?

(ప్రవేశము: తుకారామ్ సావేగముగ- జిజియాతో)

తుకా—

శా. ఏడీ మామకదైవదైవము సఖుం డేడీ? మహాల్లాసియై
యేడీ? నాహృదయేశుఁ డెందు చనెనో? యెవ్వరిచే జిక్కెనో?
లే డీతావున పాండురంగఁ డకటా! లే డెందురే?— కందునే?
రాఁడే? ప్రాణము బాయనున్న యిదె చేరన్ బోదు నచ్చటికిన్!

జిజి—(పట్టుకొని) నాథా! నాథా! యెచ్చటికి?

తుకా—రంగా! రంగా! చిక్కితివా! (జిజియూను పట్టుకొని)

జిజి—ఇదియేమి?

తుకా—రంగా! పరమపదసంగా! నానాభవవిభంగా!

శివా—ఆనందము.

తుకా—సనకసనందనాదియోగిహృదయాంతరంగా! కస్తురి
కాలేపిత లోకమోహనమనోహరాంగా!

జిజి—నాథా! మాట్లాడరా?

తుకా—నవ్యతరశేషాహితల్పభాసమానసమానవనవ జలధ
రలీలచిదాలీలకాలకాలపరమమంగళాంగా!

శివా—పాడుము భక్తశేఖరా! రేపు యురికంబము నెక్కు
వఱకును చాలింపకుము. పాడుము. భవదీయముఖవినిస్మృతాభంగనినా
దములే, మావిజయనినాదముల మీఱి, భారతీయుల హృదయాగార
ముల భేదించి, నేను కరవాలహస్తుఁడనై - సమరవిజయసహస్రముల
స్థాపింపఁజాలని సుస్థిరప్రేమరాజ్యము నొక్కనిమేసమున స్థాపించు
చున్నావు, పాడుము - నీయభంగములయందలి యక్షరశతాంశమున
కున్న శక్తియేని మాయత్కృహిణీసేనలకు కలదా?

తుకా—నూత్నకొస్తుభరత్నరారంజిత కాంతినిశాంతసుశాంత
నీలనీరదసమాకారా! చిక్కితివి. ఇక వదలను.

జిజి—నాథా!—నేను జిజియూను కానా?

తుకా—సీవా-జిజియా ! నారంగని నాకు చూపుమా ! నడు
వజాల ! ఆయాగమ.గ నున్నది.

(అనుబంధము 24)

యావనిక పడును.

దృశ్యము ౨.

సమయము: ఉషస్సు.

[దేహాగ్రామము: ఇంద్రాణీనదీతీరమందలి శంభాజీపాలము. ఒక వైపు పాండు
రంగాలయము కాన్పించుచుండును. వేడికిపై యురికింబము. స్తంభమున
శిరమంచి తుకారామ్-ఇంచుకదూరమున సాయుధుడగు తలవరి-
భర్తసమీపమున బిజియా-ఒకవైపు శివాజీ—భటులు-రెండవ
వైపు రెండుచేతులపై శిరమంచి-సంశయావలితచిత్తుడై
యుపవేశించి గంగాధరుడు-యిటుగటు పచారు
చేయుచు, డోలాందోలితమానసుగిబోలే
శంభాజియు నుండురు.)

శివా—సూర్యోదయాంతరము - నాల్గుఘడియలకు - తుకా
రామున కురిశిక్ష. రామేశ్వరభట్ ! ఏడీ ?

భటు—దేవా ! నిన్నటిచుండియు కాన్పించుటలేదు.

శివా—ప్రాణభీతి-పలాయనుడయ్యెకాబోలు ! బ్రాహ్మ
ణుడు-కానిమ్మ !

(ప్రవేశము: నీళ-సావేగముగ.)

నీళ—గురువర్యా ! ఏడీ ?

శంభా—(తటాలున నాగి-గంగాధరుని భుజముపై కరమిడును)

గంగా—నిక్క-ముగ నేడు నాకు పరాభవమే యగునా ? ఈ
విషమపరీత్యముహూర్తము సమీపించుకొలందిని నామానసమున
నారాట మంతకంతకును నధికమగుచున్నది.

శంభా—పంతులుగారూ ! నే నిక భరింపజాల ! ఏమైన
కానిండు పోయినది నాధాన్యమేకదా ! దాన నాకుటుంబమంతయు
నశించినను సరియే-ఆమహనీయుని మృతికిమాత్రము నే నైపజాల.

గంగా—మూర్ఖా! నేడు తుకారామునకు గంగాధరుడైన దాసుడు కావలయు-లేకున్న- కర్మణ్యమహి-?

(తలయూచుచు నిష్క్రమము)

శంభా—మహారాజా! చూచితిరా! శాంతములైనను మనహృదయముల నిర్దహించుచున్న యామహాభాగుని ప్రేమవీక్షణముల! చాల నేభరింపజాల- నేడికొందును- దేవా! ఈమహాత్ముని క్షమింపరా! నాయపరాధారోపణ మసత్యము. నన్ను శిక్షింపుడు!

శివా—కాదు-శంభాజీ! కాజాలదు. మీఱినది మించిపోయినది.

జిజి—రాజేంద్రా! నే నిపుడు పుత్రహీనను- దీనను; నా కిప్పుడు సౌమంగల్య మొక్కటియే కలదు. దానిని సైతము హరింతువా! అయ్యో! యిట్టివిషమపరీక్ష యెందైన కలదా! ఈకలికాలముననొక్క నిమేషమున- పౌలమంతయు పండి కోతకు సిద్ధ మగునా?

శివా—కావలయు కాకున్న నాధ క్తవద్యునకీలోకమునతావులేదు.

జిజి—దేవా! నాప్రాణములఁ గొని—

శివా—బేలా! ఆత్మార్పణచే నాభాగవతోత్తముని ప్రాణములు రక్షింపబడు నేని- నీనొక్కటే వేల- నేను. తుదకీమహారాష్ట్రదేశమందలి యాబాలగోపాలముప్రాణముల పరమసంతోషమున బలియొసంగుచుంటిని. కాదు- కాజాలదు. ప్రకృత మీమహనీయుని ప్రాణములు నాచర్యధీనమున నున్నవని తలంచితవా! నీపతిప్రాణములపైలోకమున శ్రీహండురంగండు కలఁచా లేడా యనువిషయ మాధారపడియున్నది. భవ్యతరహైందవమతయాభాష్యమే యాధారపడియున్నది. తెలిసితివా? ఈపరీక్షనాకును నీపతినిమాత్రము కాదు. హైందవమతమునకును, బౌద్ధచార్యాకాదినాస్తిక వాతములకును సైతము పరీక్ష. అడుగుము నీపతినే ప్రక్షింపుము. అతఁడు వలదన్న-యీపరీక్షమాని- నేనును నాప్రయత్నమును మానెద—

జిజి—నాథా!- నాథా!-

తుకా—(తలయెత్తి- తల యూపుచు- చేతులు మోడ్చి)

సీ. అరకిన్క- కెంపుతో నాటాడుసతుక్మపా

పాంగసంగతకాంతి పదము లిడంగ

సత్వరగతి మాళి చలియించుపెన్జెట

హరిహరై క్యక్రభ నాదరింప

శ్రమ తోయబిందు లురంబు శ్రీచెలిశిరో

మాక్తికభ్రమలు నెమ్మది కొసంగ

కరువలిసుతుగాంచు కారుణ్యనటనచే

కలిమా భక్తవత్సలత వెలయ,

గీ. చిఱునగవుతోడ సమ్మోహ సిరులసీను

మోము భక్తకల్పక మాచు మదముఁజెంప

నీదు కల్యాణమూర్తితో నేగుదెమ్ము

మాని హృదయాంతరంగ శ్రీపాండురంగ!

నాల్గుఘడియలు- మానవజీవితపరిమితి యని నీ వేపరిమాణమును లిఖించితివో దాన శతాంశమేని లేదు- నాల్గుఘడియలు- ససాక్షికముగ, సప్రమాణముగ- నీవో- నేనో నిత్యమనుట నిర్ధారితము కావలయు- నాల్గుఘడియలు- రంగా! ఇది పరీక్షకులయాజ్ఞ! సహస్ర శీర్షుఁడవై యోచించి, గుణహీనుఁడనియు, నామరూపములు లేని యనామకుఁడనియు, తప్పించుకొనఁజూతువు కాఁబోలు. ఈపరీక్షకుల యెదుట నీయాటలు సాగిరావు నీవు నిర్గుణుఁడవైనను, సర్వసద్గుణముల నలంకరించి నీకు నామరూపంబుల నిత్తురు, రమ్ము- నాల్గుఘడియలు- (ఘంటానినాదము-వ్యవధి వి ఘడియలని సూచించుచు) కాదప్పుడే యొక్కఁ ఘడియకడచనియె ! చూచితివాయాపౌలమును. అదియే ఫలించి యీక్షణమేకోతకు సిద్ధముకావలయు వ్యవధి-మూడు ఘడియలు (అనుబంధము 25)

(ప్రవేశము: గోపీ - జోకాబాయి)

గోపీ—అమ్మా! నీ వేమైన ననుము. భార్యాభర్తలకుఁగల సంబంధముమాత్రము చంద్రచంద్రికాన్యాయము కాదంటివా—క్షీర సీరన్యాయముమాత్రము తప్పదు.

జోకా—అదికాదురా గోపీ—

గోపీ—కాకున్న నేమందువు? తేజస్విమిరన్యాయమా? లేక గృహదీపికాన్యాయమా!

సీత—పతిదేవాయనమః!

జోకా—సీతా! నీ విలు ఏడినదాది నాతప్పు నెఱిగితిమి—మీరు భార్యాభర్తలు—

శంభా—రాజేంద్రా! మీరు ధర్మమూర్తులు. నాకతఃకదా యిట్టి యనర్థము వాటిల్లె-వేడికొందును—

శివా—వలదు-శంభాజీ!-వేడవలదు వెఱ్ఱివాడా! ఆభాగ వితేశేఖరుని రక్షించుటకును శిక్షించుటకును నేను కర్త యని తలంచితివా! వేచియుండుము నేఁడొక యననుభూతాపూర్వాదృశ్యత మనోహరదృశ్య మీజగద్రంగమున ప్రదర్శింపఁబడుచున్నది. ఈలోకోత్తర నాటకరచయిత-బ్రాహ్మణేంద్రా! సంస్కృతసారస్వతూపి-సకలనిగమాగమతంత్రఫలభూతుఁడు—పండితసుబ్రహ్మణ్యస్వరూపి యగుజగన్నాటకసూత్రధారి—నటకుఁడన్ననో దురారాధ్య మగు కర్మయోగమును, సులభసాధ్యమగు భక్తియోగమున సమన్వయ మొనర్చిన మహాతేజోమయరాశి—నేఁడు హైందవమతచారిత్రమున సువర్ణాక్షరముల నాయత్తురునిచే ధర్మవేదబ్రాహ్మణమతములు లోకాతీతమహిమచే విరాజిల్లుట లిఖింపఁబడుటయో లేకున్న లోకమతచారిత్రము నుండి హైందవమతవర్ణనాపత్రముల చించి, రూపుమాపి యగ్నికర్పించుటయో ప్రవృత్తిలగుచున్నది. ఆలకింపుము. సుముహూర్తము సమీపించుచున్నది.

తుకా—

ఉ. రాగదె ! పాండురంగ ! యభిరామబలీశశిరఃప్రసూన, సం
రాగ సురాజరాజసఖ రంజిత భక్తిసుధాప్రసార, స
ద్యోగ మొసంగ రాగదె ! భయోరుభవార్థవమగ్ను సన్ను, శ్రీ
రాగనిధాన పెంప నిటు రాగదె ! బ్రావగదే, కృపాత్మకా !

చాల ధర్మస్వరూపుడవు రంగా ! తొలుత న న్న పరాధియని
యధిక్షేపించుటకన్న నీధర్మమును నీవు పాలించితివేమో యోచించు
కొనుము. తెలియకున్న భక్తుల నడుగుము. ఇంకను సందియమైన నీ
తొలిపలుకల విస్మరింపుము—దాసుని ప్రతిజ్ఞాపాలన మొనరింపుము.
ఏమందువు ? దుస్సాధ్యమా ? ఆఱుమాసములవఱకును ఫలించనిపైరు
సద్యసాకలముననే ఫలింపజేయుట దుస్సాధ్యమనియా ? నమ్మరు-
హహ్వాహ్వా ! రంగా ! నేత్రనిమిలనమాత్రమున జగజ్జాలముల సృజి
యించి మాయంపఁజాలు నీకిది దుస్సాధ్యమనిన సందఱును నవ్వుదురు.

(అనుబంధము 5 లోని చరణము.)

(ప్రవేశము: శీఘ్రయానమున గంగాధరపంత్.)

గంగా—అపాయము—అపాయము—మహారాజ్ ! శాత్రవ
పై న్యములెట్లో తమయునికి నరసి అతివేగముగ వచ్చుచున్నవి.

శివా—మీఱినది—భక్తిప్రవాహ మప్పుడే యధీనత మీఱి
యాటంకముల సరకుగొనక, తల్లికై వడి, వారు, వీరనుభేద మరయక
ప్రవహించుచున్నది! అదిగో వినుము! ఆపవిత్రముఖపద్మము నుండి
వెలివడుచున్న కీర్తనామృతధారను గోలుము.

తుకా—(అనుబంధము- 25 లోనిచరణము)

గంగా—మహారాజ్ ! మహారాజ్ !

శివా—ఎవరు మహారాజు! నేనా- కాను- నేను మహారాజు
నుకాను—యిదియే కిరీటము. ఇదియే కరవాలము (తుకారాము
చెంత మోకరించి) వీడును మీరు రాజద్రోహియని నిందించిన యీ
కపటవంచకవేషధారికి- దాసుఁడు.

గంగా—అక్కటకటా! మాకేది దారి? మాయవివేకముచే పూజ్యతరమహారాష్ట్ర రాజ్యమునకే వినాశముఘటిల్లుగదా! రాజేంద్రా! వేడికొండను. మే మున్నను, చన్నను నొక్కటియే! మీరును క్షీరతస్థానమును చేరినపిదపమీయిష్టమువచ్చినరీతిశిక్షింతురట. తొలుత నిండుండి వెడలుడు. మీమనుగడ భారతదేశమాతయొక్క మనుగడ!

శివా—భీతియేల? ద్విజసత్తమా! సనాతనధర్మప్రతిష్ఠాపనా చార్యులగు మీరుండ, పాండురంగాలయముచెత భీతి కలదా?

గంగా—దేవా! పాండురంగడు మి మ్మిప్పుడు రక్షించునా?

శివా—చాలఁడా! పాండురంగడే లేఁడా? అయిన పావనతర హైందవమతమే లేదు - తదీయోద్ధారణదీక్షాబద్ధకంఠుడైన శివా జీయు లేడు. ఇదియే హైందవమతపరీక్షాసుముహూర్తము. ద్విజేంద్రా! పతింపుడు మీ మంత్రములనెల్ల! ప్రయోగింపుడు సనాతనాచారశస్త్రముల! అవలంబింపుడు యజ్ఞతపస్సమాధి కర్మయోగశరముల! శిక్షింపుడు శత్రునికాయములతో నారాజద్రోహిని లేదా— ఆశూద్రమహాత్ముని వేడుడు! ఆమహాత్ముని యాజ్ఞయగువఱ కిచ్చుట నుండి యొకయడుగైన కదలను.

(ఘంటానాదము; రెండుఘడియలు-దూరమున డీన్ డీన్ శబ్దములు.)

శంభా—బ్రహ్మణా! యిదియంతయు నీతంత్రమే! మహారాజును రక్షించుభారము నీయది.

తుకా—ఔను-నిక్కువమే!

గీ. జీవతతికెల్ల జనకుండు నీవె, వాని

లో నధముఁ జేను, నిక్కంబు, కాని, రంగ!

తనయుఁ డపరాధియే యైన దండనమున

వాని దిద్దికొనుట గొండిపథము కాదె?

శేను భవయదీయమాయానాటకకర్మసూత్ర సన్నద్ధప్రతిమనుకానా! నామ్మత్తికై భీతిల్ల నన్ను వేడుచున్నానని తలంచితివా! వెట్టి

వాడా ! నామృతికై నే నావతయు చింతిల్లను కర్మబంధములఁ
దొలగించి, దేహమను చెఱసాలనుండి విముక్తి నొసంగుటచే నీకన్న
మృత్యువే నా కిప్పుడు పరమబంధువు. కాని, నీకై చింతిలెదన. రంగా !
యీవిషమపరీక్షయం దుత్తీర్ణుడవు కాఁజాలకున్న లోకమున భవ
దీయాంఘ్రినీరేజాతములయందలి భక్తి నశించు నేమో యవి చింతిలెద-

(అనుబంధము 25 లోని చరణము. ప్రవేశము: సైనికులు-
రామేశ్వరునితో - "దీస్ దీస్" శబ్దములు.)

సేనాని—బోలో-బోలో ! కౌఠై శివాజీసర్కార్ !

శంభా—కానిమ్మ ! జపము తీవ్రముగ కానిమ్మ.

సైని—అరే-ఉఠోభై - (గంగాధరుని) బోలో - (రామేశ్వరుని)

శివా—వలదు-అబ్రాహ్మణుని బాధింపవలదు. నేనే శివాజీ -

గంగా—మహారాజా ! యిదియేమి ?

శివా—ఇదియూ బ్రాహ్మణరక్షణధర్మదీక్ష ! భక్తిజ్ఞానకర్మ
సమ్మేళనము-స్వామీ ! యీశివాజీజీవిత ముఖ్యోద్దేశరహస్యమునే
యెఱుంగరా ! శివాజీ భోగలాలనుఁడు కాఁడు. రాజ్యకాంక్షచే యీ
మహోద్యమమునకు పూనినవాఁడు కాఁడు. గోబ్రాహ్మణరక్షణమే
శివాజీదీక్ష. అట్టిచో ప్రత్యక్షమున ప్రవర్తించున్న బ్రాహ్మణహింసను
జూచి యూరకుండఁగలవాడా ?

శంభా—దేవా ! యితఁడు బ్రాహ్మణువాడా ? గోముఖవ్యాఘ్ర
మగుగాక !

శివా—అతఁడు కాఁడు, శంభాజీ ! యాతనిబ్రాహ్మణత్వము
నాచే రక్షణీయము. వ్యక్తిగతదోషముల పాటించి, హైందవమతము
నకే సూతనశోభ నొసంగిన బ్రాహ్మణత్వమును, బ్రాహ్మణులను
దూషింతువా ! భటులారా ! ఒక్క-ఘడియ యాగుఁడు—

సేనా—ఘడియ-ఘడియ నై-బందో—

శివా—అధములారా ! అయిన నిదే—

గంగా—తుకారామ్ ! మహారాజు నిప్పుడు రక్షించితివా నీ
చరణసేవకుడ నయ్యెద !

తుకా—ఆఁ-బంధితువా ! రంగా !

సీ. ఉపనిషద్గుహలలో నున్న నిన్ భక్తిశృం

ఖలముల బంధించి గ్రాలుచుండ,

కందర్పకోటిసంకాశమామూర్తి నా

హృదయమన్ చెఱసాల నిమిడియుండ,

సుందరేందీవరామండమా కనుదోయి

నాకనులచు జిక్కి- నవయుచుండ,

నీయిల్లు నీసతి నేఁ బాపి, హింసించి

యణువు నణువు జేసి యలరుచుండ,

గీ. నీవా ? నేనా బందియగుట నీదుభక్తు

లె తెలుపరె ? చిక్కితి-కదలలేవు రంగ !

భక్తిధన మిచ్చి కొంటి నీస్వామి నేను,

బంటు వీవు ! రమ్మిదె భక్తవరులయాన !

తు. సై—హా-హా-అల్లా ! అదిగో శివాజీ ! బందో- (పలా
యతు లగుదురు.)

గంగా—మాయ ! తురుష్క సైనికులు పలాయితు లగుచున్నా
రు ! స్వామీ ! దాసోహం ! అపరాధిని !

రామే—హా ! దుర్భరము ! హృదయశూల ! మహాత్మా !
రక్షింపుము. దుర్భరము.

శివా—చూచితిరా ! ఆభక్తవరుని మహిమ ! ద్రోహమునకు
ప్రపంచమున ప్రతిఫలము లేవుదా. మీకెన్నఁ డీభాగవతశేఖరునియెడ
నిర్మలభక్తి యుదయించునో యానాఁడే-యాక్షణముననే యీహృద
యశూల మిముఁ బాయఁగలదు.

(ప్రవేశము: రోహిదాసు)

రోహి—రంగా ! ఎచున్నాడవు-వచ్చితివా! రమ్మ ! నాయనా! పరువెత్తకుము ! తప్పునుమా ! పడుచువేమో ! పిదప నిన్నాదరించువా రెనరు ? (అలయమును ప్రవేశింపబోవ)

గంగా—అగుము - పంచముడవై పాండురంగాలయములోపలికి వచ్చుచున్నావా !

శివా—స్వామీ ! ఆభక్తవయ్య నిరోధింపకుడు. భక్తిబృందావనమున జాతిమతవివక్షతలకు తావు కలదా ! అదిగో ఆలకింపుడు మఱల తరుణము లభింపను.

తుకా—(అనుబంధము 25 లోని చరణము.)

రోహి—అదిగో రంగడు—యిందును రంగడే—ఎందుచూచినను రంగడే—దేవాలయమునమాత్రము గాక యెందుజూచినను యున్నాడవా! ఆహా! రంగా !-(జేదికపై శిరముంచి పరుండును)

శంభా—భళి-భళి ! పొలము సంపూర్ణముగ ఫలించినది.

గంగా—ఆహా ! ఇంద్రాణీనదీజలములయందు తుకారామ కృతాభంగములెల్లు ప్రకాశించుచున్నవి !

తుకా—శ్రీలలనావామాంకవిలసితమై, వేదాంతపల్లవసముల్లసితమై, బ్రహ్మాదిదేవతాదుర్భావ్యమై, నారణాంబరీషాదియోగిహృదయారవిందవిద్యోదితమై, నీలసీరదశ్యామలకోమలదుర్నిరీక్ష్య, దుర్లభ్య, ప్రభాభాసితమైన త్వదీయభద్రంకరమూర్తిని — భవదీయాంఘ్రీసీరేజాతములను వదలను... లేదు-నానారూపక్షేత్రప్రపంచీకమోహము—లేదు-లీలాలలితవిషయజాలామహోన్నాదము-ఆహా ! సత్యాదైతి శుద్ధబుద్ధచైతన్యమే-ఆ-నంద-మే-ఆనంద - నిత్యానందమే-(తూలుచు) ఇందిరానంద! నిర్వికారానందా ! నందనందనా ! పండరిపురీనందనా ! నిర్గుణానందా ! (అయాసమున) హా-హా-(స్తంభమును చేతితో తడుముచు) ఇది-వన-మాల-యిది-నిస్తులప్రశస్త-కొస్తు-భము-యి-దే-రంగ

కు-రంగ తరంగ-తేజోత్తుంగ-సర్వజగ-ద్రంగమున - రంగ-గుడు-హ-
లీల-శ్రీ-లీ-ల-జ్ఞా-న-లీ-ల-రంగ-

(ఉరికంబము పాండురంగ విగ్రహమగును.

ప్రత్యక్షము పాండురంగఁడు.)

పాండు—“యదా యదా హి భర్తస్య గ్లాని ర్భవతి భారత
అభ్యుత్థాన మభర్తస్య తదాత్మాశం సృజామ్యహం.
పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం
భర్తసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే.”
(భగవద్గీత)

(పాలము ఫలించును-దేవాలయము తలుపులు తమంతట తెలు
వబడును. జయజయధ్వజములు-పుష్పవృష్టి-నదీనీరమున వేయబడిన
యభంగములు నీటిపై తేలి ప్రపంచమంతయు వ్యాపించును—విమాన
మాకసమునుండి దిగుచుండుట కాననగును.)

మంగళము.

అనుబంధములు.

ప్రార్థన.

శ్రీ-రమాదేవ-మాధవా ||శ్రీ||

శ్రీరమా-వినుతచరణ-సురవందిత-రమేశ-జయ

హే-యమనందన-రమా-దేవ-మాధవా-జయ ||శ్రీర||

పాహి పాహి - పీతాంబరధర హే-లలితకళాదర్శనమండలి

భోగభాగ్య శ్రీ-సంతతశుభదా సమోస్తుతే

రమా-దేవ-మాధవా ||శ్రీర||

జిజి—హిందోళ రాగము—ఖండగతితాళము.

1. కావరమా-శనులకు మైకముగప్పె నింత ||కావ||

ఎవరును-లేరని-తలచితో?-యడుగగ-నీయెడ ||కావ||

బడలెఱుంగవా-వంటకైన సాయపడవు-బడుగువోలే

పడియుండువింట జన్మరోగి-తిండికైన సిద్ధమగుచె-జడమతి||

2. తుకారామ్—కేదార రాగము—ఆదితాళము.

పాలయగోకుల బాలా-లీలాబాలితమానివిలోలా-మాం ||పాల||

భేలాలోలుప-హేనరమాలీ ! శ్రీలలనాహృదిలోలా

బాలా-బాలితమానివిలోలా-మాం ||పాల||

రంగశుభాంగ-సంగవిభంగ-ధృశనుపదాంగులి

గంగా-రంగా-చుంగళప్రేమతరంగా మాం ||పాల||

3. జిజియా—కాపీరాగము—దృపద తాళము.

అలసితో-కులుకుచు-విభునితో-పలుకగా

నిలచిన-బ్రదుకవిక-నీచమతి-నీరమును-తేగదవె ||అల||

(వతితో) నీ వికనుచనుమా-నీసతితో-పరసము చాలును ||నీవి||

ఎటుల-తేగలపుధనము-నీ-వీగతిక-చుసలినన్ ||నీవిక||అల||

(మహాదేవునితో) హింసింపగా-కటా-జనకుఁడే

అదయుండె ||అలసితో||

4. రోహి—సారంగ రాగము—ఆదితాళము.

పతితుఁడవైతే-పాండురంగా ||పతి||

అతిసీచుఁడ నా-నను తాకుట-||పతి||

సీగతిసేరా-నినుదలపరురా-ఎగురుచుపాడుచు

ననువీడకురా-పొగడరు-పూజింపరురా ||పతి||

5. తుకారామ్—యమన్ రాగము—ఆదితాళము.

మాయాయేమోగా-రంగా-సీ ||మాయా||

సతి సుతులని తా-మతిదలచెదరే-అతిమూఢతయే

గతినిను గొలుతురు ||మాయా||

6. జోకాబాయి—ఆనంద భైరవి—చాపుమిశ్రలఘుతాళము.

ఇంటికిరా-వెందుకు వై-కుంతపతి వైసందుకా-మా ||యింటి||

చిన్నతనముచ-నిను యశోదా-మన్ను తిన్నావని యన

సన్నుతంబుగ నోట జగము-లన్నిఁ జూపిన వెన్నుఁడా-నా ||ఇంటి||

ఒంటిగా విడిచినను నాపతి-జుటలేరీ యిట నాకిక

వెంటబాయక విదురుని-యింటికి చనినట్లుగా-నా ||యింటి||

7. నీళ—హిందుస్తానీ భైరవిరాగము—ఆదితాళము.

స్వాతంత్ర్యమెలేదా-స్త్రీ-జాతికి ||స్వాతంత్ర్య||

సతులకు పరిణయ మీతీదుమారెనే-సతిగృహమున తా

పరిచారమునకా ||స్వాతంత్ర్య||

భారతదేశాంగనలకు-భాషాపఠసంబు వలదె-పూర్వా

చారములనుచును పొలతుల పాటించకున్న-పఠతంత్రంబెటు

బాయును-ధరణిని నభ్యుదయంబెట్టు-లేరా యిలసాఘ

సంస్కరలు-మాకిక-నేగతి ||స్వాతంత్ర్య||

8. తుకారామ్—లలితరాగము—ఆదితాళము.

దయరాదా-రాధా-నాథా ||దయ||

ధనవిభవంబుల-నే-నడిగితి నా ||దయ||

మోక్షదాతవని నీబిరుదేగా-రాక్షసాంతకా రాగదె
బ్రోవా-మటపేలా-మామనోహరా ||దయ||

9. నీళ—మూల్ కోస్ రాగము—ఆదితాళము.
పూజితున్ భవ-దీయచరణముల-||పూ||
ఏమినోము నే నోచితినిటునా-ప్రేమకల్పి
భామా-సునుశర ||పూ||

10. తుకారామ్—అసావేరిరాగము—ఆదితాళము.
గుణనిధాన-నను ప్రాణదాన-మె-కోరిన-
కొనుమ మంగళమా-పతిద్రోహము-అబలా-హే
యముకాదె-ఏలా-యీ-భవనంసేచన ఓ-గుణ
భర్తృసేవకదా-జాయావ్రతమా-ప్రేమోదధిలో
కలదే యీకలుషము-యిదియే పరిణయ
మంత్రహస్యము ||గుణ||

11. స్త్రీలు—బేహగ్ రాగము—ఆదితాళము.
హారతిగొనునూ-ముదమారా-వీర
శూరగం-భీరసుధీర ||హ||
సంగరరంగమునంబు జయంబు-పాండురంగ
కృప నొందుము వేగ ||హార||

12. శివాజీ—సేన—మోహనరాగము—ఆదితాళము.
జయభవానీ-జయమరాతా సుధీర-మాతా ||జయ||
యుద్ధజయంబె-శుద్ధయశంబె-“హరహర
శ్రీయహదేవ్”-భవానీ ||జయ||
భేరీ-ధండా-భాంకృతులుండ-జాలు-కతా
రిపుశతి చెండ-ధరింపజేసిద-ధరినాజెండా-రక్తము
భూమిని-ప్రవహింపంగా-మృత్యుఃస్వ
దంగధ్వనులు చెలంగ ||జయ||

13. రోహి—చారువరాగము—ఆదితాళము.

పాడెద-జోయని-పాండురంగా-నిదుర బోవలదా నే॥పాడె॥
ఎండవానల-పైచి-తిండియైనను లేక-నాయండనుంటివి
గా-నాతండి-నే ॥పాడె॥

14. రోహి—తిలంగరాగము—ఆదితాళము.

జాగేలా-కావగా-యిక ॥జా॥
కతినతతగు నాబాలా-రంగ ॥జా॥
తామసింపనగునా-రంగా-రంగా రంగా యని
నేపీలువ-‘ఓ’యని యనపు నా బాలా-రంగ ॥జా॥

15. తుకా—ముఖారి—ఆదితాళము.

సంకల్పమే-మోకాని-రంగా-సంసారమే-స్పృజియింప ॥నీ॥
పంకేయహా-ఆశీనుడైన-బ్రహ్మకై న
తెలియునో-తెలియదో ॥సంక॥

16. తుకా—కాంభోజి—ఆదితాళము.

భ్రాంతియెగా ఏ-కా-లంబునకే-యేబాధాజాలామాశ్రీ
లోలులీలా-ప్రాప్తంజానో-యేలాభేదము-బేలా ॥భ్రాంతి॥
ఏరునుయిల-ధనపిపాసకున్ గుఱియగుచు మనిరె
ఆకల్పాతము కనుము-యెవరి-కెదియొ-యలులజరుగు
లలాటలిఖిత మునున్ దాట-గలారెచెపును ॥భ్రాంతి॥

17. రోహి—రంగ—రంగా—పాండురంగా॥

18. రోహి—కన్నడరాగము—జంపెతాళము.

భరమాయె-మాజాతి భర మాలలనినంత-నిరసము
సలిపి వెడలించెదరు-హా ॥భర॥
చేరంగజనరాదె-నీరమున్నకెబావి-మరలింతురదియే మీ
పురపీఠులనుమసల-హా ॥భర॥

19. నీశ—శుద్ధసావేరి—ఆదితాళము.

పతియే—దైవము—భారతాంగనకు ॥పతి॥శ్రీ॥

యితర దైవముల నేలా—కొలువ ॥పతి॥

పతియాపమే—మతిదలచితా

భక్తిగొల్పగా—ముక్తిబడయరే ॥పతి॥

20. రోహి—హిందస్థానీ—భైరవి—ఆది.

ఏమిఘోరమిది—ఏమిధర్మమిది—యేగతిమాకిక

యీజగతిని—హా ॥ఏమి॥

పశువులపై నా—పక్షులపై నా—బటపెడుదయయే

మూపైలేదా ॥ఏమి॥

పైరుపంటలకు—ప్రాధాన్యంబా

పంచమజాతియే హేయమా

సర్వజీవులను—సమతనుగాంచెడి—సర్వేశ్వరునకే

సహనములేదా ॥ఏమి॥

21. తుకారామ్—బారువరాగము—చాపుతాళము.

అచ్యుతా—కనవా—దయలేదా—కొన్నబా

అలంకార—హే—ప్రభో ॥అచ్యుత॥

కఠినతచేనాకరమునద్రోయ

కటకటబడితొ—ఎటుతొలితొ

ఎటుబోయితిో—భవబంధములబాప—జాగేలా

ఆదరణ—లే—దా—అచ్యుతా॥

22. తుకా—కాపీ—ఆదితాళము.

ఛత్రపతీ—హే రాజాధిరాజ ॥ఛత్ర॥

ధనమేప్రధానమ—ధరనాబిజేల

సరసిజదళనయనా—శ్రీనాథా ॥ఛత్ర॥

23. రోహి—మాయామాళవగౌళరాగము—దాద్రతాళము.

ఏడి—నాసాండురంగ జేడి

వతావుకుజననో—తా ॥ఏడి॥

24. తుకా—భీమపలాన్ రాగము—ఆదితాళము.

మంగళాంగునిచూడరే-హితులార ||మంగ||
 వెనుకరె-నాదేవు-హ-దయామతి ||మం||
 వ్యవధేలా-వసుదేవనూనుడు-యెటకుచ నెనో
 దయలేదె నాపై-యమునకు తా-నిపుడేగె
 నో-చూడరే ||మంగ||

25. తుకా—

మంగళమమలకళా-గోపాలా
 రంగశుభాంగ-సంగవిభంగ-సన్నతమానిహృదంతరంగ||
 మ ం గ ళ ము.

అందఱు—మోహన—ఏక తాళము.

కమలా-నాభా-విమలవిభా-కమలావాసా
 కలుషహరా-ప్రమదాభాసా-వరఫలదా-మకానివిభావన
 కారణసత్కరుణా-సుబ్రహ్మణ్యవందిత-కమలా||

